

MAGYAR HADSEREG

FELOSZLÁSÁNAK OKAI

AKADI S TEMESVÁRI TÁBOROZÁSSAL.

ÍRTA

POTEMKIN ÖDÖN

HONVÉD-HUSZÁR HADNAGY.

PEST.

LAUFFER VILMOS TULAJDONA

ELŐSZÓ.

Czélom, nem az 1848/9-ki magyar forradalom történetét előadni, mely más több író által közzé van téve, azt megkísérteni, különösen hazánk nagy történésze Horváth Mihály „Magyarország függetlenségi harczának története“ czimn nagyszerű művének megjelenése után, vakmerő vállalat volna. Egyedül azon eseményeket óhajtóm elsorolni, melyeknek szemmellátó tanúja voltam, vagy a melyek közvetlenül közelemben történtek.

Jelen munkámat még 1862. évben sajtó alá bocsátám, de az akkori korlátolt sajtóviszonyok folytán, munkám, mely 1000 példányban már ki volt nyomva, a csász. kir. rendőrség által megsemmisített, magam pedig börtönre ítéltetem.

Előbbeni kiadásomban a temesvári táborozástól kezdve a catastropha befejeztéig történeteket adám elő, jelen munkámban Arad ostromát is, melynél jelen voltam, beleszóttam, a mennyire lehet körülményesen előadva.

Nagy megnyugvásomra szolgál azon édes öntudat, hogy ezen leírásom egykor az utókornak tanuságos adatokkal fog szolgálhatni, mert az általam előadottakat részrehajlatlanul leimi törekedtem. Mindazokra, kiknek neveik 18 éven át emlékezetemben maradtak, hivatkozni fogok névszerint.

A hány mű az 1848/9-ki honi eseményeinkről megjelent, azt átolvastam, s majd minden egyes csatát s mozzanatot felleltem azokban, de azon események záradékának

kimerítő előadását, mely tán leglényegesebb ezen nagy múltunkban, még a *Horváth Mihály* fentemlített nagyszerű történelmi művében is csak futólagosan s röviden tárgyalva találtam; mit a kellő adatok hiánya s azoknak távol a hazától nehéz megszerezhetése okozott.

Én Arad-, valamint Temesvár vívásában, következőképpen a végzeteljes 1849. évi aug. 9-ki Temesvár alatti csatában is részt vettem, s attól fogva a borosjenői fegyverlerakásig s az aradi hadi fogságból való kiszabadulásig jelen voltam, s minden érdekes mozzanatot itju éber figyelemmel kísértem, melyet reményilem elég hűn előadni képes leszek.

POTEMKIN ÖDÖN.

I. BEVEZETÉS.

Bár jelen elbeszélésem fő célja az, 1849-ik évi aug. 9-ki temesvári nagy csatának részletes vázlatát, annak következményeit, s a végeseményeket a két magyar hazával megismertetni, — a dolog érdekéhez azonban az aradi, leginkább pedig a temesvári zárlatot s táborozást körülményesen előadni elkerülhetlennek tartom, minthogy az az 1848/9-ki események végnapjaival közvetlen összeköttetésben áll, s mintegy abból folyónak tekinthető. Teszem továbbá azért is, hogy az általam látottak majdan egykor az utókor történelmi bűvárainak az 1848/9-ki magyar forradalom leírására kiegészítő adataiul szolgáljannak.

Mint általánosan tudva van, márczius 15-ét csakhamar bácskai, határőrvidéki s bánáti szerb mozgalmak követték, mi a legelső 10 zászlóalj honvéd felállítását eredményezte, s míg Szent-Tamás vívása javában folyt, már is b. Jellacsics horvátországi bán 40,000 főből álló hadsereggel megtámadta Magyarországon dunántúli részét, míg végre 1848. évi sept. 22-én V. Ferdinánd király a magyar országgyűlést feloszlottnak nyilvánította. A magyar ministerium ugyan feloszlott, de helyébe honvédelmi bizottmány alakulván, a megkezdett háborút erélyesen folytatni elhatározá.

Az ujonczozás mindenfelé folyt s a hármasszinü lobogó alá feles számmal sereglett az ország harczképes fegyverfogható ifjúsága.

Én egyedül azon pontok eseményeit óhajtam elősorolni, hol jelen s szemtanú voltam.

1848. év nyarán Ung megye kaposi járásában Palágy-

Komorócz községben tartózkodván, ott a két helység gyalog nemzetőrségét főhadnagyi minőségben naponként fegyverben gyakoroltattam. Ezen vidék azonban a háború színhelyétől oly távol esett, hogy az általam begyakorlott s különben is nyugalmat óhajtó földműves nemzetőreimmel majdan a síkra szállni, vajmi kevés reményem volt; miért is lakhelyemre, Jászberény mellett fekvő Pusztá-Kerekudvarra siettem.

Haza épen jókor érkeztem. A nemzeti lobogó Jászberény főterén fel volt állítva, s mellette az ujonczozó bizottmány foglalt helyet.

A magyar kormány a 14. számú Lehel huszár ezred életbe léptetését kimondá, ezredesül *Ferenczy Bertalan* (volt cs. vértés százados,) őrnagyokul *Szathmáry Mihály* és *Bobory Károly*, századosokul *Sánthó Flóris*, *Mészöly Farkas*, *Niszner Antal*, *Dézsai Zsigmondi*, *Nódel*, *Karácsonyi* és *Vezényi (Leitner) János*, lettek kinevezve.

A Jászberény főterén kitűzött nemzeti lobogó alá csakhamar oly nagy számmal özönlött a harcvágyó jász - kún ifjúság, hogy abból nem csak 5 század huszár; hanem azonfelül még egy gyalog zászlóalj is kitelt.

Az ezred felszerelésével *Sánthó Flóris* százados volt megbízva; a nyereg alá alkalmas csikókat is oly nagy számmal vezették a jász-kún birtokosok, hogy a Lehel huszár ezred néhány nap alatt teljesen meglovasodott, s az ezred parancsnokba hirtelen alakult ezredet századonként a népes jászközségekbe, mihamarabbi begyakorlás végett, beszállásoltatá.

Ez ezred ujonczává lettem én is. A fölvetett ujonczok mindnyájan V. Ferdinánd királynak esküdünk hűséget s kiki századjába osztatott. Engem azon szerencse ért, hogy mindjárt első nap számadó őrmesterré nevezett ki az ezredes, s a Jász-Apátin állomásosó első századhoz küldött.

Századunk számra nézve teljes volt, s 175 emberből állott; lova ugyan minden huszárnak, de kardja csak minden fő- s altisztnek volt még akkor.

Az első lovas gyakorlatok hevederrel leszorított pokróczülésen történtek. Lovaink nagyobb részét 3—4 éves csikók lévén, melyeket leginkább az alföld végtelen síkjain tanyázó vadménesekből fogdostak össze, képzelhetni, mily bajjal járt azoknak megszeliidítése; a lovas gyakorlatoknál eleinte újonczaink igen sűrűn hullottak a földre, s lovaink első felnyergelése nem kis fáradságunkba került; valódi tűzpróbát azonban akkor állottunk ki lovainkkal együtt, midőn végre mindnyájan kardot kaptunk, azt felkötöttük s lóra ültünk, különösen pedig akkor, midőn vezényszóra egyszerre kardot kellett rántani, mely nagy csörömpöléssel járván, szilaj csikaink egy percz alatt megrémülve futottak szét, s ember volt, ki nyeregben maradhatott.

Felszerelésünk meglehetősen lassú volt, mert késő hideg őszig egyenruhánk vászon foszlánkából állott, s ez késleltető oly igen síkra szállásunkat.

Végre a honvédelmi bizottmánytól rendelet érkezett, hogy a már teljesen fölszerelt Lehel ezred századai Arad alá siessenek, hol lovasságra égető szükség van. Három század rögtön meg is indíttatott Jászberénybe, hol a csapat egyesült. December 4-én mentét és csákót is kaptunk, s már ekként teljesen fölszerelve, utunkat gyors menetekben folytattuk.

Kiindulásunk első pontjától kezdve már is a hadi mozgalmakra kártékonyán ható akadályokra lehetett következtetni; ugyanis Jász - Apátitól Jász-Berényig, négy alföldi magyar mérföld hosszú utunkban, még pedig esős és sáros időben, s oly tájon, hol a műutat csak híréből ismerik, s hol a fekete televény földtalaj, ha hosszas esőzéstől felázik, csaknem járhatlanná válik, s annyira süpped a teher alatt, hogy a megrakott szekér igen gyakran teljesen elakad, s az utak olykor járhatlanokká válnak; mondom, e terhes utunkban midőn lovaink is sok helyen a sárba belesülyedtek, mind a mellett, az elemek e mostohasága daczára is, a marsírozó huszár csapatot mindkét oldalról egy második csapat ki-

gérte, de koránt sem fegyveresen, hanem háti batyukkal megrakva, a súly alatt gömyedezett, de azért elszánt ki-tartást tanúsított.

E mellék csapatban egy férfit sem lehetett látni, egészen nőnemből állott ez, kiknek mindegyike századunk valamely legénye nejének, nővérének vagy pedig közeli rokonának vallotta magát, állítván, hogy kedves övéiket csak Jász-Berényig kísérik, hol búcsút vesznek tőlük s ismét visszatérnek tűzhelyeikhez; ez azonban nem történt, mert ezen elszánt nők a föld éjszaki vagy déli sarkára is készek lettek volna a sereget követni; miként ezt a következő tanusítja.

Jász-Berényből, hol egy nap időztünk, december 5-én Szolnok felé indultunk, mely hosszú terhes utat egy nap alatt meg kellett tennünk. Meglehető késő este, átázva s fázva érkezünk Szolnokra. Mint a század számadó őrmestere, nem a csapattal lóháton, hanem a század hadi podgyászával előfogatós szekerekkel utaztam, s már az első állomáson sok kellemetlenségem volt a századunkat kísérő nem csekély számú nővel, kiknek még Jász-Berénybe a podgyászos szekerekre felülni megtiltottam; de annál nagyobb volt bámulatom Szolnokban, midőn odaérkezésünkkor minden előfogatós kocsit nőekkel tömve láttam, s másnapi elindulásunkkor, a csapatparancsnok meghagyása folytán, újra megtiltám, hogy a podgyászos szekerekre ne üljenek, remélvén ezáltal elmaradásukat; azonban csalódtunk, mert a következő állomáson, midőn indulni akartunk, az elmaradt nőcsapat velünk együtt indult—gyalog. így tartott ez egész Aradig, illetőleg egész táborozásunk ideje alatt, mi igen nagy hátrányunkra vált, s a hadi működések nem kis mérvben akadályoztatá, miként azt a következő tanusítja, miről majd alább említést teendek, s a fennebb elősoroltakat leírásomba bevezetésül beleszőni szükségesnek véltem.

Második állomásunk Tisza-Földvár, harmadik Szentes, negyedik Orosháza volt, hol a kard kiköszörülésre a legelső parancsot vettük, s hol jó- vagy balvégzetünk több napon át

visszatartott. Velünk együtt *Bittó* kormánybiztos is odaérkezett, sőt Szolnoktól a csapattal együtt utazott, s a neki adott hatalmánál fogva Orosházán feltartóztatott bennünket, hova a nemzetőrség kiállítására s az adó rendbehozatala végett küldetett, leginkább pedig e város lakosságának a kormány intézkedései iránt lecsillapítása végett.

A kormánybiztos által hirdetett első népgyűlésben azonban oly heves szóvita s merész kifakadások történtek, hogy *Bittó* a netaláni komolyabb következményektől tartván, a három század huszárt ott tartóztatá, s nekünk csaknem egész nap a város főterén kivont karddal, lóháton kellett államink. Lázadás ugyan nem tört ki Orosházán, s valószínűleg ilyesmi eszéágában sem volt e különben jó szelid népnek, annyi azonban bizonyos, hogy a kedélyek nagyon fel voltak izgatva, minden népgyűlés zajos volt, s az egyesek zúgolódva távoztak s oszlottak szét, miként azt látni s hallani alkalmam volt.

Végre itt is el volt hárítva minden baj, s dec. 13-án Orosházáról Tót-Komlóra indultunk; utunkban azonban oly hirt vettünk, hogy e község nemzetőrsége harczkészen vár bennünket s fegyvertűzzel akar fogadni. — Óvatosság tekintetéből előőrsök küldettek ki, kik csakhamar megnyugtató válaszszal tértek vissza. Az álhir merő rágalom volt, mert a tót-komlósi nemzetőrség csak nem rég Arad alól haza térvén, a minket megtámadásról nem is álmodott, sőt az egész csapatunk a legszívélyesb fogadtatásban részesült a magyaralkotmányos érzelmű tótkomlósi lakosság által. Szállásadó gazdám is nemzetőr volt, s szobája falán hosszú csövű löfegyver függött, s felette örült, hogy magyar huszárt kapott vendégül, habár ő maga nem is beszélt magyarul.

Tót-Komlósról dec. 14-én hajnali 5 órakor indultunk s mintegy 9 óra tájban Mezőhegyesre érkeztünk, épen akkor, midőn a nap sugarai a sűrű ködön át kezdtek hatolni, s hol alig hogy megtelepedtünk lovainkat étetni s étvágyunkat kielégíteni, midőn egyszerre a távolból tompa morajt hallani

véltünk, mely eleinte csak időközleg, majd ismét sűrűbben s végre egymásután rögtönözve s a köd enyésztevel mindinkább hallhatóbbá lett.

A csapat parancsnoka *Mészöly Farkas* őrnagy azonnal tudunkra adá s bizonyossá tett bennünket, hogy Aradnál csatát vívnak, haladéktalanul lóra ülést parancsolt s lépésből csakhamar gyorsügetésre vezényelte a csapatot. Minél inkább közeledtünk Aradhoz, annál jobban kivehettük a sűrű ágyúzást.

Ez volt a legelső harczi ágyúzás, mit életemben halottam, s azt véltem, hogy a csatában résztvevőnek mind egyig el kell hullani.

Batonyára érkezésünkkel meg kellett állni, nem anyyira magunkért, mint hogy lovainkat megetessük, s utunkat ujult erővel folytathassuk.

Batonyáról már nem ügetve, hanem egészen az éj beálltaig vágatva siettünk Arad alá; azonban a sors nem akará, hogy a végzeteljes csatában részt vegyünk, úgy lehet azért, hogy a sok sikeretlenül kiontott vér megkíméltesék, miként alább fog kitűnni.

Megjegyzendő, hogy alig hagytuk el Batonyát, útközben számos menekültekkel találkoztunk, kik rémülve hagyták el Aradot, eszeveszetten futottak; néhány kocsit megállítottam, s futólagosán a csata folyamáról kérdezősködtem. Minden kérdésemre a válasz: „veszve vagyunk, Máriásy áruló“ volt. Azonban egyik sem állott, mert, bár a csata a magyarok részéről el is veszett, de Arad városa nem, s *Máriásy Jánost* árulással épen vádolni nem lehetett, hanem inkább elbizakodott vakmerőséggel, mely csatavesztést vont maga után.

Az est homálya beálltával, még utunkban, az ágyúdörgés mindinkább szűnt, végre egészen elnémult, s mikorra fáradt csapatunk Arad alá érkezett, a csatának vége lett.

A város alatti tágas gyep tér, mely Arad alsó részén a Maros folyam mentében az erdő felé nyúlik, ép azon a ponton,

hol a magyarok mesterséges rögtönzött hídja fel volt állítva, e perczen táborozó tikkadt s kiéhezett csapatokkal volt elborítva; a hídfőt a székely zászlóalj őrizte. — Odaért lovas csapatunk is, habár nem is harczolt, de nem kevésbé volt fáradt, mint a hajnaltól sötét éjeiig csatázó s a mellett még a Maros folyamban is akaratlanul megfiirdött honvédek; örömmel letelepedtünk mi is, s nem annyira evés s ivás, mint pihenés s alvás után sóvárogjunk.

Életemben itt volt először alkalmam székely harczost látni, s égtem a vágytól e sajátságos s vitézségeről annyira elhírhedt faját nemzetünknek közelebről megismerhetni, azonnal közikbe mentem s beszélgetésbe eredtem velők. A legelső székely a hídfőnél álló előrs volt, kitől a csata folyamáról némi felvilágosítást kértem. Székely bajtársam ekként adá elé az általa látott s tapasztaltakat. „Im Máijási uram átvitt bennünket a Maroson kevesed magával csak amúgy bolondjába, mert azt hitte ám, hogy a német majd mindjárt megijed; meg is állottuk mi a sarat becsületesen s egyre puskáztunk, de hát egyszer csak előttünk terem s egyenesen nekünk tart egy tarka lovas sereg, s mikor már közelébb jött, reá tüzeltünk, de azok a világért sem fordultak vissza, hanem csak mindig közelébb ballagtak, mikor már nem messze voltak, hát csak akkor látjuk, hogy mindenik kezében egy-egy hosszú rúd van s arra kis ászló rákötve, s integetnek nekünk, hogy elámítsanak bennünket s azt higyük, nem ellenségünk; de alig hogy ezt észrevettük, hát egyszer csak oly sebesen, mint az isten nyila, nekünk rohannak, a hosszú rudakkal szürkülni kezdenek bennünket, s a hídon által nyomtak mindnyájunkat. Akkor vettük csak észre miért integettek a kis ászlókka, azért hogy megcsaljanak bennünket.“

Az egyszerű székely katona e sajátságos előadásából azt következtettem, hogy életében csak saját tűzhelyén katonászkodván, dzsidás katonát soha sem látott, s e föltevéssem azzal lett igazolva, hogy ugyanezen székely zászlóalj saját kivá-

natára, azonnal visszaküldték hazájába, Erdély országba, annál is inkább, mert a székely legörömeőbb harczol otthon, azaz, legszívesebben ontja vérért édes honáért, szülőföldjéért.

Ezek után nyugalomra heveredtünk az úgynevezett gyepmezőre, s más nap reggel csak akkor ébredtünk fel, mikor már a kemény hidegtől tovább aludnunk lehetlen volt. Akkor éjjel esett le az első hó, még pedig metsző hideg éjszakai széllel, s csaknem, miként vastag lepellel, beborított mindnyájunkat, s midőn felébredtünk, tagjaink el voltak zsibbadva s azt véltük elfagytak. Ez éjjel sokan egész életükre megköszvényesedtek.

Alig hogy nyughelyünkből felkápázkodtunk, mint a század kezelő őrmestere, parancsot kaptam, hogy a városból vasedényeket hozzak. Egy huszárt vevén magam mellé, belovagoltam.

Minél belebb hatoltam Arad utczáin, bámulatom annál inkább növekedett; e virágzó város, melyet alig pár év előtt láttam, borzasztó alakot öltött magára, s inkább hasonlított egy holt mint élő emberektől lakott helyhez, az emeletek üresek s a földszinti lakok ablakai s ajtai hosszú fenyő szá-lakkal, sőt még trágya felhányásokkal is el valának torla-szolva, s az utczákon végtelen csend honolt.

Mielőtt azonban tovább folytatnám az általam tapasztalt eseményeket, Arad városa akkori helyzetének rövid vázlatát adni megkísérlem.

II. ARAD OSTROMA.

Ó-Arad városa a Maros folyam jobb partján fekszik; különösen e században virágzásnak indult, leginkább azért, hogy abban az ország alföld kereskedelme öszpontosul, s Erdélyországgal közvetlen érintkezésben áll. Polgárainak nagyrésze, különösen a kereskedelmi s iparúzó osztályból valók, igen vagyonosak, s majd mind odatelepedett családokból állanak. A város jóllétét a csak néhány tizedév óta emelkedett számos nagy s csinos Ízléssel épült házai tanúsítják, s méltán mondhatni, hogy Arad Magyarország első vidéki városainak egyike. Terjedelme s népessége nagy, külvárosaival együtt közel 28,000 lelket számlál. Termékeny rónaságon terül el, s közelében a legnemesb bortermő s dús erdőséggel borított világosi heglánczolat emelkedik, mely a végtelen távolban enyészik el, s a szomszéd Erdélyország hegységeivel szakadatlan hegycontinens képez. Fekvése oly kedvező, hogy hazánk minden más városa felett kitűnő előnnyel bir, megáldva a természettől s az emberi mesterkéz által előmozdittatva lévén.

Szóval, Arad felvirágzása kezdete óta a legboldogabb körülményeknek örvendett, hová, ki csak liirét hallá, minden életre való egyén sietett, s ha abban meghonosodott, attól megválni többé nem vágyott.

Oly megelegetett, boldogok voltak Arad lakói egész az 1848. évi october 3-áig.

A Maros bal partján, szemben Ó-Araddal, s egyedül a folyam által elválasztva tőle, alig 500 lépésre az erőd, az úgynevezett Aradvár fekszik, mely még a török hódítás korában azok által kezdett épülni, mostani alakjában azonban Mária Terézia királyné asszony s II. József császár uralma

alatt épült; a birodalom harmadrendű várának van elismerve, 3—4000 főből álló őrséget fogad be, és sánczaira 60—70 löveget állíthatni fel. A vár oly közel fekszik ó-Aradhoz, hogy a városnak egy pár utcája a vár területébe, sőt mondhatni, hogy a város nagy s épen a legdiszesb része a lövonalba, az ágyúk torkába esik, mert a vár sánczairól több ntczába szabad szemmel is beláthatni, s a járó kelők személyét csaknem kivehetni s azokra irányozni lehet. Mindezen veszélyeztető körülményre az eddig folytonos békének örvendett aradi polgárok, kik díszes lakaiikat, a hosszú ideig élvezett béke ideje alatt, a várhoz oly közel építették, bizonynyal nem gondoltak s ilyesmiről nem is álmodtak.

A Maros bal partjától kissé távolabb, ugyancsak a várhoz nem messze, de már a lövonalon kívül, fekszik Új-Arad, szintén meglehetősen csinos mező város, csupán pár száz lépés távlatra Ó-Aradtól, 4000 lakossal, mely kevés iparost kivéve, földmivelőkből áll.

Az 1848. évi márczius 15-ki alkotmány életbe léptetése után, az aradi várban a helyőrséget a császári katonaság a nemzetőrökkel felváltva teljesíté mindaddig, mígnem a végvidéki szerb mozgalmak s b. Jellachich horvátországi bán Magyarországba törése a magyar bonyodalmaknak új fordulatot adván, a helyzet mindinkább aggasztóbbá lett, s ekként Aradon is a császári katonaság s a helybeli nemzetőrség közt a jó egyetértésnek vége szakadt. Mert egyszerre csak, midőn senki nem is gyanítá, az aradi várba őrségül rendelt nemzetőri csapatot a vár parancsnoka *Berger János* tábornok rögtön kiutasítá, azon megjegyzéssel, hogy jövőre a várban teendő szolgálattól fölmentettnek nyilvánítatik, sőt oda ezután belépni bárkinek is tilos leend.

E percztől fogva mindkét részről kitört az ellenségeskedés, s többé nem volt titok; a császári katonaság s a nemzetőrség egymás iránti ellenszenvét mindenütt s mindenképen nyilvánítá. Aradvár védelmi állapotba helyezte magát, még pedig elég jókor, mert már october 3-án két oldalról támadta

meg Ó-Aradot, bizonynyal elfoglalási szándékkal; egyik oldalról a Leiningen gyalogság, másíkról pedig két osztály Schwarzenberg dzsidások akartak bevonulni b. *Blomberg* ezredes vezérlete alatt.

E mozgalmakra az Aradon létező összes fegyveres magyar erő, mintegy 1,400 főből álló aradi, gyulai és debrezeni nemzetőr négy ágyúval a város fő terére kiállván, a császári csapatokat harcckészen várta. A város népe megremült s lőn nagy zavar, azonban a parlamentirozás elkezdődött, s most az egyszer a várparancsnok *Berger* tábornok a városba nyomuló csapatainak visszavonulást parancsolt, s a csend és béke helyreállottnak látszott, mert a katonaság zenekara magyar dallamokat játszván, vígan vonult a várba, mi az ó-aradiak lelkét reménnyel s örömmel tölté el, de igen is korán, mert a dzsidások Új-Aradra telepedtek s azt megszállva tartották.

October 4-én újra nagy zavar támadt, s a riadót verő dobok új réműlettel áraszták el a várost. Az új-aradi oldalon hadiszerekkel terhelt szekerekét lehetett látni, melyek a vár felé vonultak; ennek a nemzetőrség ellene szegült, azonban az akkori Arad megyei főispán *Bohus János* közbevetésére a hadi szerek csak ugyan a várba szállítottak.

Ezekután a vár sánczain felállított 12, 18 és 24 fontos lövegek mind a város felé irányoztattak, s *Berger* tábornok ugyanacsak gyorsan tetthez látott, s ugyanazon nap, oct. 4-én páriámén tairje által felszólítá a várost, hogy másnap, azaz october 5-kén reggeli 10 óráig határozottan nyilatkozzék: „akar-e a császárnak engedelmeskedni s a fekete-sárga lobogót kítűzni?“ A városban rögtön bizottmány alakult, s azt adá válaszul: hogy a királyhoz hű marad, s azért vérét ontani kész, csak hogy annak minden parancsa magyar minister által legyen ellenjegyezve.

A város réműlete mindinkább fokozódott, s a közelgő veszélyt többé kikerülni nem lehetett. A comité gyors intézkedéshez látott. A városban tartózkodó földbirtokosok, sőt

olyanok is, kiknek más menhelyük volt, elhagyták a várost, s biztos helyre siettek; a házak előtt s az utcák bejárásain torlaszokat emeltek, s a Maros partjait sánczolni kezdték, minden fegyverfogható csatakészen állott, minthogy a béke helyreállásáról szó sem lehetett többé, s *Berger* tábornok kívánatának eleget tenni egyáltalában vonakodtak, ki is oct. 6-án parlamentanije által azt követelte, hogy az Aradon tanyázó mozgó őrség végképen hagyja el a várost, s minden ott levő kincstári vagyont s ágyúikat adják át, valamint a honvéd zászlóaljokba beállott sorkatonák visszaküldését is követelte. Mindezekre azonban tagadó válaszszal tért vissza a parlamentair a várba.

Berger fenyegetése nem maradt sokáig pusztá fenyegetés, mert már octob. 7-én elkezdé lövetni a várost, s déli 12 órától egyig 27 ágyúlövést tétetett s egypár bombát is vettetett. Általánosán azt állították, hogy az első ágyúlövést a horvát származású s az aradi várban levő szent ferencziek szerzete gvardiánjának kellett tenni azért, hogy a kezdeményezés szerencsés legyen.

Ez első ágyúzásnak egy gyermek lett áldozata, két debreczeni nemzetőr megsebesült s néhány ház megrongáltatok;. Az ágyúzás alatt a lakosság nagy része földszinti lakokba s pinczékbe vonult; a nemzetőrök egyik része ágyúkkal együtt a város fő terére csatakészen állott ki, másik része pedig a házak ablakaiban felvont lőfegyverrel várta a netalán az ágyúzás alatt a városba berohanni akaró dzsidásokat; kiknek azonban úgy látszik, ebbeli szándékjuk épen nem volt, s nem is mutatkoztak. .

Az első ágyúzás megszűntével *Berger* ismét parlamentairt küldött Aradra s a már előbb tett követelését ismétlé. Erre egy városi küldöttség menesztetett a várba s határozottan nyilváníta, hogy a tábornok ur követelésének eleget nem teend: a fegyvert le nem teszi, ágyúit s pénzét ki nem szolgáltatja, a Maros partján felállított őreit be nem vonja, s a fekete-sárga lobogót kitűzni nem fogja. Már ekkor számos

nő és gyermek kivonult a városból, mely körülmény tudva volt a várparancsnok előtt, s ennek okát tudakolá; mire azt válaszolók, hogy a város védelmi állapotba helyezte magát s mindenre kész, miért is a gyámoltalan nők s gyermekek jajvesz eklését hallgatni nem akarják.

Berger tábornok ez alkalommal szavát adta, hogy ha az aradiak magokviselete kihívó nem leend, ok nélkül a várost lövetni nem fogja; mely hír a lakosságra megnyugtatólag hatott; azonban a várban a legnagyobb szorgalommal tett előkészületek az ellenkezőt gyanították, mi nem maradhatott titokban, mert a várban levő magyar katonák, sőt többen a lengyel dzsidások közül is ki-kiszökdöstek annak daczára is, hogy a szökevényekre a vár sánczairól lelődöztek, s egyet keresztül is lőttek,

Erre a vár körüli fákat a császáriak mind kivagdosták, s a hadi tanács összeült, melyben leginkább b. *Blomberg* és *Siliák* ezredesek a harcz folytatása mellett szavaztak, s e percztől fogva a horvát származású s liarczvágyó *Siliák* lett a tényleges várparancsnok és vezér, s annak akarata uralgott a már igen elaggult *Berger* tábornok akarata felett, szóval ő volt a hosszas ostrom idő alatt a gyakran lankadó s reményvesztett várőrség buzdítója. *B. Blomberg* pedig Temesvárra küldetett, kivel a csatatéren többször találkoztunk.

Máriássy János alezredes, az aradi nemzetőrség parancsnoka, hogy jövőre a város lődöztetését kikerülje, szigorú parancsot bocsátott ki, hogy a nemzetőrök a császári katonaság lövéseit ne viszonzozzák, remélvén ezáltal minden ingerkedést kikerülni.

A Bécsben octob. 6-án kiütött forradalom híre Aradra is eljutván, az egész városban nagy örömet okozott; e hirt azonnal a várba szállították, hol ellenben meglehetősen lehangoltságot idézett elő; sőt a honvédelmi bizottmány minden a haza területén levő várparancsnoknak meghagyta, hogy hét nap alatt a nemzeti lobogót kitűzze, ellenkező esetben honárulónak tekintetik. Azonban a bécsi események ép úgy mint

a honvédelmi bizottmány kikiáltványa pusztában hangzottak el, s az aradi várban legkevésbé sem hajtottak arra, az ostromállapot meg nem szűnt, sőt a várban hadi törvényszéket neveztek ki s rögtönítéletet hirdettek.

Ez események folytán Arad helyzete napról napra aggasztóbb s szorongatottabb, s a rémület általánossá lett; a nemzetőrség éjjel-nappal fegyverben állott', s a tűzhelyeinél maradt lakosság álomra is alig merte hajtani fejét, tudván azt, hogy *Berger* adott szava, mióta az ostromvezetését *Siliák* vette át, érvénytelen leend, s a már egyszer megkezdett lödőtetése a városnak, ismétlődni fog.

Arad városa valóban több ízben ágyúztatott a várból, még pedig olykor annyira, hogy annak végromlását lehetett várni, különösen addig, míg a magyarok ostromágyúk hiányában, a várost romboló lödözését tétlenül nézni kénytelenítették, azalatt, míg a várőrség összes ágyúütegeit az Ó-Araddal szemközt levő sánczetőre vonta, s azokból halált s pusztítást szórt a városra.

A hosszas ostrom alatt, mely kilencz teljes hónapon át tartott, kiszámíthatlan kárt szenvedett a város, s több ártatlan emberéletbe került. A meddig csak a várból a 24 fontos golyó s bomba elhatott, romboló nyomai mindenütt láthatók valának; a Fehérkereszt szállodával szemközt levő utca rövid időn halomra lövetett, s abban egyetlen lakható ház sem volt, a falak összeomolva, a háztetők, melyeket a gránátokból támadt tűzvész még meg nem emésztett, egyről egyig mind a földön heverték. Azonban a vár közelében eső más Utczának sem volt különb sorsa; így például a posta utca, hol a g. n. e. püspöki lak áll, a várból kiröpített gránát által meggyűlt, s a körulte levő házak mind a lángok martalékjává lettek a román püspöki palotával együtt. A legmagasb házak legtöbbet szenvedtek, különösen a főtéren levő díszes épületek, melyek mindegyike csakhamar ablak nélkül maradt, mert a bombákat leginkább a város legcsinosb részére szórták, s ha egy úgynevezett 60 fontos bomba (mely azonban

lőpor töltelékével együtt 120 font súlyú) a főtér kövezetére zuhant: a kövezetet bezúzta, s még jó 8—4 lábnyi gödröt vájt sebes forgása közben, s midőn szét pattant, a körülte levő kövezetei messzire szórta el, s a borzasztó durranás következtében az emeletek ablakai iszonyú csörömpöléssel hullottak alá; miből igen könnyű következtetni, hogy az emeletek egészen lakatlanok voltak, de nem egyedül azért, mert ablakaik minden azokhoz közelben elpattant bombák durranása folytán összeromboltattak, hanem azért is, mert minden perczben várni lehetett, hogy a várból ágyúznak s a házba bombát vetnek, melynek borzasztó erejét s veszélyes hatását nem egyszer volt alkalmam látni. Így például volt eset reá, hogy egy 60 fontos bomba egy két emeletes ház tetőjének közép gerendájára zuhant, azt s az alatta levő két boltozatot is bezúzta s az első emeletben pattant szét, hol az ajtókat, ablakokat s a bútorzatot izre porrá törte. A templom utca elején egy emeletes házba szintén bomba esett be, az emeletben eldurant, s az emelet egész előfala az utcára omlott.

Az épületek közül legnagyobb sérülést szenvedett az izraeliták pompás épülete, melynek egy része imaházul szolgált s Arad városának legnagyobb épülete volt, 600 lövés nyomot számláltam meg rajta, a 18 s 24 fontos golyók át meg átfúrták téglafalait, s inkább egy óriási rostához mint sem épülethez hasonlított. A megyeház s a Fehérkereszthez címzett szálloda, szóval minden díszesebb s kivált azon épületek, melyek a várnak lövonalába estek, tetemesen meg voltak rongálva.

Egyébiránt itt is volt kivétel, különösen megemlítenő a sóház utca. A sóraktár (pajta) a Maros partján fekszik, s azzal szemközt a sóház utca, mely habár a várhoz igen közel esik is, mindamellett azt otlétem alatt golyómentesnek tapasztaltam. Ez utcában volt rendes szállásom, volt Arad megyei főispáni helyettes Faskó házatól negyedik házban. Ezen utca általános hiedelem szerint, azért kíméltetett a várbeli ágyúk által, mert abban egy a várban levő császári dzsi-

dás (báró) kapitánynak csinos háza is volt. Azonban ez utca sem maradt végképen sértetlenül, mert midőn a sóházat a várból meggyújtották s lődözték, az azzal egy irányban fekvő sóház utcának is jutott az ostrom emlékéül néhány golyó, miként ezt az ágyam felett kettős falon átfűrődött 24 fontos tanúsítja; később azonban teljes nyugalomban maradt mindenki, a legnagyobb ágyúzás alkalmával is ez utcában, de csakis a faltörő golyóktól, míg ellenben a távolban elpattant bombák és gránátok messze hulló darabjaitól ott sem volt biztos az élet.

Hogy mily nyugtalan élete volt e hosszú ostrom szaka alatt mind az Aradon állomásozó hadtestnek, mind pedig a lakosságnak, egyedül az képzelheti, ki valaha ostromlott városba szorult, vagy pedig ilyenek védelmében, vagy pedig ehez hasonló várvívásban részt vett.

Hogy mikor jut eszébe, vagy pedig mikor kerekedik kedve a várparancsnoknak a várost lövetni, senki sem gyaníthatta, hanem csak azt vette észre, mikor lakába, udvarába, vagy pedig közel hozzá menet közt a bomba vagy a gránát bezuhant, vagy pedig távol elpattanván, annak darabjai feje felett elzúgva, halállal fenyegették. A honvédnek minden perczen csatakésszen kellett lennie, kivált midőn azon évi kemény tél folytán a Maros folyam igen szilárd jégkéreggel volt beborítva, s a várbóli kitöréstől minden perczen, különösen éjjeli időben, lehetett tartani, mit több Ízben meg is kísértettek, s rendszeren a legnagyobb ágyúzás védelme alatt történt. Gyalogságunk olyankor a legiszonyúbb ágyúgolyó zápor között sietett a Maros partjára s egyedül puskatűzzel viszonzozhatta a 68 ágyú s a sorkatonaság tüzét. A lovasság ily alkalommal tétlenül maradt s csak távolról hallgatta a harczoló honvédek csatározásait.

Olykor azonban az elszórt álhírek is nagyon nyugtalaníták a várost; így például 1849. évi márczius elején azon rettegető hír terjengett, hogy e hó 15-én, mint a magyar alkotmány kivívása napján, a várból halomra lövik a várost,

mit azon időben nemcsak könnyen fölteni, de várni is lehetett.

A márczius 15-ki reggelt mindenki nagy feszültséggel várta. Az éj csendesén múlt el, s reggeli 8 órakor lovas s gyalog osztályok a temető melletti tág mezőre vonultak, a szabad ég alatt tartandó istentisztelet megtartására. Ezt a vár tornyából, honnan folytonosan vizsgálódtak, észrevették, s azonnal hét fontos gránátokkal töltött 24 fontos ágyúkat irányoztak felénk, de a nagy távolság miatti sikertelen lödözésről csakhamar meggyőződván, egy pár lövésnél többet nem kíséreltek meg, s márczius 15-keveszély nélkül múltéi.

Az egész ostrom ideje alatt különös czélul volt az Ó-Aradon levő magyar élés-raktár kitűzve, mely a nagyterjedelmű úgynevezett Tököli kertben s házban volt beszerelve. Valahányszor a várból a várost lödözték, mindannyiszor a bombák s gránátok nagy része azon tájra, leginkább pedig a Tököli kertbehullott; hol a szép gyümölcsfákat ugyancsak meg rongálták, iszonyú gödröket fűrtak, de sem a kertben elhelyezett szénaboglyákra, szalma kazlakra, sem pedig az elésséggel gazdagon megrakott épületre nem estek, kivéve egyetlen alkalommal, 1849. évi febr. 8-án, midőn egy 7 fontos gránát az éléstáron keresztül az utczába hullott, s a Tököli ház ablaka alatt elpattant, sérelmet és kárt azonban nem okozott.

A Tököli kert, méltán mondhatni, tetemes kártól óvta meg Arad városát, mert a sok bomba és gránát, melyet avárból oda vetettek, különben mind az épületekre hullott s bizonyynyal sok háznak végromlását idézte volna elé. Hihető, hogy a várparancsnok a magyarok éléstárának felgyújtására szép dijt tűzhetett ki, mert a várbeli tüzérek ennek végrehajtásában nagyon vetekedtek.

Arad ostromát nem csak a város, hanem a környék is hátrányosan érezte. Személy s vagyon biztonságról szó sem lehetett többé. A környéknek legnagyobb rémei a leginkább rettegett lengyel dzsidások lettek, kik a vidéket vakmerőn beszáguldozták, s valóban gyakorta nagy bátorsággal párosult

ügyességet tanúsítottak, s mind Arad mind pedig Temesvár ostrománál nagyon kitüntették magokat fontos szolgálatuk által; csaknem minden nap kitörtek, a magyar tábornok folyton nyugtalanították, s nem egyszer oly helyen s oly véletlen termettek, a hol s midőn senki meg sem gondolta.

Ily véletlenül még az ostrom kezdetén, lepték meg s fogták el a dzsidások az aradi polgármestert Török Gábort és Hadzsics Lázár képviselőt, még pedig a vár kerületén kívül, s később az új aradi bírót saját házában s az aradi várba vitték. Hadzsicsot csakhamar haza bocsátották. Török Gábortól a nála levő 10,000 forintot nyugtatvány mellett elvették, s néhány nap múlva a magyarok által elfogott három dzsidásért kicserélve, haza eresztették. Az új-aradi bírót a haditörvényszék elé állították, s nyolcz napig a várban foglyul tartották, s midőn végre Berger tábornok maga elébe hivatta, s kérdé: miért vállalta el magyarok alatt a bíróságot? azt válaszolá, hogy ő minden fegyveres hatalomnak egyiránt engedelmeskedik, s a magyarok alatt ép úgy mint a császáriak alatt mindenben pontosan slelkiismeretesen teljesíti hivatalát. E válasz annyira megtetszett a várparancsnoknak, hogy a bírót rögtön szabadon bocsátá, szbiztosítá, hogy jövőre a császáriak részéről semmi bántalma sem leend. Mi valóban teljesült is, s az ujaradi szítás mester, kinek háza a városházával szemközt volt, a forradalom befejeztéig mind a magyarok, mind a császáriak uralma alatt bíró maradt és semmi bántalma nem történt.1)

Hasonló módon volt veszélyeztetve a környék lakosságának vagyona is. így például, novemb. 3-án néhány dzsidás kitört a várból, a Maroson átusztattak, s a várral szemközt levő Mikolaka román falu gyepűjén legelésző, mintegy 150 darabból álló falusi csordát, a lakosság szemeláttára, vakmerő elszántsággal elhajtották, s háborítlanul a várba terelték.

*) Új-Aradot több ízbeni megszállásunk alatt mindig a bíróhoz szálltam, következőleg, személyesen is igen jól ismertem őt.

November 5-én ismét kitörtek a várból. Ennek célját csakhamar átlátták a magyarok, s a kirohanókat erős fegyvertűzzel fogadták, de a császáriak számos ágyúik fedezete alatt, melyek mind egy szerre működni kezdtek, biztosan nyomultak előre s szándékukat elérték, és a várnak akadályul szolgáló, Ó-Arad és Zsigmondháza között fekvő katonai laktanyát a a roppant mennyiségű ölfát lángba borították. E tény végrehajtása után, mely több sorkatona életébe került, a várba visszahúzódtak, a meggyújtott ölfa készlet és a katonai laktanya elhamvadtak.

Nov. 13-án a magyarok Új-Aradot gondatlanul odahagyván, erről az új aradi pór nép, mely különben is a császáriakhoz szított, a várbelieket értesíté, kik azonnal kirohantak, még pedig leginkább újaradiak veszedelmére, mert az Új-Aradon talált élelmi szerezet, nagy gyorsasággal minden háznál összeszedvén, — különösen a lisztet, főzeléket és zsiradékot— a várba vonultak, s ekként reménytelenül újra minden szükségességgel ellátván magukat, az ostromzárlatot egy időre nyugodtan nézhették.

A magyarok Ó-Aradot a várbóli kitörések ellen biztosítani akarván, a várral szemközt a Maroson álló, 80,000 forintba került hidat magok felgyújtották, s Új-Aradot, mely a naponkénti megtámadásnak ki volt téve, erősen besánczolták, a mikolakai malmot pedig, nehogy a vár hasznát vehesse, elégették, a Maroson levő hajókat birtokukba kerítették, a várat erősen körtilzárolták, s minden közlekedését elmetstették.

Azonban nem csak Ó- és Új-Arad, hanem annak vidéke is zaklatott helyzetben volt, az oláhság több helyeken gyülesezett, összeesküdt, s végre lázadásba tört ki. Első fő fészük Kovasincz volt, hol a magyarok által legyőzetvén, iszonyúan megfenyítették; e visszaretentő példa azonban korántsem csillapítá le a felizgatott kedélyeket, hanem még inkább elke-seredetté tévé őket. Fibisen az uradalmi, Tököly-féle vagyont, u. m. marhákat, magtárt, szóval minden értékes ingóságot, az uradalmi tiszték javaival együtt feldúlták s prédálták. Vi-

lágos, Soborsin, Kanop és Zámbó községekben ezrenként gyűlvén, a magyarokat megtámadni készültek.

Arad e szorongatott körülmények között tekintélyes haderőt nem nélkülözhetett, s ezen aggodalmat gerjesztő ellenség ellen, mindössze is 3 század honvédet s egy 3 fontos ágyút küldhetett ki Graál László őrnagy vezérlete alatt. Világostól kezdve egész Zaránd megyéig egy-két lövés elegendő volt arra, hogy a fölkelők a fegyvert letegyék, vagy pedig futásnak eredjenek. Zarándban azonban már sorkatonaság is támogatta az oláhságot, mindamellet a honvédek szuronyának a csatáért átengedték.

Midőn a magyarok Asztalos Sándor százados vezérlete alatt Zámbóra győzelmesen bevonultak, amegrémült oláhok egyházi lobogókkal mentek eleibök, s mindnyájan térdre hullva, kegyelmet esedeztek, mit meg is nyertek. A honvédek azonban az ottani urasági kastélyt feldúlták, s meglehető zsákmánnyal tértek vissza Aradra.

Ezen teljes sikert ígérő eredmény után Gaál László maroknyi hadával s számos fogolylyal visszatérvén, az oláh lázongást befejezettnek hitték; de ez csak látszólagos volt, mert a román nép a legkisebb alkalomnyilásra újra meg újra nyilvánítá ellenségeskedését, s a hol és mikor csak lehetett, boszút állott megaláztatásáért, különösen az Arad megyével szomszédos Erdélyben, s annak határszélein az úgynevezett móczok, kik a két magyar haza minden népe között a miveltség legalantabb fokán állanak, s rendszeren az erdők rengetegekiben, hegyoldalokon nyomorult fakunyhókból épült kis falvakban laknak. Megjegyzendő azonban, hogy a román nép különben általában igen szelíd nép, de nevelésben, következőleg szellemi kifejlődésben azonban nagyon is hátra lévén, s azon időben a magyarok ellen fel voltak bujtogatva, tévútra vezetve.

Az aradiak helyzete napról napra siralmasb lón, az ágyúzást lassanként ugyan annyira megszokták, hogy azt többé már veszélylyel járónak sem tartották, saváros mindkét nem-

beli lakosai bátorságát valóban is bámulni kellett, látván őket a legborzasztóbb ágyúzás s bombázás alatt közönyösen fel s alá járni, s napi teendőiket végezni.

Esetet tudok reá, melynek magamis szemtanúja voltam, hogy a mindkét részről legelkeseredettebb ágyútüzelés alatt, mely négy óra hosszáig tartott, az aradi férfiak s nők karon fogva sétáltak a magyar ágyúütegek háta mögött, smellettök és fejük felett folyvást zúgott a halált szóró 18 és 24 fontos golyó, a gránát és a bomba.

Az ostrom folyama alatt a harczolókat ide nem számítva, több védtelen s ártatlan élet esett áldozatul. így különösen *Gallini Pál* gyógyszerész, ki 4—5 éves fiacskájával együtt kocsiban ülve, közel a sóházhoz megállott, nem is gondolván arra, hogy a vár golyói a fegyvertelen békés polgárt sem kímélik, midőn egy jól irányzott 18 fontos az apát derékon, a gyermeknek pedig fejét szakítá el. Egy fiatal nőnek, ki hozzá még áldott állapotban volt, egy éjjel álmában, az ágya feletti átfúrt golyó fejét szakítá el. Egy anya kisedet karján tartva altatta el, az apa az asztalnál ült, midőn az utcán egy 60 fontos bomba elpattant, egy darabja az ablakon berepült, a férfinak lábait, a nőnek karját szakítá el, s a kisedet megölte. Egy puskaműves műhelyébe bomba esett be s elpattant, két segédjét rögtön megölte, s a tanítványnak hasát hasítá ki, ki borzasztó kínok közt kimúlt. Egy szegény favágónak, ki az 1849. april 3-ki ágyúzás alatt fejszóját vállára téve, haza ballagott, egy 24 fontos golyó a fejét a fejszével együtt el-sodorta.

S még több ehez hasonló esetek történtek, melyekre már visszaemlékezni képes nem vagyok. A halál torkában számos aradi lakos forgott, s csak a nagy óvatossági rendszabályoknak s különös isteni gondviselésnek köszönhető, hogy sokkal több élet nem esett áldozatul. így például, egy éjjel ágyúzni kezdtek a várból, a minoriták templomához közel lakó városi főorvos Rózsa bájos 16 éves leánya, hirtelen felugrott ágyából, s a pinczébe szaladt, s még tán le sem érkezett a

lépcsőn, midőn a ház boltozatát egy 30 fontos bomba bezúván, épen az alig menekült hölgy ágyába zuhant s rögtön el is pattant. Ily alkalommal a szoba bútorzata ezernyi darabokra porlott s az ágy tollazata sűrű fellegként repült szét.

A kilencz hónapi ostrom ideje alatt Berger tábornok, vagy tán inkább Siliák ezredes oly sokszor, s oly elkeseredetten ágyúztatta Aradot, mintha annak végromlására esküdött volna.

Az első egy óráig tartó ágyúzás 1848. octob. 7-én történt, mely mindössze 27 lövésből állott. Továbbá oct. 20-án 5 lövés, oct. 21-én reggeli 5—11 óráig 500 lövés, oct. 23-án, novemb. 5-én, 10-én estétől reggelig, 18-án két óra hosszáig, dec. 4-én öt óra hosszáig néhány száz lövés, 13-án, 14-én, 16-án és 17-én, 28-án 500 lövésnél több tétetett a városra, mely négy helyen meg is gyült, s iszonyú rombolásttett; oltani egyáltalában nem lehetett, habár az oltási előkészületek s a kellő intézkedések meg voltak is téve, mert a hol a tűzvész dühöngött, oda a várbeli bombák oly sűrűn hullottak, hogy a vész helyéhez közeledni lehetlen volt. Ezen alkalommal több helyen gyült ki, a püspöki lak s a fél utca elégett.

1849. évi január 24-től 28-ig leginkább csak bombákat szórtak a városra; február 7-én s 8-án a csata folyama alatt szünet nélkül lődöztetett a város; továbbá február 20-án s márczius hóban több ízben, de különösen 25-én éjféltől reggeli 3 óráig, april 3-án délutáni 4-től estéli 8 óráig, midőn gr. Véscsey tábornok az ütegeknél személyesen vezénylett, s az ágyúkat veres főveggel fején irányozta. April 14-től 26-áig naponként erősen lődöztetett a város.

E gyakori pusztító ágyúztatásnak, úgy látszik, legfőbb czélja az volt, hogy a várat körülzároló magyar sereg teljesen kifáradjon, s a városi lakosság türelmét vesztve, Berger tábornok felszólításának hódoljon; azonban ebbeli számításában csalódott a várparancsnok, mert a honvédek a folytonos fáradalomban mindinkább megedződtek, s a lelkesedés nem-hogy csüggedt volna, hanem mindinkább fokozódott.

A várbeliek s a honvédek igen gyakran társalogtak egymással, habár nemalegudvariasb modorban, sminthogy egyedül a nem felette széles Maros választá el őket egymástól, könnyen megérthették egymás szavát. A császári katonaság tréfás élceire honvédeink eleinte fegyvertűzzel válaszoltak, melyet azonban Máriássy János vezér csakhamar betiltott, minthogy azt rendesen a város ágyúztatása követte. Később, midőn a várból a városra lődöztek, a honvédek s nemzetőrök az ágyúk tetejére állván, fővegeiket a légben csóválták, s újjongattak, s hasonlóan ágyúszóval válaszoltak. Szóval, Aradon a hosszas ostrom alatt az ágyúzást annyira megszokta mindenki, mint a naponkénti harangozást.

Hogy e 9 hónapi ostrom alatt a várat körülzároló magyar sereg véres megtámadásoknak is ki volt téve, s hogy Arad ez idő szerint több csaták színhelyévé vált, igen természetesnek tűnik fel, mi leginkább a császári seregnek azon törekvéseiből származott, hogy a várat koronként eleséggel s hadiszerekkel ellássa.

A legelső csata 1848. évi october 21-én Új-Aradhoz fél órányira fekvő Angyalkát (Engelsbrunn)-nál történt, hol a debreczeni s békési önkéntesek s nemzetőrök 3 ágyúval, a császáriak Temesvár felől közeledő dzsidásokból s Rukavina gyalogságból álló, s Új-Arad felé előnyomuló csapalmját megtámadván, pár órai kétes küzdelem után, végre visszavonulásra kényszerítették. A császáriak szép számú gyakorlott lovassággal s még egyszer annyi ágyúval a magyarok felett nagy előnnyel bírtak; a magyar tüzérek azonban oly gyorsan s ügyesen lőttek, hogy amazokat zavarba hozták, s a debreczeni önkéntesek a dzsidások megújított rohamát mindannyiszor hős elszántsággal bejárva helyüket állották, erős tüzeléssel fogadván őket, végre szuronyt szegezve rohantak a lovasságnak. Egyedül a békési nemzetőrség valódi hátrányául szolgált a harc mozgalmainak; mert mindjárt a csata kezdetén hátra szaladt, s a faluba, Angyalkáira bújt. A magyarok

mindamellettt győztek, s a császáriak Temesvár felé vonultak a csatatér odahagyásával.

E csatában történt, hogy egy 15 éves debreczeni önkéntest, kit századosa éretlen gyermeknek tartván, több ízben hasa szándékozott küldeni, a csata folyamában egy dzsidás Űzőbe vett; e fiú látván, hogy a gyakorlott ellene oly biztosan mellének irányozza kopjáját, hogyannak rohamát kiállni képtelen, tehát hidegvérrel megállóit, s midőn már a dzsidás legfőlebb 30 lépésre volt tőle, rásüté fegyverét, s az lebukott lováról, de mire fegyverét újra megtöltheté, ismét más dzsidás termett ott s rohamban neki iramodott, s midőn golyója azt is letertté, a harmadik dzsidás is ott termett, az ifjú önkéntes a háta mögött levő kertkerítés átugrásával remélé életét megmenteni, s hirtelen a sövénynek rohant, de alig kapaszkodhatott abba, a dzsidás rajta termett s kopjáját a menekülő oldalbordájának irányzá, azonban hibásan talált, a fiút át nem dőfte, hanem a hóna alá szúrta, s áldozatát miként laptát félre dobta, s új dőfésre készült; a fiú kétségbeesett helyzetében lélekéberségét nem veszté, hanem egy szökéssel a dzsidás oldalánál termett, s a markában folyvást erősen szorított fegyverének szuronyát, mielőtt ellenfele lovát megfordíthatta volna, szívébe dőfte, s ekként három üldözője felett teljes győzelmet vívott ki; fegyvereiket elszedvén, kapitányának e szavakkal adta át: „íme bebizonyítottam, hogy nem vagyok éretlen gyermek.“

Ugyan e csatában egy más említésre méltó eset adta elő magát. A békési nemzetőrök egyike, bár a faluba rejtőztek, egy ágyú golyó által lábát elveszté, s midőn a fájdalomtól zaklatva jajgatott, rokonai s ismerősei körül fogták s vigasztalták, a folytonos vérvesztést szenvedő nemzetőr végre e szavakban fakadt ki: jaj! vége van Magyarországnak!“ s lelkét kiadá. Sajátságos, hogy ez egyszerű földműves a haza sorsát saját magáéval azonosítá.

Az aradi magyar tábornak több pontra kellett figyelmét kiterjesztenie, azokat fegyveres erővel megrakni, nehogy véletlen megtámadtassék, egyike volt azon lényeges pontoknak Lippa is, melyet 400 elszánt debreczeni veres szalagos őrzött; november 12-én azonban tizszerte nagyobb erő támadta meg őket, remélvén e maroknyi csapatot egy rohammal megsemmisíteni; de e számításában rettenetesen csalódott: a rettenthetlen csapat a neki irányzott rohamot bátran fogadtad, fegyvertüzeléssel válaszolt, szuronyt szegezve a támadóknak rohant, s futásra kényszerítö őket. Az aradi vezér *Máriássy János*, ki ez eseményről még elég korán értesült, 400 nemzetőrrel a helyszínére sietett s nov. 13-án reggel megújult a harc, mely erőre nézve felette egyenetlen volt, minthogy a magyaroknak összesen 800 gyalogjok s öt ágyújok, míg a császáriaknak 2000 jól begyakorlott sorkatonájok s 11 ágyújok volt. A csata majd fél napon át tartott. Az oláh fölkelők holttesteit elboriták a mezőt, s a még életben maradtak vad futásban menekültek. Azonban a magyaroknak a csatát megtartani lehetlen volt, mert míg az ellen részén 11 ágyú folyvást működött, addig a magyar tüzerek töltényei elfogytak, miért is hátrálni kényszerültek. *Máriássy János*, ki minden alkalommal rettenthetlen bátorságot tanúsított, maroknyi csapatját a legnagyobb rendben s csekély veszteséggel vezette vissza Aradra, s a császáriak nem üldözték, valószínűleg azért, mert ők is kifáradtak. Aradra érkezvén, legfőbb gondja oda irányult, hogy honn nem létében csapaljai által vigyázatlanságból oda hagyott Új-Aradot ismét elfoglalhassa, s azt nov. 16-ki éjjelén a legnagyobb csendben újra megszállotta.

Végre az aradiak kimondhatlan vigasztalására az ostromló bomba mozsarak megérkeztek, s a Maros partján telepek emelkedtek, melyek dec. 3-án a legelső bombákkal üdvözölték a várat, s valahára viszonzhatták a kölcsönt. Ezen első magyar bombának óriási nagy néző közönsége volt, csaknem az egész város.

Az életkorra nézve még csak 26 éves vezér, *Máriássy János* alezredesnél határt nem ismerő elszánt bátorság, s a jó akarat, miként az utóbb mondottakból kitűnik, nem hiányzott, habár a kivitelben elég szerencsétlen volt is, rendesen ifjú tüze által elragadtatva, kivált pedig egyedül saját terve, akarata után járva, mely rendesen meggyűsült.

Máriássy ifjú, rajongó, vagy tán igazabban mondva, felmagasztosult lelkében nagyszerű terv fogalmazott meg, melyet a kivitel perczéig a legnagyobb titokban tudott tartani. Ez a vár megrohanása terve volt, melynek végrehajtását a lengyel légió megérkezéséig halasztá.

Dec. 3-án este megérkeztek a lengyelek, s a nagy esőzés daczára is, a város főterére kellett telepedniük, hol tüzet rakván, szárítgatták átázott ruháikat; azonban még meg sem száradtak, s az út fáradalmától ki sem pihenték magokat, midőn parancs érkezik, hogy várrohamra induljanak, mire a harczvágó lengyelek készeknek mutatkoztak, s lelkesedéssel indultak.

Máriássy Jánosé vakmerő vállalatra, a már ekkor 12,000 főre szaporodott táborának a javát szemelte ki, u.m.a debreczeni veres szalagosokat, a békési önkénteseket, a lengyel legiót, s a székely zászlóaljat. Az ostromhoz megkívántató készleteket: hidakat s falmászó hágcsókat, valamint egy hadi zenekart is vitt magával. Elindulás előtt a kellő intézkedéseket megtette a vezér, ő maga (*Máriássy*) a legbátrabbaktól s leg-hűbbjeitől, kik között *Aradi* (*Arader*) tábori törzssorvos is volt, követve, legelői ment, oldalán ezüst kürttel; egyszerű hívás a kürtbe visszavonulás, kétszeri fuvás előnyomulás jele volt, mely esetre egyszersmind a hadi zenekar vezényletére kirendelt tisztnek meghagyta, hogy *Rákóczy* indulótfuvasson.

Ez előintézkedések megtétele után a lelkesedett sereg ostromra indult, senki sem kételkedvén a teljes sikerben.

Hajnali 5 órakor már az elsősánczban voltak az ostromlók; a sáncztetőn álló előőrs „Kivagy?” (wer da?) felhívására „jó barát” (gut Freund) s tábori hang s jelszó pontos felelete

után, háborítlanul előrenyomultak, s a vár előőreit zajtalanul elfogdoszták, lefegyverzették.

Megjegyzendő, hogy Máriássy János ügyes kémjei által e napon a várban kiadott hang és jelszó birtokába jutott, s a sikerről annál kevésbé kételkedett; sőt még az is tudva volt előtte: melyik helyen állnak őrt a lengyelek.

Ekként az előőröket a legnagyobb csenden elfogdosva, egész a harmadik sánczig szerencsésen nyomultak, midőn egyszerre nem remélt s számításból kihagyott akadályokra bukkantak; ugyanis itt egy hidat reméltek találni, mely hiányzott, s a hágcsók is rövidek voltak. Máriássy azonnal észrevette a legyőzhetlen akadályt s az oldalán levő kürtbe egyet fújt, mely visszavonulás jele volt; a zenekar mellé rendelt tiszt azonban félreértésből vagy fejét vesztett zavarában az adott jelre, Rákóczy indulót fuvatott, mire az egész ostromló sereg „éljen a magyar!“ rivalgásban tört ki, s a csapatok mindegyike a legelői haladt lengyel légiót megelőzni törekedett. Ez elhamarkodott sőt mondhatni elszelesedett vállalat igen balul ütött ki, mert a harsány zenére s „éljen a magyar“ rivalgásra először is a belső sáncz tetőn előőrsben felállított század általános tüzeléssel válaszolt, s ezt rögtön sűrű kartácsolás követé, a vár sánczai csakhamar az összes várőrséggel megteltek, valamennyi ágyütegeket hirtelen azon egy pontra összehozván, megfeszített erővel a vakmerő ostromlókra tüzeltek, kik most már csakugyan hátrálásra kényszerültek, mégpedig, képzelhetni, mily zavarban. Hogy hányán estek el, bizton nem állíthatom, a sebesültek száma bizonyynyal többre ment, smég sokkal nagyobb lett volna a veszteség, ha a visszavonuló csapatokat a téli hajnal sötét szürkülete nem védi. Három lengyel legionista foglyul esett, épen akkor, midőn a várbeli lengyel őrt lefegyverette, s a nagy zűrzavar kiütésekor többé nem menekülhettek, és soha vissza sem jöttek, mert miként halatszott, más nap a várbeli haditörvényszék golyó halálraítélte őket, békési önkéntesek azonban, kik az előnyomulásban az elsők között voltak, a visszavonulásban pedig leghá-

hátral maradtak, a legfelsőbb sánczba szorultak, s más nap sötét éjeiig ott kellett maradniok. Képzeltetni kinos helyzeteket: a vár falához szorosán kellett tapadniok, különben, mihelyt egy két lépést előbbre tettek, a sáncztetőről golyó zápor hullott reájok, a mellett térden felül vízben állottak, s az éhség és szomjúság gyötötte őket, s azonfelül mind a várórség, mind a Maroson túl levő szilaj kedvű honvédek folytonos tréfás élceinek voltak kitéve. Mindamelllett a várbeliek tartottak tőlök, mert a különben is vakmerő s a mellett elkeseredett békési önkéntesek, a várkapura rohantak, azt szuronyaikkal feszegetvén, tele torokkal kiabáltak: „ereszszetek be s adjatok kenyeret!“ A várkaput belől erősen eltorlaszolták. Végre az éj beálltával nagy csendben s szerencsésen kimásztak a sánczokból s végképen kimerülve a táborba érkeztek.

Ezen szerencsétlenül végződött várroham nagy lehangoltságot idézett elő nem annyira a magyar seregben, mint inkább Arad város lakosságában, kik az iszonyú nyomortól ez éjjel megmenekülni reméltek, s mindenki zúgolódott Máriássy ellen, kitől a jó szándékot ezúttal elvitázni nem lehet, s hogy a megrohanás balul ütött ki, sok körülménynek róható fel, leginkább pedig a vezér birtokába jütött azon hiányos várterképnek, melynek alapján a rohamot tervezte, s hogy a különben is mégoly fiatal Máriássy e hiányt föl nem fedezte, bűnül azért nem róható fel neki, mert a rohamot végső perczéig, nehogy eleve elárultasék, a legnagyobb titokban megőrzeni törekedett, miben nem is csalódott; továbbá, hogy a visszavonulás oly zavarral s veszteséggel ment véghez, miként a fennebb előadottakból kitűnik, annak sem ő volt az oka, hanem leginkább a zenekart vezénylő fiatal tiszt; ezen választása Máriássynak valóban balul ütött ki, e lényeges megbízásra általa jól ismert egyént kellett volna kiszemelnie.

Azonban egészen másként áll a dolog a december 14-ki csatával. A történelem, e részrehajlatlan bíró, e nap nagy veszteségét, Máriássy János bűnéül fogja felróni, ki az ellenfél erejéről, mely Temesvár felől nyomult, eleve jól értesült, s a

kellő intézkedéseket annak idejében megtehetette volna, Máriássy azonban, kinek, miként már fennebb is említém, rettentetlen személyes bátorsága kétségbe vonhatlan volt, egyszerűsmind túlságosan elbizakodott, s a legfontosb ügyet elhamarkodó vezér volt. Midőn a dec. 14-én közelgő császári hadsereg hírért hozták neki, s annak erejét tán túl is becsülték, miként ez ily alkalommal rendszeren történni szokott, könnyedén odavetve azt válaszolá: „bagatelle! 600 honvéddel mind visszaverem.“ Azonban környezete unszolására körülbelül mégis mintegy 6000 embert, de alig egy üteg ágyút vitt által Új-Arada, lovassága 50 Reisz-Köszticz huszárból s mintegy szintén ily számú debreczeni önkéntes s leginkább ottani hentesekből s más békeszerető polgárokból álló, felette rosszul fölszerelt, gyakorlatlan, s még soha csata színét sem látó önkéntes lovasból állott.

A császári sereget *gr. Leiningm* altábornagy és *b. Blomberg* dzsidás ezredes vezérelte, s csak igen lassan haladván, délben Új-Araddal szemközt állottak. A két vezér távcsövön vizsgálván a felhányt sánczolat által valódi erőddé s fontos strategicus ponttá átalakított Új-Aradot, mindkettő odanyilatkozott, hogy ennek bevétele lehetlen, azonban rövid haditanács után elhatározták, hogy lödöztetését meg kell kísértetni, s a magukkal hozott 15 síkágyút a sánczoknak irányozván, a rögtönzött tüzelést megkezdték. De bámulatuk mily nagy, s örömük még nagyobb lett, midőn a sánczokból alig 5—6 ágyú viszonzátüzüket, s mi több a magyarok golyói minél kevesebb kárt tettek az ellen soraiban, míg a császáriak jól irányzott lövései mindannyiszor ritkíták honvédeink sorait.

A császári vezérek ezt észrevevén, biztos sikerre számíthattak, s azonnal általános rohamot intéztek a sánczokra, és számos ágyúik fedezete alatt helyeikből csakhamar kiszorították a miéinket. Hogy ágyúink a császáriak soraiban kevés kárt tettek, onnan magyarázható meg, mert tüzeink nagyobb része csehekből állván, a császáriak előnyomlásakor, a

magyarok szemeláltára, mintegy húszán ágyúkkal együtt átszöktek. — E csatában a császáriak részéről az ágyúutegen kívül tagadhatlan, hogy a tapasztalt bátorságu s jól begyakorlott dzsidások, *b. Blomberg* vezérlete alatt, tettek legnagyobb szolgálatot, kik legelőbb az ellenökbe kirendelt maroknyi s valóban harcziatlan debreczeni hentesekből álló önkéntes lovas csapatot vadfutásra kényszerítették, s most már a magyarok teljesen lovasság nélkül maradván, a nagy zavarban a fegyverben felnött székely zászlóaljat vezényelték a két osztály dzsidás ellen, de a székelyek sem jártak különben mint a debreczeni önkéntes lovas csapat (mely összesen 70 főből állott). Ezt látván a lengyel légió, önként ajánlkozott dzsidás testvéreik ismételt rohamait fentartani s ellenükbe arczagot képezett. A császári dzsidások azonban, annak daczará, hogy az ellenük vezényelt zászlóalj fejében négyszögletes piros főveget láttak, vezérok parancs szavára szilajon nekik vágtattak, s midőn már elég közel odaértek, a lengyel legionisták anyai nyelvükön feljűk kiáltottak: „Lengyelek! nem irtódtok-e testvéreitek vérét ontani?“ De ez mit sem használt, a dzsidások vezérok s tisztjeik által buzdítva, elkeseredett harcra készültek, s most az egyszer testvéreikben is ellenséget látván, s a katonai kötelességet mindennek előbbre téve, s mi legfőbb mindannyian kétszeres szerencsés roham eredményétől fellelkesűlve, úgy szintén lovaik is felhevűlve, a rajta! (hurrah!) vezényszóra vad robajjal rohantak saját véreiknek, mint a már hátrálásnak indult magyarok végső támaszfalának, melyet ha megdönteniök sikerűl, 6000 testen robogtak volna keresztül. — A lengyel légió pár perczig felvont fegyverrel mozdulatlan maradt rettenthetlen hidegvérűséggel, s e rövid szűnet alatt halálcsend uralgott soraiban, de midőn már a mindent elsodró áradathoz hasonló dzsidások rohanó csapata elég közel ért hozzájuk: vezérűk tüzet vezényelt s a légió egy iszonyú durranással fogadta a merész rohamot, s lőn nagy zavar; a dzsidások rögtön megfordultak s testvéreikre többé nem rohantak.

Ezalatt a magyar részen általánossá lón a hátrálás. A császáriak a magyarok hiányos intézkedésein, tüzeink át-
szökésén, a lovasságunk megfutamodásán, s a dzsidások egy-
párszor jól intézett rohamán vérszemet kapván, győzelmit-
tasan előrenyomultak, s a magyarok csakhamar azon vették
magokat észre, hogy minden oldalról körül vannak fogva.
Egyetlen menekülési út a Maroson mesterségesen készült, de
egyszersmind czölöpök nélkül s csak a vízszinén lebegő hid
volt, melyen lefelől is a megriadt debreczeni önkéntes lovas
csapat roboghatott, utána pedig a székely zászlóalj futott át,
s mely, midőn már az előrenyomuló csász. sereg közelgett,
fölszedetett, s most már vagy utolsó csep vérig védni, vagy
pedig a Maros hullámaiba vetni kellett a menekülőnek magát.

A veszteség e csatában nagy volt, mely jobb, hogy föl-
jegyzettlenül maradt. A csatatéren sok elhullott, a Maros
medrében még több lelte síiját, minthogy a hid fölszedése
után, a ki foglyul esni nem akart, a folyamba veté magát, s
a ki úszni nem tudott, menthetlenül elveszett; azonban a leg-
több foglyul esett, s az Új-Aradra átvitt zászlóaljok ugyan-
csak megritkulva tértek vissza. A lengyel légió legtovább
helyt állt, s mondhatni sőt örök elismerésül följegyzendő,
hogy az egész hátrálást páratlan kitartással, hősileg fedezte.
E napon a lengyelek, miként más alkalommal is igen sok-
szor, csalhatlan jeleit adák rettenthetlen hősi elszántságuk-
nak, de épen azért, fájdalom, az ő soraik is igen meg voltak
ritkulva. Azonban a csatavesztésnél sokkal nagyobb csapás
volt a magyarokra, kivált pedig Arad városára nézve, hogy
a császáriak élelemmel megrakott 300 szekeret s számos vá-
gó marhát hozván magokkal, azt akadálytalanul a várba
szállították, s így egy hosszab ostromzárlatot ismét nyugod-
tan kiálthattak, míg ellenben az ó-aradiak hosszab szenved-
ést, nyomort s végpusztulást vártak.

E szerencsétlen csata alkalmával, méltán mondhatni,
hogy a legnagyobb érdemet az aradi polgár s nemzetőri tüzér,
Kún vívta ki; ágyújával Ó-Aradon a Maros partján állott, s

jól irányzott s rögtönzött lövéseivel a honvédeket üldöző sorkatonaságot feltartóztatta, s nagy kárt tett soraikban; érdemeinek elismeréséül köztüzérből azonnal hadnagynak neveztetett ki, s a háború befejeztéig nagy sikerrel működött.

A magyar vezér, *Máriássy János* is azonban, kinek túlságos elbizakodottsága okozá e romlást, tagadhatlan, hogy e vészteljes pillanatokban, rendíthetlen lélekéberségét, mint mindenkor, úgy most is bebizonyítá, s mondatni, hogy a hátrálók között csaknem az utolsó volt; igaz, hogy akkor is polgári ruhába volt öltözve, de a hátrálókat jelenlétével bátorságra buzdítá, s midőn a Marosra ladikba szállott, az üldöző csász. sorkatonaság nyomában volt s fegyvertűzet szórt reá.

Megemlítésre méltó, hogy midőn a vezér a csólnakba lépett, egy közellevő malomból lisztel befent fiatal ember ugrott be hozzá e megszólítással: „alezredes ur kérem, ne hagyjon itt;“ s midőn *Máriássy* a molnár legénynek vagy inasnak vélt vakmerő tolakodót, ki akará a csólnakból utasítani, ez elmosolygván magát, mondá, hiszen ő a vezérlete alatt álló egyik zászlóalj hadnagya, ki az ellen üldözését s a halált ki akarván kerülni, molnár inasnak öltözködött. *Máriássy* csakugyan ráismert hadnagyára, de e gyávaságon annyira felingerült, hogy a nyúlszívű tisztet rögtön föbe akarta lövetni, s csak többek könyörgésére s közbenjárására kegyelmezett meg neki, de tisztí rangjától megfosztva, azonnal kiűzte táborából.

A fentebbi eseménnyel s több ehez hasonlóval könnyen megczáfolhatni azon állítást, melylyel ezen különben jó akaratú, de túlheves s olykor elbizakodott s nem épen szerencsés vezért azok, kik őt személyesen nem ismerték, vádolni akarják, hogy t. i. „*táborában rendet nem tartott, fegyelemtől szó sem volt, a honvédek romlottak, garázdák és részegesek voltak.*“ E súlyos vádat megczáfolni kötelességemül ismerem, mely oly író tollából származott, ki e vádat *Máriássy* elfogult elleneitől jó pénz gyanánt vette át s hiteles okmányul

fogadta el, s ki aligha személyesen ismerte Máriássyt, s méltán feltehető, hogy ez események színhelyétől igen távol volt.

Én Máriássy János alatt szolgáltam, mint a század első őrmestere a napi parancs leírása végett naponként megjelentem a vezéri irodában, sokszor láttam őt, s intézkedéseket, parancsokat kiadni hallottam; tábornoki segédjével, Kiss Gyulával, ki még deák kori barátom volt, nemcsak a háború befejeztéig mindig egy táborban voltam, de azután is egészen 1854-ik év végéig a legjobb baráti viszonyban állottam, miért is Máriássy jellemét tökéletesen ismertem.

Máriássy hadtestében éppen oly rendet s fegyelmet tartott, mint bármely más erélyes hadvezér, a honvédek pedig egyáltalában garázdák és részegesek nem voltak; ha történt garázdaság, az legfőlegbb fegyelmet ismerni nem akaró nemzetőri csapatoktól származott, kiknek kevés hasznát, vagyis inkább hátrányát csakhamar belátván, haza bocsátották; a mi pedig a részegeskedést illeti, az a háború idejében kisebb-nagyobb mérvben, minden korban s minden nemzetnél mutatkozik, s olyankor a harczost az ivástól eltiltani nem lehet.

Volt eset reá, hogy egy éjjel a várból kitört katonaság által az újaradi oldalon őrt álló báró *Bornemisza* századja túlerővel megnyomatva, helyét odahagyta, s a császáriak a felhányt sánczot betemették; de már másnap Máriássy oly túlszigorú parancsot adott ki, hogy többé ilyesmi nem történt.

Szóval, Máriássy éppen úgy fentartá a rendet és a fegyelmet, mint a többi őt követő hadparancsnokok.

A decemb. 14-ki szerencsétlen csata után Máriássyt *Vetter* tábornok váltá fel, de mindössze is 24 órát töltött Aradon s már dec. 17-én eltávozott. Ezt követte *Gaál Miklós* ezredes (később tábornok), ki a vár ostromához erélyesen hozzáfogott. Legfőbb gondja odairányult, hogy Új-Aradot visszafoglalja, s a vár és Temesvár közti közlekedést teljesen elzárja; miért is dec. 26-án az erősen befagyott Maros jegé-

re fenyőszálakból hidat rakatván, azt vastagon szalmával behintette, melyen ágyúkat, gyalog s lovas csapatokat átszállítottatott. A várbeliek, úgy látszott, ezzel keveset gondoltak, mert már élelemmel s lőszerekkel jó időre el voltak látva.

Az Új-Aradon állomásozó magyar csapatoknak, bár igen közel a várhoz, gyakran nyugtalanítottván, igen jó dolguk volt szállás s élelemre nézve, ezen vagonos helyen, hol mindennek bőségében úsztak; a legtöbbet az akkori tél zordonsága miatt szenvedtünk, kezünk s lábunk az elfagyásnak volt kitéve.

Igaz, hogy az új-aradi, különösen a németajkú földmives osztály, nagyon különbözött az ó-aradi lakosságtól, mert az ujaradiak nagyobbbrészt a császáriakhoz szitottak, s a magyar bankjegyet nem örömet s nem egyszer csak erőszakolva vették el, miként ezt mint kezelő őrmester nagy boszuságomra tapasztaltam, midőn t. i. a százasokat hirtelen fel kellett váltanom, hogy a század 5 napi díját huszáraink között kioszthassam; azonkívül, mikor csak alkalom nyílt, a magyarok iránti ellenszenvét tanúsította a nép; így például, ámbár a városház udvarván éjjel-nappal 80—100 előfogat állott, mindamellet a kocsisokat kardlappal kellett arra kényszeríteni, hogy befogjanak; ezen kellemetlen eljárásnak minden harmadnap ki voltam téve, midőn Új-Aradról az ó-aradi éléstárba a század számára kenyeret, szénát és zabot mentem átvinni, mely alkalommal 16 szekérre volt szükségem, s ha mindannyiszor erélyesen föl nem lépek, századunk lovastól élelem nélkül marad; ezen előfogatba kirendelt kocsisok ugyan nem mind új-aradiak voltak, a környék több helységeiből valának odarendelve, de mindnyájan németek és oláhok.

Az új-aradi köznép azonban máskor is tanúsítá irántuki ellenszenvét; így például, midőn 1849. évi ápril 9-én a dzsidások Temesvár felől Új-Arad felé közeledtek, s huszárjaink e tudósításra, s a riadó fúvására a főtéren sorakoztak, a városi köznép örömtől sugárzó arcczal csoportosult, s mi-

dőn már a csatába indultunk, ujjongva s gúnyolódva kiáltottak utánunk: „csak fussatok Kossuth betyárok, mert itt jönnek a dzsidások, majd megpaskolnak benneteket!“ E vakmerő kifakadásra, néhány huszár a tilalom ellenére is kiugrott a sorból, s a gúnyolódó tömegnek rohant, mely kétségbeesetten, miként a megriadt birkanyáj futott szét, s a tér egy perez alatt megtisztult. A miveltebb iparos osztály azonban ilyenekben részes egyáltalában nem volt, s nyugodtan viselte magát.

Gaál Miklós a parancsnokság átvételével, az elődje Máriássy János által tett botlásokat jóvá akarván tenni, telepeket hányatott nemcsak Ó-, hanem Új-Aradon is, komolyan készült az ostromhoz, a várat ágyú telepekkel egészen bekerítette s azt rohammal szándékozott bevenni.

Végre megérkeztek az ostromágyúk, bombák és gránátok, a vár körül volt véve ütegekkel s 1849. január 24-én hajnalban elkezdődött a magyarok részéről a várnak általános ágyúztatása; mire a várbeliek jó eleve készen lévén, összes (68) ágyúikkal kezdték viszonzni az ostromot, de még ugyanazon nap délelőtti 3 órakor ütegeik nagyobb része tüzeink által tetemesen megrongáltatott, s a sáneztetőről mindinkább gyéribben kezdtek tüzelni, s már délután 3 óra tájban minden ágyúik elnémultak, egyedül bomba mozsaraikat a vár terén levő fasorok közé helyezvén; 60 fontosaikat gondolomra onnan vetették, hol az ostromtelepekre, hol pedig a városra.

Ágyúink ezen erős tüzelése egészen jan. 28-ig tartott, s miként a következők tanusítá, Ó-Aradnak eddig szorongatások; helyzetén nagyot könnyített, mert azontúl a várbeliek jobban kimélték löporukat, s a város sűrű ágyúztatása elmaradozott.

Gaál Miklós csakhamar átlátta, hogy, habár éjjel nappal ágyúztatja is ez erődöt, azért még sem adja meg magát, miért is általános rohammal akará azt bevenni, még pedig (miként már mindenütt nyíltan rebesgették) úgy, hogy a tá-

bor összes tiszteit, jó példaadás végett, első sorokban előre akará küldeni.

Épen akkor, midőn a vár ágyúztatása javában folyt, *Damjanics* és *Nagy Sándor* tábora vonult át Aradon a tomasovaczi sánczoktól fel Szolnok alá, s az aradi vár ostromára nézve, mindakét tábornok odanyilatkozott, hogy itt ember vért ontani sikertelen törekvés volna, s ha csak előbb a vár sánczai az ostromlók hulláival meg nem telnek, más-ként be nem vehető, miért is, ha a várat rohammal be akarnék venni, a sánczok megtöltésére épen az egész aradi tábor létszáma menne fel. Ennek valóságát a magyar kormány is belátta, s ily vakmerő s koczkáztató kísérlettől csakhamar elállóit; a vár bevétele kiéheztetés által határozatott el, s ez teljes sikert látszott ígéri, mert a vár minden oldalról el volt zárva, s midőn ostromágyúink erélyesen működtek, a dzsidások vakmerősége sem volt oly veszélyeztető többé.

A vár tökéletes elzárólása azonban nem tartott sokáig, melynek szorult helyzete nagy aggodalmat gerjesztett Temesváron, hol a tevékeny császári hadparancsnokok buzgalommal hozzáláttak tekintélyes haderő összevonásához, s nem csak az ottani rendelkezésük alatti sorkatonaságot, hanem azonfelül a most már ostromzárlat alól felszabadult római sánczokban táborozó ráczságot, (minthogy az azokat körül táborozó *Damjanis* és *Nagy Sándor* hadtестei a Tisza felsőbb vidékeire felhúzódtak), valamint oláh pórfelkelő csapatokat vevén magokhoz, s azokat Temesvár alatt öszpon-tositván, az aradi tábor ellen indultak.

E nagy előkészületek hírére, Új-Aradról egy szakasz *Lehel* huszár *Endrődi* hadnagy vezérlete alatt a császáriak mozgalmainak kikémlésére küldetett, s feladatának híven megfelelvén, egész Temesvár alá hatolt, s midőn már a városhoz csaknem félórányi távlatra ért, egy század dzsidás, mely a kémektől jó eleve értesülve volt, több oldalról üzőbe vette, ez azonban a kelepczéből szerencsésen kisiklott s az aradi táborba febr. 5-én visszatért.

Más nap febr. 6-án még Új-Aradon maradtunk, s csak késő este, mintegy 10 óra tájban vettük a vezér parancsát, hogy még ez éj folytán a legnagyobb csendben vonuljunk át Ó-Aradra. Az ágyúk elől mentek, azután a gyalogság, végre a lovasság. Ez alkalommal az ujaradi földmives osztály irántunk ellenszenvét keserűen éreztető velünk, mert midőn a császári sereg közeledéséről értesült, csaknem minden lovas gazda elhagyta a várost, s mi késő éjjel házról házra voltunk kénytelenek járni, de gazdát sehol, s lovat alig tudtunk találni, s végre is, a hol ló és kocsi volt, azokat gazdája hon nem létében, saját embereink fogták be, podgyászainkat felrakták, s Ó-Aradra szállították.

A császáriak csak más nap délután vonultak be Új-Aradra, még pedig tekintélyes erővel, mely a fölkelő rácz és oláh csapatokkal 24,000 főnek híreszteltetett; bizonyos létszámát azonban azután sem tudhattuk meg, s ha a fentebbi szám túlozva van is, de hogy a császáriak ez alkalommal nagy erőt fejtettek itt ki, kétségbevonhatlan, miként az óaradi partról az új-aradi mezőn felállított ellenséges táboron végig tekintve, kivehettük: igen nagy néptömeg hemzsegett ott.

Február 7-ke kölcsönös ágyúzással telt el, a várból folytonosan lödöztek Ó-Aradra, mit tüzeink szorgalmasan visszazonoztak.

8-án korán reggel elkezdődött a csatározás. A csataláncz Ó-Aradon alul fekvő erdőtől egészen Grlogováczig terjedt, két mértföld hosszában. A Maros folyó erősen be volt fagyva, s a császáriaknak a vár nagy előnyül szolgált; tüzeink a Maros partjáról szünet nélkül, hevesen működtek a folyam balpartján csatavonalban mindinkább előre nyomuló császáriakra, s honvédeink nagy kitartást tanúsítottak egészen déli 12 óráig, midőn egyszerre a császáriak a várból kitört őrséggel megerősödvé, általános támadást intéztek Ó-Arad ellen, s a Maros jegét elborították. *Gaál Miklós* e fenyegető mozgalmak láttára egyszerre minden reményről le-

mondott, a csatát teljesen elveszettek tartván, a tért az ellenfélnek átengedni elhatározá, s általános hátrálást parancsolt; a honvédek a városból kivonultak, a tüzérek, a nagy ostrom-lövegeket mind odahagyták, s Ó-Arad lakosságának nagy része nem annyira a csász. sorkatonaság, mint a szerb s román felkelő csapatoktólí rémültében vad futásnak eredt, házaikat s összes ingóságaikat azoknak zsákmányul hagyván.

A várórség, mely a legközelebbi úton, az elégett hid helyén hatolt át a jégen, a városba, semmi ellentállásra sem találván, csakhamar enni s inni kényelmesen letelepedett; a rác s oláh fölkelő nép ellenben, azt vélvén, hogy az ő feladatuk egyedül a rablás, s kik szintén nem igen válogatták az utat, hanem a merre közelebb érték a várost, ott törtek át a jégen, csak a legdiszesb épületeknek tartván, s mihelyt a városba értek, azonnal elszéledtek, s a legvagyonosb polgárok lakait irgalmatlanul rabolni s dúlni kezdték.

A híres szerbfőnök; *Joannomcs Mihály* őrnagy, O-Arad alsó részén ment át a Maroson egy zászlóalj határörrel, erős dobpergés mellett, nagy lelkesedéssel haladva, de egyszersmind a legnagyobb rendben, ő maga legeiül lovagolván, vezette diadalmittas csapatját, s már az úgynevezett Tököli ház közelébe ért, hol akkor a magyarok éléstára volt, midőn egy ház kerítés mellől lövés történt s Joannovics őrnagy homlokát golyó fúrván át, a bátor vezér halva rogyott le lováról. A vezérvesztett csapat egy peregre megdőbent, kivált midőn még ezután két lövés is történt; de csakhamar meggyőződtek, hogy az ellentálló erő igen jelentéktelen, s mindössze is három elrejtődött vakmerő, elszánt honvédből állt, kik annak daczára, hogy élethalálra üldözőbe vétettek, egyik kerítést a másik után átugrálván, szerencsésen megmenekültek.

A Joannovicsot lelőtt egyén 29-ik zászlóalj közvitéze *Bombiák János* makói születésű volt, ki csapatától harmad magával azon szándékkal elmaradt, hogy a császáriak bevo-

nulását bátran beválja, feltevéen magában, hogy vezérüket el-ejti, mit valóban végre is hajtott; a csata után azonnal had-nagygyá neveztetett, s harmadrendű érdemjelet kapott.

Az ó-Aradra benyomult császári sereg az egész várost elborította, s azonnal a magyarok által helyeiken hagyott os-tromágyúk tovaszállításáról intézkedett, de már az első kísér-letnél bebizonyult, hogy az nem oly könnyen megy, mert az első üteg szállítmány alatt az azon nap kissé meglágyúlt idő folytán a jég tetemesen meggyengült, a nagy súly alatt le-szakadt s az ágyúk a víz fenekére merültek.

Azonban, midőn a császáriak a diadalt már teljesen ki-vivottnak hitték, akkor fordult meg aharcz koczkája. A29-ik zászlóalj négy százada, *Asztalos Sándor* vezérlete alatt, Arad végén, a Simánd felé vezető országút melletti vámháznál ál-lott, a magyar tábor hátrálását fedezte, s nyugodtan nézte a sánczokkal s hatalmas ostromütegekkel megerősített város-nak, s a magyar országgyűlés védbástyájának nyakra főre odahagyását. De ezen nyugalom csak látszólagos volt, *Aszta-los S.*, miként a következők fényesen tanúsítá, készebb volt a dicső halálra, mint a gyáva hátrálásra.

Ezalatt folyvást s feltartóztatlanul haladt a győzelmittas s ereg s már a megyeházhoz ért, melyhez igen közel erős redout-tal el vplt zárva az utcza, de az ott felállított sikágyúkat szerencsére, magokkal vitték a hátráló magyarok, különben azokat a császáriak ellenük irányozhatták volna.

A császáriak azt hívék, hogy a megfutamodottak már jó távol vannak, de csakhamar meg voltak lepetve, midőn a vá-ros szélén honvéd csapatot vettek észre, s minthogy sikágyúí-akat a Maros ropogó jegén koczkáztatni nem merték, egyedül röppentyűket hozván magokkal, azokat közel a megyeházhoz felállítván, *Asztalos* csapaljára röpiték.

A magyarok minden sikágyúikat elvitték, egyedül a ne-héz ostromlövegeket hagyván helyeiken, a rögtönzött hátrá-lás miatt, melyeket a császáriak azon módon itt hagyták egy

üteget kivéve, azt vélvén: hiszen ez úgy is sajátok, s a magyarok visszatértére nem is gondoltak.

Úgy látszik, hogy Asztalos kiszámított tervét előbb jól átgondolta, s csak érett megfontolás után ohajtá azt sikercsitni; a magyar vezért, a csapatokat s a lakosságot mind kiengedte vonulni, hogy senki útjába ne álljon, s az oly sokáig, annyi kárral s oly nagy véráldozattal védett várost pár óráig dúlni, rabolni engedte. S midőn már a várost minden irányban előzönlött fölkelő rác és oláh csoportok zsákmánnyal terheltlen zablátlan dorbélyozásnak engedték át magokat, s a császári sorkatonaság is, mely azonban rablással nem vádolható, szintén biztonságban hívén magát, az egész várost elfoglalta, s már körülbelül három óra hosszáig birtokában volt: ekkor *Asztalos Sándor* az általa vezényleti négy század elébe lépett e szavakkal: „Fiaim, honvédek! akartok-e követni, s Arad városát megmenteni, vagy a hazáért dicső halállal kimúlni?” E szónoklat felette rövid volt, de ép azért nem tévesztette el hatását, mert e felszólításra a csapat egy szóval s ajakkal „mindnyájan, mind halálig” szóval válaszolt. E kívánt feleletre *Asztalos* a zászlótartó kezéből kiragadá a nemzeti lóbogót, s azt jobbja, széles fringia kardját pedig baljába véve, s hős csapalját egyedül arra figyelmeztető, hogy kiki vezényszavához tartsa magát és senki addig löni ne merjen, míg ő tüzet nem parancsol.

E rögtönzött, de az elhatározottság hangján kiejtett intézkedés után a még alig 28 éves *Asztalos* a négy század élére állott, s a csapatvidám dobpergés mellett indult a számra nézve tiszszerte nagyobb ellenféllel szemközt.

E kisdéd, de elszánt csapat, mely a dobszó után egyszerre lépdelt, a veszély eme nagy pillanatában nem csak egy testté, hanem egy lélekké is forradt. Minden honvéd tekintete s figyelme az ifjú, de oroszlán bátorságu, s a melletteszéyles s kitűnő testi erejű vezérre volt függesztve, kinek arczán a felmagasztosult lelkesültség, de egyszersmind vérfogyaló nyugaltság honolt.

A császáriak, kik már akkor a város főterén özpontosíták erejüket, ezen bár nem várt eseményt könnyen meghiusítandónak vélték, a magokkal hozott három röppentyű telepüteget a közelő, s miként igen jól ki lehetett venni, számra nem nagy csapatot visszavonulásra kényszeríteni remélték. Azonban csalódtak, mert a honvédek rettenthetlenül s mérsekelt léptekkel mindinkább közeledtek feléjök, mit a sorkatonaság sűrű fegyvertűzével akadályozni akart, de ezzel sem ért cél, mert midőn mára magyarok biztos lövonalig értek, vezérok „állj“-t s rögtön reá „tüzet“ vezénylet! A négy század összes löfegyvere egyszerre durrant el, s a füst felleg, mely a két ellenfél közötti térközöt a földre nehezedő ködként elborítá, még el sem oszlott, midőn *Asztalos* „szuronyt szegezzen rohanj“-t vezényelve, az elszánt honvéd csapat a magas bérczről alárohanó áradatként az ellenfélre veté magát s iszonyú vérfürdőt idézett elő.

A császári sorkatonaság tisztei a csatater s a már meghódítottalak vélt város hatalmukban való megtartásáért mindent véghez vittek, különösen a határőr zászlóalj példásan harczolt, s a magyaroknak minden talpalatnyi tért csak makacs ellenszegülés s elszánt küzdelem után engedték át; azonban vitéz önfeláldozásuk siker nélkül maradt, mert *Asztalos* a honvédek vezére, ki a rohamban mindig legerősebb volt s a legelső ellenszegülő sorkatonát sajátkezűleg vágta le, rettenthetlen példájával annyira föllelkesíté a nélkül is harczvágó honvédéit, hogy ezek az ellenfél sokkal nagyobb számával nem gondolva, annak soraira oly pusztító dühvei vetették magokat, hogy többé mi sem állhatott ellene hősi elszántságuknak, s ki szuronyaik elől nem menekülhetett: menthetlenül veszve volt.

A császáriak látván, hogy vagy a halál, vagy a hátrálás között kell választaniok, az utóbbira határozták el magokat, s az általános visszavonulás megkezdődött, de némely csapatokra nézve az is késő volt, mert *Villám (Blitzner)* őrnagy, ki zászlóaljával Ó-Aradon alól nem messze a magyarok mes-

terségesen fölállított hídjához, az erdő szélére azon okból rendeltetett, hogy a császáriak Maroson áljövetelét akadályozza, látván annak lehetlenségét, az erdőbe vonult, s ott észrevétlenül maradt mindaddig, míg a császáriak a városba vonultak; a helyett, hogy Gaál Miklós hátravonulási parancsának engedelmeskedett volna, visszatért a városba, s míg *Asztalos* élűről, ő azalatt hátulról támadta meg őket. Ugyanakkor érkezett meg *Szentiványi Kázmér* százados is egy honvédcsapattal, s ekkor a császáriak három tűz közé szorultak, s csak egyetlen út maradt nyitva számukra — a Maros jege.

Az utcai harc, mely körülbelül egy óra hosszáig tartott, elkeseredett s vérengző volt; Arad főtere holttestekkel volt elborítva, melyeket a temetőbe hordták, kazlakba rakták, s más nap a győzelmes magyarok a legnagyobb ünnepélylyel, hősökhez illő diszszertartással takarították el, számra nézve mintegy 600-at.

Asztalos Sándort, mint e nevezetes csata győzőjét, az aradi kormánybiztos *Boczkó Dániel*, a harctéren azonnal őrnaggyá nevezte ki, mit a kormány is megerősített. Megjegyzendő azonban, hogy az erélyes kormánybiztos Boczkó e győzelem kivívására szintén nagyban közreműködött: a csatateren személyesen megjelenván, s a honvédeket a haza iránti kötelességükre s elszánt harczra buzdította.

Asztaloson kívül a csata kivívásánál leginkább közreműködtek *Villám* őrnagy, ki alezredessé, *Szentiványi Kázmér* százados őrnaggyá és *Földváry Ferencz* főhadnagy századosná neveztetett. Ezekon kívül különös megemléítést érdemel egy szegedi származású őrmester, ki, midőn a császáriak *Asztalos*, *Villám* és *Szentiványi* rohamai folytán hátravonulni akarván, egy csapat az úgynevezett *Bánffi* házba szorult, ezt észrevevén, mintegy 7—8-ad magával a *Bánffi* ház kapuján berohant; az udvaron felállított század reájok tüzelt, s az őrmester köpenye merő lyuk lett, ő azonban csodaszerűen sértetlen maradt; az udvarra érvén, a csapat parancsnokát megadásra szólítá föl, ki azon hiedelemben volt, hogy kün legalább

is egy zászlóalj honvéd áll, „lábhoz“ vezényelt, s a fegyvereket gúlába rakatta. Az őrmester 7-ed vagy 8-ad magával az egész csapatot fogolylyá tévé, s midőn foglyait az utczára kivezette, már ekkor a honvédek minden oldalról előnyomultak. Felette sajnálom, hogy e hős (szegedi őrmester) nevét emlékül ide nem jegyezhetem — mert annyi évek óta elfeledém.

A csata folyama alatt Rukawina gyalog ezredbeli magyar fiák közöl többen átszöktek hozzánk. A lefegyverzett császári sorkatonaság, mely becsületes ellenséghez illőn s vitézül harczolt, hadi foglyokhoz méltó bánásmódban részesült: nem úgy azonban a rácz és oláh fölkelők, kik Ó-Aradot minden irányban előzönlötték, s dúlva, rabolva, zablátlanul garázdálkodtak: ezeket a honvédek szuronyai nem kímélték; a csata kivivása után, a neki hevült s elkeseredett honvédek, vendégszerető aradi gazdáikat megboszulandók, a polgárok házaiba rohantak; jól tudván azt, hogy a rabló nép csöcselék ijedtében elrejtőzködött; búvhelyeiket mindenütt fölfedezték, ú. m. padlásokon s pinczékben, s irgalom nélkül szuronyra hányták a szerencsétleneket.

Egy aradi rácz fiú, P . . . ki több polgár által azzal vádoltatott, hogy a rablókat házról házra vezette, s a vagyonosb polgárok házait dulatta föl legelőször, még azon nap elfogatott, börtönbe hurczoltatott s ahadi törvényszék elébe került, mely őt kötélhalálra ítélte. Az elítéltnek azonban kitűnő szépségű nővére L . . . , addig ostromolta könyörgéseivel gr. Vécsey tábornokot s annak környezetét, míg, a különben igen jó szivű Vécsey az elítéltnek megkegyelmezett s szabadon bocsátotta őt, pedig miként alább ki fog tűnni, a vádlott sokkal nagyobb bűnös volt, mint sem hitték volna.

A császáriak által a Maros jegén átszállítani szándékolt s a jég alá süllyedt ágyúütegeket is sikerült a magyaroknak kivonatni, s újra helyükre állítani.

Február 8-ka vért izzasztó nap volt, s a jövő napot mindenki nyugalomban remélte tölthetni, azonban csalódtak, mert

a császáriak más nap reggel az újaradi parton megújították a csatát, s bár Gaál Miklós vezérünk által szigorún megvolt tiltva, hogy a jégen Új-Aradra senki ne merészeljen átmenni, mindamelllett az ó-aradi parton felállított zászlóalj a hosszas csatározást s egy helyben veszteglést megunván, a tilalom ellenére is áttörtek a jégen minden lovasság s ágyú nélkül, s Új-Aradra nyomultak.

Az első honvéd, ki a jégre rohant, *Szabó Kálmán* (Hegyeshalom megyei besenyői fiú) őrmester volt; ezt elébb néhány közhonvéd, s csakhamar az egész zászlóalj, végre más zászlóalj is követték, s a császáriakat nem csak Új-Aradról kiszorították, hanem még a síkon is messzire űzték, s csak késő éjjel tértek vissza Új-Aradra.

E lefolyt három nap alatt sokat szenvedett Ó-Arad, mert a várból folyvást ágyúztatott, s azon felül új-aradi oldalról is lődözték, s e csata után a rombolás nyomain iszonyúan megújultak felette; azonban Új-Arad sem maradt sértetlen a magyar ágyú golyóktól, mert a császáriak bent lévén, ágyúink folytonos tüzet szórtak -oda és sok házat tetemesen megrongáltak.

A csata sorsa ugyan a magyarok részére kedvezőleg dőlt el, de az aradi vár ismét annyi élelemmel lőn ellátva, hogy hosszú ostromot nyugodtan nézhetett.

Február 13-ig mély csend honolt Ó-Aradon, a megfutamodott lakosok lassanként vissza kezdtek térni azon reményben, hogy egy ideig háboríthatlanul maradhatnak tűzhelyeiknél, azonban 13-án reggeli 9 órakor, midőn épen mint őrmester Gaál ezredes irodájában a napi parancsot írtam volna, a vezér belépett, s a tábori irodát gyorsan Simánd felé szállítni parancsolá, mert úgymond: „a császári sereg közéig.“

Midőn e hír vétele után a Bánffi házból, hol Gaál Miklós lakása volt, az utcára kisiettem, rémitő néptolongást, futást láttam, s ugyanakkor a Maros partján felállított ágyúink is megdördültek.

A Maros hosszában czirkáló lovas előőrseink a Temes-

várról Új-Aradra vezető országúton végtelen hosszú vonalban nyúló tömeget láttak közeledni, s e hírrel rögtön a városba vágattak, mely villámgyorsan elterjedt, s az alig pár nap előtti rémületéből még magához sem tért lakosságot páni borzalommal tölté el. Az e hírre rögtön megszólalt magyar ágyúk igazolni látszottak a gyanított közlő veszélyt, s általános zavart idéztek elé, mert mindenki azt hitte, hogy a császáriak a 8-ki s 9-ki vereséget megboszulandók, szaporodott új, vagy tán összes erővel Ó-Aradra vetik magokat, s most már kiki futásnak eredt, a szó teljes értelmében, s bátran állíthatom, hogy egy polgár sem maradt lakában, s legfelebb ágy- s ruhaneműjét kapván fel, a simándi országút felé rohant; a kinek apró gyermekei valának, legszükségesebb ingóságait is odahagyá, egyedül gyámoltalan kisdedeit ragadván karjára, vad futással igyekezett saját s családja életét megmenteni.

E futás a febr. 8-kit is sokkal felülmúlta, s ily rohanó néparadról fogalmam sem volt, melyhez hasonlót sem azelőtt, sem azután nem láttam. A menekülő ezernyi nép jajveszeklése s kétségbe esett kiáltásának borzasztó disharmoniaja a leghiggadtabb s legvérszomjúhozóbb vadharczos kedélyét is megrázkódtatta, s szájalomra, könyörületre indította volna.

Azonban e rettenetes zavarban a legaggasztóbb az volt, hogy a szállásokon elszórt honvédek is a néptömeggel együtt futásnak eredtek, s ha némely tisztek erélyességének nem sikerül a szaladásnak iramodott honvédeket visszatérésre kényszeríteni, a császáriak csakugyan minden vérontás nélkül elfoglalhatták volna Ó-Aradot. A tisztek legbátrabbjai azonban még elég jókor az utcák szegleteire kisetvén, a menekülni akaró honvédeket vagy egyszerű parancsszavukkal, vagy pedig kardlappal térítették vissza. Ez alkalommal *Földváry Ferencz* százados (ezelőtt ungvári uradalomban gazdatiszt), miként 8-án, úgy ma is újra kitüntette magát, s csakhamar sorakoztatván századát, melyet leginkább az utcán

a fató néptömeg közül személyesen összefogdosott, azonnal a harcztérre sietett, valamint a többi csapatok és zászlóaljok is a még folyvást szilárd Maros jegén átkeltek, s a már Új-Aradra benyomuló császáriakat fegyvertűzzel kiszorították.

A császáriak nagyszámú szekereket hozván magokkal, ebből azt lehetett következtetni, hogy az aradi várba újonnan hozott élelmet, vagy pedig lőkészletet akarnak szállítani; azonban nem épen egészen úgy volt, mert a szekerek, miként csakhamar értesültünk, magyar foglyokkal is meg voltak rakva, kiket a febr. 8-ki csatában elfogott császáriakért kicserélés végett hoztak magokkal.

Az ó-aradiak rémülése is csakhamar lecsillapodott, s a szaladók visszatértek lakaikba.

A császáriaknak azonban a foglyok kicserélésén kívüli komolyabb szándékuk is lehetett, mert csatárláncukat a Maros bal partján egészen az ó-aradi erdő irányában kiterjesztették, hol magam is egy 3 síkgyúból álló üteget egy szakasz huszárral fedeztem, s a sorkatonák fegyver-golyói fejünk fölött sűrítettek; s így aligha a pár százra menő szekeren nemcsak magyar foglyok, kik Temesváron nem voltak oly nagy számmal, hanem eleség, vagy lőszerkészlet is lehetett, miként ezt a császáriaknak ellenünk intézett megtámadásából következtetni lehetett.

Most azonban tervük meghiúsult, s ismét hátrálni kényszerültek. Ez volt az utolsó csata Arad ostromzárlata alatt.

A császáriak még egyszer, husvét első napján, dzsidáisaik fedezete alatt, Temesvárról az aradi várba nagyszámú eleséget akartak beszállítani, azonban békési önkéntes lovasaink merész, jól sikerült rohama által 3 ember és ló vesztességgel, visszaűzettek.

Úgy látszik, hogy a magyar kormány *Gaál Miklós* parancsnokságával sem volt megelégedve, s e nevezetes s felette lényeges pont megtartására nem eléggé képesnek tartá őt; mert a fentebb előadott körülmények után csakhamar *Kis Pál* alezredest nevezte ki; ez azonban rövid itteni parancs-

noksága alatt semmi megemlítésre méltót sem tett, s helyébe *gróf Vécsey Károly* tábornokot nevezte ki aradi tábor parancsnokául, azonban oly megszorítással, hogy ez az akkor Erdélyben parancsnokoló *Bem* alábomagtól függjön, mely intézkedésnek Vécsey szóval ugyan alávetette magát, tette azonban soha sem teljesíté, sőt ennek gondolatától is ir-
tó dz ott.

Gr. Vécsey az aradi tábor vezényelét 1849. évi ápril 7-én vette át. Ezen magyar tábornoknak elvitázhatlan érdemei valának, melyeket e háború folyama alatt szerzett, s melyek népszerűségét a két magyar hazában megállapíták. A még akkor élő édesatyja a bécsi udvarnál testőrkapitányi magas állást viselt, ő maga mint huszár őrnagy jött át a magyarokhoz, s a márczius 15-ki alkotmány iránti rokonszenvét minden alkalommal tanusítá. 1848-ik évi szeptember havában a szenttamási táborban, midőn több magyarellenes érzelmű tiszték az ottani csapatokat a szerbeknek elárulni szándékoztak, *gr. Vécsey Károly* erélyes fellépésének köszönhető e veszélyes terv megghiúsulása, úgy szintén a szege-di lázongás lecsillapítása, végre az 1849. évi márczius 5-ki emlékezetes szolnoki csata győzelme is egy részben, a hol *Damjanics*csal együtt mint idősebb tábornok vezényelt.

Vécsey az aradi tábor átvételével erélyesen hozzálátott a célravezető intézkedésekhez; a hadászatban kiképzett egyéneket vevén maga mellé, a vár mihamarabbi bevételére törekedett. Eleinte egypárszor heves ágyúztatást intézett a vár ellen, mely alkalommal személyesen vezényelte az ütegeket, sőt a faltörő két maga irányozta; azonban csakhamar meggyőződött, hogy ez úton nem boldogul, mert a várban bőségesen el voltak látva ágyúkkal s löszerekkel, s a földdel jól megtömött vesszőkosarak mögül ágyúink tüzelését daczosan viszonozták; tehát félben hagyta a lődöztetést, s más sikeresb módhoz nyúlt: a várat egy széles árokkal véteté körül, abba Maros vizét eresztvén, a császáriak kitöréseit végképen megghiúsítá.

Ezen futósáncz (tranché), mely 400 öl hosszúságra terjedt, sok ember életébe került. A munkálatok ugyan éjjel s a legnagyobb csendben folytak, a várbeliek előtt azonban, természetesen, hogy e mozgalmak titokban nem maradhattak, s bár a legalkalmasb időt, a legsötétebb holdvilágtalan éjeket választották is ki annak végrehajtására, de az éj beálltával a várból világító golyókat vetegettek ki, melyek a láthatárt e tág síkságon két mérföld távolságra megvilágították, s ekkor a vár sánczairól minden egyes egyént tisztán ki lehetett venni. Egy ily világító golyó kilövése után minden munkás, s az azokat fedező honvéd a földön végig nyúlt ugyan, de a golyó jó öt perczig világítván, ez időköz alatt a már sorjában fölállított s előre gránát és kartácscsal megtöltött lövegeket egész kényelemmel a kitűzött áldozatokra irányozták, s a sűrű tömeg közé tüzeltek; ezen világító golyó mellett' ágyúzást, mondhatni, minden öt perczben ismételték a sánczokról, s mindig biztos sikerrel, a honvédek s munkások egyiránt hullottak, még pedig meglehetősen számmal, míg a futósáncz teljesen elkészült. De a háború áldozatot kíván, s a cél el volt érve.

Míg e futósáncz munkálatai folytak, april közepén futár érkezett *Bem* erdélyországi fővezértől azon meghagyással, hogy gr. Vécsey egy honvéd zászlóaljat Aradvár zárolására hagyván, összes erejével a bánáti Vaskapu felé siessen, s az előtte hátravonuló s Temesvárho siető gr. *Leiningen* vezérlete alatti császári sereg útját zárja el.

Bem ezen rendeletével nagyszerű hadi tervét ohajtá érvényesíteni, t. i. a császáriakat Temesvártól, hová visszavonulni szándékoztak, végképen elzárni, s azáltal azon fontos erőd őrségét minél csekélyebbre olvasztani, mely úton Temesvárt könnyen bevenni remélte; ennek kivitelében nem kétkedett, de csalódott, mert gróf Vécsey fővezére parancsát félrevetvén, helyéből meg sem mozdult, s midőn ez engedelmiségért a kormány által kérdőre vonatott, azzal menté magát, hogy a várat mindaddig ott nem hagyhatta, míg a futó-

sáncz teljesen el nem készül, s nehogy addigi fáradozásai meghiúsuljanak, a bizonyost bizonytalanért el nem hagyhatta.

Vájjon gr. Vécseynek ezen mentsége helyeslésre vagy rosszalásra talált-e a kormánynál, megvitatni nem merem? elég az hozzá, hogy *Bem* magára hagyatott, s *Vécsey* azután is ugyanazon hadtest vezére maradt.

A futóárok végre teljesen elkészült s az aradi tábor april 20-án Temesvár zárolása s ostromlására indult. Az aradi vár körilzárolására egy zászlóalj honvéd s egy század Reisz-Köstritz huszár maradt, ostromágúkkal együtt.

Berger tábornok, illetőleg *Siliak* ezredes Aradvárát a végsőig védni elhatározá, s annak daczára, hogy a hosszas ostromzárlat következtében a várórség között a ragály is kiütött, s a fogyatékán levő élelmi szerekkel nagyon gazdálkodva kellett bánni, azokat minél szőkébb adagokban beosztván, feladásra még sem volt hajlandó.

A tranché teljes elkészülte után Vécsey a várparancsnokságot feltétlen feladásra szólította fel, de sikeretlen; végre alkudozásba ereszkedett s az összes őrségnek szabad kimenetelt Ígért. Ezen kedvező föltételek Bergemél és Silaiknál viszhangra találtak, mindamellet a feladást minél továbbra húzni, halasztani akarván, azt kívánták, hogy a várbeli tisztek közül némelyek a temesvári, mások ismét a felső táborba mehessenek, az ügyek mikénti állásáról meggyőződést szerzendők.

A szétküldött császári tisztek távolléte alatt fegyverszünet köttetett, s a magyar tiszti kar lakomákat rendezett, melyekre a várbeli tiszteket meghívta s magyar szívélyességgel megvendégelte.

Végre az elküldött cs. tisztek visszaérkezvén, az alkudozás befejeztetett, a feladás feltételei mindkét részről aláíratk, s a várórség tulajdonukat képező összes ingóságaival kivonult; az ágyúkat, mintegy 68 darabot, 1500 fegyvert és 2000 mázsa lőport a magyaroknak adván át. Élelmi szerekben

azonban alig egy pár itcze lisztet s pár kanálnyi zsírt, kenyérnek pedig híre sem volt már.

A várórség, alig hogy a fegyvert letette, mohón neki esett a falatozásnak, miből azt lehetett következtetni, hogy már jó darab idő óta nagy nélkülözésnek volt kitéve; s mely tény mind a parancsnokok, mind az összes őrség példás kitartását tanúsítja.

A fegyvert lerakott várórséget a magyarok *Lovasy* százados parancsnoksága alatti fedezet mellett a legközelebbi csász. sereghez, Székesfehérvárra kísérték s átadták.

Ezekután Aradvár parancsnokául *Damjanics* tábornok neveztetett, ki nem rég lábát törte s a háború befejeztéig, illetőleg haláláig oda sem hagyá azt.

Azonban némely csász. tiszt másfelé vette irányát, így például maga *Siliak* ezredes családjával együtt, különösen kitűnő szép két leánya lévén, Temesváron át Pancsovára utazott, minthogy a vár feladási föltételek szerint félévig a magyarok ellen fegyvert fognia nem volt szabad; Temesvárt a gyárvárosi török szultánhoz czimzett vendéglőbe szállott s pár napig ott időzött közöttünk s az ostromot szemlélte; az alatt a temesvári magyar tisztikar a hősie kitartást tanúsított ellenében a kitűnő katonai tulajdonok elismerésül, *Siliak* ezredest fáklyás zenével s tiszteletére rendezett lakomával lepte meg. *Siliak* valóban meg volt lepetve, bár mire másra, de erre épen nem számolt.

Az aradvári tisztek közül némelyek a temesvári táborba jöttek, közöttünk a legmegelégedettebben éltek, s az aug. 9-ki végzettelmes csatáig osztrák egyenruhájok megtartásával ott is maradtak.

Aradvár birtokunkba jutásában legnagyobb nyereség volt az ostromágyú készlet, mire Temesvár alatt égető szükség volt; s attól fogva erélyesen hozzáláttunk a lődöztetéshez.

III. TEMESVÁR VÍVÁSA.

A midőn *Bem* 1849. évi ápril közepén Erdélyből Temesvár felé nyomult, s az ellene harczoló császári sereget a várba menekülni kényszeríté, a temesvári parancsnokság közhírré tévé a magyar sereg közeledését, egyszersmind a várban lakó polgárságot felszólítá, határozná el magát mindenki három hónapi benmaradás, vagy a várbóli kivonulásra, s minden benmaradandó polgár úgy intézkedjék, hogy három óra terjedő zárlat alatt mind magát, mind családját élelemmel elláthassa..

Ezen hirdetmény azonban legkisebb zavart, lehangolt-ságot, s rémülést annál kevésbbé okozott a benlevőknel, mint-hogy a temesváriak e napig egyáltalában mind úgy voltak értesülve, hogy a magyaroknak egyedül faágyúik vannak, s hol vennének ők oly ostromágyúkat, melyek ezen első osztályú erődvény falait megtörhetnék, magas, tömör földsáncza-in áthatolnának; hát még bombákat, melyekkel e diszes város szilárd, pompás épületeit bezúzhatnák s megkárosítani képesek volnának? Ily okoskodás után 6 egyént kivéve, kik a parancsnokság előtt a nélkül is compromittált gyanús egyének voltak, mind bent maradtak, s hogy a császáriak *Bem* előtt meghátráltak, a várba vonultak, a kapukat torlaszolni, s a sácztetőn felállított ütegetek védkosarakkal éjjel-nappal ellátni kezdték, közömbösen vették.

Míg egyrésről Erdélyből *Bem* serege Temesvár felé közeledett, másrésről *Vécsey* hadteste Aradról megindult, s naponkénti csatározások után egyik pontot a másik után elfoglalván, a császáriakat mindinkább szűkebb térre szorította.

Temesvár körülzárólása sokkal nagyobb feladat mint

Arad váré, bár az is elég nehéz, sok veszélylyel és veszteséggel járó volt. Temesvárnak Gyár-, József-város és Mehála külvárosai mind megannyi megerősített előbástyái voltak, s így előbb azokat kellett megvívni, ha az ostromló sereg biztos állást foglalni, a várat körülzárolni s vívni akará.

Ezen előnyök kivívását nagyban előmozdítá a május elején történt freidorfi csata.

Midőn *Bem* Erdélyből Puchner csász. tábornok hadtestét kiszorította, s az ellene szegülő temesvári haderő előtte a várba vonult, a győztes magyar sereg a császáriak nyomában egészen Temesvár falai alá nyomult. Bent az erődben azon általános vélemény terjedt el, hogy *Bem* 40,000 főből álló haddal közeledik.

Ezen áhírn azonban csakhamar meg lőn czáfolva. Először, midőn *Bem* alig 6000 emberből álló hadteste a vár közelében Freidorfra vonult, Temesvár sánczairól ágyúztakreá, mire a harczvágyó vezér 3 és 6 fontos kis számú ütegeivel a várba visszaágyúztatott, s a József külváros közelében, Freidorfon foglalt állást, hol fáradt serege még ki sem pihente magát, a számra nézve sokkal nagyobb várórség által megtámadtatott.

Bem még azon nap, midőn seregét freidorfi táborban megtelepíté, a hadtest nagy részét Puchner üldözésére kiildé, ő maga pedig Péterváradra sietett, s helyetteséül *Pereczi* (Pretzl) ezredest hagyta. Este felé egy lengyel dzsidás szökött ki a várból, s a magyar zászló alá kívánt felesküdni, mely ajánlatát a magyarok készséggel fogadták; éjféln tájban azonban észrevették, hogy a dzsidásnak hült helye, miből azon gyanú támadt, hogy a dzsidás valószínűleg sőt kétség-telenül a várba visszaszökött, s az egészben hadicselt vélték lappangani, s valóban nem ok nélkül. Az összes magyar tábor rögtön csatarendbe állott, s a megtámadás esetére kellő intézkedések tétettek.

Már néhány nap óta esős idő járt, azon éjjel különösen

megeredtek az ég csatornái, s a csatarendben felállított magyar tábor reggeli három óráig át- meg átázott.

Hajnali szürkületkor a már az éj folytán Józsefvárosban harczkészen tartott császári sorkatonaság, 2 osztály dzsidás és 18 ágyú a sánczokból kibontakozott, a a csatát összes ütegeivel megkezdé.

A magyaroknak mindössze 12 ágyújuk volt, melyekből 3-at az ujpécsi országút fedezésére, egyet a Béga csatorna partjára állítottak fel, s így összesen 8 ágyúval viszonyozhatták a császáriak 18 ágyújának sűrű tüzelését. A legnagyobb veszélylyel azonban a jól begyakorlott lengyel dzsidások fenyegették a magyarokat, kik mindjárt a harcz kezdetén egy oszlopban a középpontnak iramodtak, hol az egykori Máriássy zászlóalj állott, régi edzett s tapasztalt harczosok, kik a lovasság rohamát bátran várták be, s midőn az elég közel ért hozzájuk, a zászlóalj parancsnoka tüzet vezényelt; de a már több nap óta, különösen pedig az éj folytán átázott fegyverek egyike sem sült el, sa most már még inkább vérszemet kapott vadúl rohanó, különben is kitűnő ügyességű s bátorsága lengyel dzsidások összes tömege a kétségbeesett, de azért szilárdul helyt állott Máriássy zászlóaljra veté magát.

Ez első rohamnál rögtön 70 ember esett áldozatul, a ki még sértetlenül maradt, a hosszú dzsida döfése ellen pusztaszuronnyal védte magát.

A dzsidások parancsnoka *b. Blomberg*, az első roham után hirtelen kanyarodással kissé távolabbra vezérelte lovaságát, hogy így nagyobb térközön átrobogtatva, annál erőteljesb legyen a roham, melyet ismételni szándékozott, hogy a löni képtelen magyar gyalogságot teljesen megsemmisítse.

A magyarok vezére *Perecz* ezredes, látván a középpontnak ily hirtelen való tönkrevését, a dzsidások megtámadására a Kossuth huszárokat vezénylé, mit a dzsidások csakhamar észrevevén, gyorsan egész arczaggal a magyar lovaságnak fordultak, kik, a nélkül, hogy megütközni mertek volna, futásnak eredtek. E zavaron *Perecz* segítni akarván, a

császáriak ellen új rohamot székely huszárokkal kísérté meg; ennek is azonban a Kossuth huszárokhöz hasonló kimenetele lett, s a székely lovasság szintén megszaladt a nálánál négy-szerié nagyobb győzelmitas dzsidások előtt, kik újra a már tetemes veszteséget szenvedett magyar gyalogság megtámadására készültek.

A magyar seregben rendkívüli zavar támadt, az ellenfél az egész tábornot túlszárnyalni, teljesen bekeríteni, s végképen tönkre tenni akará; szándékában többé semmi kétség sem lehetett, s már mindenki nemcsak a csatát veszve hitte lenni, hanem a visszavonulás reményéről is lemondani látszott.

A csataügy ily szerencsétlen bonyodalma folytán *Perecz*i ezredes általános hátrálást parancsolt, s nyargonczeit mindenfelé szétküldözgeté. E rendeletnek minden egyes csapat parancsnoka készséggel engedelmeskedett, kivéve *Dézsi Zsigmond* századost, ki 75 Lehel huszárral mindeddig tétlenül állott.

Midőn *Perecz*i nyargoncza *Dézsi*hez hátravonulási parancscsal érkezett, *Dézsi* röviden azt válaszolá: „nem hátrálok“ — se szavak után csapatja elébe vágatott, mondván: „Huszárok! ti jászkún hősnép fiai, elérkezett végre a perez, hogy apátoktól öröklöttvitéségeket bebizonyítsátok; ám mutassátok meg a világnak, hogy nem csak honn, pusztai sivatagaitokon, hanem a hareztéren is bátrak vagytok, s ellenetek rémületesnek elhírheht hosszú dzsidái előtt meg nem hátráltok.“ E rövid buzdító szónoklat után rohamra kezdé indítani maroknyi csapalját. *Dézsi* huszáijai égtek a harezvágtyól, bár mindnyájan újonczok voltak. *Perecz*i ezredes épen azon perczben érkezett oda, látván *Dézsi*nek e vakmerőségét, azt vezéri hatalmával s tekintélyével megakadályozandó, mondá: „kapitány úr! azonnal hátráljon csapaljával, ön vállalata hiú merénylet volna. Azonban *Dézsi* nem jött zavarba, s még harsányabb hangon mint az ezredes „nem fogok s nem akarok hátrálni“ szavakkal válaszolt. Végre *Perecz*i *Dézsi* elébe vágatott s újra „hátrálni“ szó dörgött ajkairól. „Semmiféle

e főnek s hatalomnak nem fogok engedelmeskedni“ lőn Dézsi válasza, s hozzá tévé: „a csata nincs elveszve, nekünk győznünk kell ma; előre huszárok.“

Hogy Dézsi csapaljával a dzsidásokat megkerülje s hátuk mögé essék, előbb az ellenfél útegei előtt egyenként kellett huszárjait defilieroztatni, mialatt 3 közhuszár, *Székely* nevtífőhadnagy s 5 ló esett áldozatul, s így csapatja ismét kisebb számra olvadt, de ez sem őt, sem harczszomjas huszárjait meg nem zavará. Természetes, hogy a dzsidások vezére e mozdulatot csakhamar észrevette, s a vakmerő maroknyi ellenségre öszszes erejével reá akará magát vetni s azt egy rohammal megsemmisíteni, a két osztály dzsidással hirtelen kanyarulatot akarván tenni s a huszárokat arczaggal fogadni szándékozott; mielőtt azonban e nagy tömeg megfordulhatott volna, Dézsi kis csapatja rajta termett, s azt szerencsésen oldalba támadta meg, még pedig oly erőteljes, szerencsésen kiszámított rohammal, hogy a dzsidások általános zavarán többé mi sem segíthetett; a nagy tömeg megnyomatott s hátrálni volt kénytelen, a neki bősziült huszároktól folytonosan üldözötve.

Látván e nem remélt jóra fordulatot a többi magyar lovas századok, előbbeni rémületüket feledvén, minden oldalról rohammal támadták meg a dzsidásokat; a lovasság példáját a honvéd zászlóaljok is követték, s egyszerre lelkesedő „rajta“ rivalgásba törtek ki, egy szívvel s lélekkel a zavarba hozott császáriakra veték magokat, s általános visszavonulásra kényszeríték őket.

E legnagyobb zavart a dzsidás csapat megnyomása idézte elő, mely végre futásra kényszerülvén, a gyalogságot elgázolta, s csakhamar a magyaroknak engedte át a csatatért, kik azzal meg nem elégedvén, a szaladókat nyomban követték, s egy rohammal József külváros uraivá lettek, hol az ellenük felállított útegek s többféle készlet birtokukba esett.

E győzelem kivívása után a temesvári tábor fővezére *gr. Vécsey Károly* a csatatéren megjelenvén, a harcz folyamáról körülményes tudó mást szerzendő, annak érdekesb moz-

zanatairól a csatát vezénylő *Pereczi* ezredes jelentését kívánta, ki midőn részletesen mindent előadott volna, *Dézsi Zsigmond* eljárását sem lehetett elhallgatnia, hogy t. i. makacs engedetlensége folytán e győzelem kizárólagosan neki köszönhető, mit kétségbe vonni egyáltalában nem lehetett; tanusítá ezt nem csak az egész tábor, hanem *Dézsi* és csapaljának véres kardjai, de leginkább a harczban elesett emberei és a rohamban megsebzett *Rózsa Ede* hadnagy, valamint több közvitéz is.

Vécsey a jelentéstétel végig hallgatása után *Dézsi*t harmadrendű érdemjellel díszíté (ámbar mint csatagyőzöt másodrendű érdemjel illette volna meg) de egyszersmind ezredese iránt tanúsított engedetlenségeért kardját elvételé, s azonnal a tábori profószhoz két heti börtönre küldte őt.

Dézsi, *Vécsey* tábornoknak ezen bár a hadi törvények értelmé szerint igazságos, de reá nézve felette méltatlan bánásmódjára oly dühbejött, hogy *Pereczi*t *Vécsey* jelenlétében gyávának nevezte, s mihelyt fogsága ideje letelik, azonnal párbajra hívta ki.

Dézsi csakugyan kiállotta a két heti profósz börtönt, mely helyiség *Vécsey* tábori sátrától csak néhány lépésre volt, s *Dézsi*, kit mint a freidorfi naphősét a hadtest csaknem valamennyi tiszte folytonosan üdvözlő látogatásával terhelt, minduntalan fenhangon rebesgeté, hogy mihelyt kiszabadul, *Pereczi*-vel meg fog vívni, s összeapritja a gyáva vezért. — Ámbar miként a fentebb elősoroltakból kitűnik, *Pereczi* gyávasággal vádolni nem lehet, ki különben is nem csak személyes bátorságának, hanem magasabb hadi kiképzettségének is már ezelőtt több ízben jeleit adá, tanúsítja ezt *Bemnek* benne helyzeti bizalma leginkább.

*Dézsi*nek ezen gyakori s nyílt kifakadásaira nemegyszer személyesen ment *gr. Vécsey* a fogoly sátrához, s szelíd intésével dühét le akará csillapítani, azonban sikertelen, mert *Dézsi* nem tréfált adott szavával, s végre is *Pereczi* odahagyá a temesvári tábort, mit igen helyesen tett, mert azzal a haszontalan vérontást kikerülte, jól ismervén *Dézsi Zsigmondot*, ki külön-

ben nagy katona, de egyszersmind mindenütt veszélyt kereső, elkeseredett férfi volt; az akkor oláh lázadók által Erdélyországban Zalatnán véggépen kiirtott szerencsétlen *Brádi* család végső sarjadéka volt.

Temesvárnak egyik előbástyája, a Béga csatorna által is erősen védett Józsefváros tehát már a magyarok birtokába került, de hátra volt még Mehála, s különösen a természetes fekvésénél fogva is erőddé könnyen átalakítható Gyárváros. E két helyet csak kemény harcz után rohammal lehetett bevenni.

Gr. Vécsey a Gyárváros bevételére először *Villám* (Blitzner) erredest rendelte, ki egy ágyú golyó által életét vesztvén, ezúttal a magyarok visszavonultak, másod ízben azonban *Asztalos Sándor* alezredest, a febr. 8-ki aradi hőst vezényelte, kinek jelszava: „győzni vagy halni“ volt, s ki veszélyt nem ismert.

A császáriak a Gyárvárosban erősen be voltak sánczolva, a fő bejárásoknál ágyúütegek állottak, s a magyarokat kemény tüzeléssel fogadták, de a rettentetlen s győzelemhez szokott 29. zászlóalj egyenesen a sánczoknak rohant, s bár azokban térden felül s néhány övig is bele sülyedt, mindamellett szerencsésen átgázolta, s a honvédek egy része a Gyárváros kertjeinek kerítéseit átmászva, csakhamar a városban, a császáriak háta mögött termett, s a várba vonulásra - kényszerűé őket.

Ez alkalommal a császáriaktól a magyarokhoz többen átszöktek, köztük a lengyel származású gróf *Dembinszky* is.

Mehála bevétele, habár ez is meglehetősen be volt sánczolva, nem került vérontásba, minthogy azt a császáriak, a Gyár- és Józsefváros bevétele után, önként ott hagyták.

Május elején Temesvár minden külvárosának birtokában voltak a magyarok, s a vár teljesen körül volt zárolva, ostromához azonban mindaddig fogni nem lehetett, míg Budavár be nem vétetett, s Pétevárad ostromzárolás alól fel nem szabadított. — Néhány ágyúütegünk ugyan, s köztük 18 és

24 fontos, melyeket Aradnál nélkülözni lehetett, fel volt állítva az általunk elfoglalt, s a vár oldaláról elsánczolt József-és Gyárvárosban; ezekkel azonban még ostromot kezdeni nem lehetett, hanem legfelebb a császáriak várbóli kirohanásait gátolni, kik a külvárosokat megfeszített erővel visszafoglalni törekedtek.

A Gyárváros ellen egy ily visszafoglalást a körülzárlás kezdetén megkísértették; igen kedvező alkalom kínálkozott arra, midőn t. i. a várbeliek egy éjjel el sánczaikon kívül előőrson állottak, egy ittas honvéd átment hozzájuk pipára gyújtani, mire nem kevésbé bámultak a császáriak, azonban beszédbe eredvén vele, azonnal meggyőződtek, hogy a szerencsétlen honvéd annyira el van a bortól ázva, hogy a lábán is alig bír állani, s azt sem tudja, baj társaival-e vagy pedig elleneivel beszél, a helyett tehát, hogy elfogták volna, a magyarok tábori hangját s a jelszót ki tudván tőle, borral, egy pipa dohánynyal megkínálták, s sértetlenül útjára bocsátották.

Ez esemény után, az éj áthatlan sötété is felette kedvezvén, a császáriak szürke köpenyeiket, melyek a magyar honvédekével egyszínűek voltak, gondosan begombolták, hogy fehér kard- s tölténytáska szíjaikról meg ne ismertessenek; a Gyárvárosba minden oldalról kezdtek beözönlenni, minthogy az előőrseknek a tábori hangot s a jelszót pontosan megtudták mondani, a főtéren csoportosulván, csakhamar tekintélyes erőre szaporodtak. Természetes hogy ez sokáig titokban nem maradhatott; riadó veretett s elkeseredett utczai harcz fejlődött ki, mely mindkét részről meglehetősen áldozatba került, míg *Asztalos Sándor* a 29-ik zászlóalj elére állván, a császáriakat szuronyt szegezve a várba visszaszorítá. — Ezek után a vigyázat megkettőztetett.

Látván a várba szorult polgárság, hogy a magyarok Temesvár külvárosait, sokkal hamarább elfoglalták, mint semben hitték volna, valamint most már arról is meggyőződván, hogy érez ágyúik is vannak, még pedig meglehetősen számmal, miként ez a gyakori kölcsönös csatározásokból kitűnt; komo-

lyan kezdtek gondolkodni, aggodalommal s rémülettel várták a jövő eseményeket, s számra nézve mintegy 2000-en kérelmet nyújtottak be a várparancsnoksághoz, s szabad kimenettelért esedeztek, mi örömmel megadatott, mert 2000 kenyér fogyasztótól ily körülmények között menekülni, kik a nélkül sem tesznek hasznot, nagy nyereségy leendett. Könnyű kebellet s boldogsággal elteltten siettek ezek kifelé, kocsikon és gyalog, s a mit csak vihettek, magokkal hozván, egyenesen a magyarok táborának tartottak; azonban mily nagy volt meglepetésük, midőn a magyar előőrsök visszatérésre kényszeríték őket., s az erővel előrenyomulókat fegyver lövésekkel üzték vissza.

A várból kijöttek csakhamar átgondolván rettenetes helyzetüket, újra meg újra megkísértették a magyar előőrsökön áthatolni, s olyankor a kiköltözködtek legifjabb s legszebb hölgyeit küldték előre, remélvén, hogy ezek szivreható könnyöngése a honvédek s huszárok keblében szánalmat költ fel; a szépek esdeklései is azonban sikereltenek maradtak, mert az előőrsöknek a kiadott parancs ellen vétetni nem volt szabad.

S így e szerencsétlenek ismét visszatérni kényszerültek, de a várkapukat zárva, eltorlaszolva találták már, oda őket többé bebocsátni vonakodtak; a kétezer számkivetett a sánczokon kívüli gyepen tábort ütött, s ezen nagyobb részt nők-ből és gyermekekből álló néptömeg mind a császáriak, mind a magyarok által el volt taszítva, sem enni, sem enni valójuk nem volt, s a sáncztetőkön egybegyült sokaság élezés tréfaikkal árasztá el őket kínos helyzetük közepeit.

A magyar sereg parancsnoka *gr. Vécsey* e tekintetben szívtelenséggel épen nem vádolható, minthogy ezen eljárás által a kormány rendeletét teljesíté, s a várból menekülteket kibocsátnia nem állott hatalmában.

Vége a 2000 hajléktalan éhező és szomjazó három napi szenvedései meglágyítván *gr. Leiningen és Rukavina* cs. parancsnokok szíveit, azokat újra bebocsátották, s július 2-áig

ben maradtak, mindaddig tudniillik, míg a várva várt szabaddulás óráját a gondviselés kihirdetetté számukra.

A munkálatok azonban nemcsak a várban, hanem részünkről is nagyban folytak; az ágyútorlaszokhoz megkivántató vesszőkosarak nagy mennyiségben készültek, az ostromtelepek száncait s a futóárkokat egész éjeken át 5—6000 napszámos ásta; ezen életveszéllyel járó munka azonban, épen úgy miként Aradvár alatt tetemes pénz-, s még sokkal nagyobb véráldozatban került, minthogy e nagyszerű mozgalmak, bár erre a legsötétebb éjjeli időt választották, az igen éber várórség előtt titokban nem maradhatott, s így, midőn már besötétedett, a várból folytonosan világító golyókat röpítettek ki, midőn egyszersmind a munkásokra legalább is 100 ágyút irányoztak, s gránát és kartács tüzet szórtak a szerencsétlenekre. Mindezen hasztalan vérontás azonban a munkálat menetét meg nem akadályozhatta: az ostromütegek sauczai és torlaszai, valamint az egy millió pengő forint költségbe került futóárok végre elkészült, s a várórség kirohanásainak hatalmas gátul szolgált.

A legnagyobb csapás volt a várbeliekre az, hogy a magyarok a várat vízzel ellátott Béga csatornát elzárták, s így bent nagy vizszükiben voltak.

Vécsey azonban mindenek előtt a Temesvárt körülzároló sereg számára való táborok felállításáról gondoskodott, melyeket több ponton, a külvárosokon kívül állíttatott fel.

A tábor középpontja, hol a hadtest vezére *gr. Vécsey* üte föl szállását, az aradi s lippai országút között, az úgynevezett temesvári erdő közepén állott, hol egy pár holdnyi erdőt kiirtottak, kutakat ástak, s minden irányban utakat vágtak ki, s a sűrű erdő közepén csakhamar zsibongó étellel telt s mondhatni kellemes, hosszú utcza-sorokból álló gyarmat emelkedett. A tábornok ideiglenes laka, valamint törzs-kara, a közös vendéglő, étterem, s a tér közepén álló rondella, hol a zenekar majd egész napon át működött, faépületekből állott, a többi csapatok sátrai pedig lombos fagallyakból,

melyek azonban, midőn egyszer vigyázatlanságból tűz ütött ki, pár percz alatt mind porrá égtek, s attól fogva a tábor középpontja csupa fa sátrakból állott.

A többi táborhelyek, melyek mind lombos fagallyakból font sátrakból alkotvák, a Gyárváros alatt két helyen, a lip-pai s az aradi országút mellett, Mehála és József külvárosokon kívül voltak felállítva; azonkívül minden külvárosban honvéd s huszár csapatok őrködtek, s a vártól 800 lépés távolságra fölállított ostromágyú telepeket fődözték.

Az élelmi szereket éjjel nappal fuvarozták a táborba, s valóban *gr. Vécsey* tábornok atyai gondoskodása tapintat- teljes volt e tekintetben, mert a temesvári tábor az ételnek, s itálnak bőségében úszott; a rendes és pontos pénzilletéken felül minden altiszt s közlegény 1 font húst, 1 részlet kenyere- ret, 1 iteze bort, azonfelül főzeléket, lisztet, zsírt és dohányt kapott, s pénzének nagyobb részét megtakaríthatta; a tisz- tek kétszeres járulékbán részesültek; s így az anyagi jóllét- ről a szó szoros értelmében gondoskodva volt.

Egyébiránt a várbeliek sem szenvedtek egyhamar szük- séget, egész télen át elég idejük volt eleséget beszerezni, sőt azért messzire sem kellett fáradozni, hiszen Temesvár Ma- gyarország Kánahánja közepén fekszik, a dúsan termő Bán- ság kellő középpontján, mely több hónapon át kizárólag a császáriak birtokában volt, a mellett magyarellenes érzelmű népfajkkal körülvéve, kik a legnagyobb készséggel segéd- kezet nyújtottak ellenünk. Bizonyosak voltunk tehát benne, hogy a vár éléstárai tömve vannak minden szükségesekkel, s annak daczára, hogy bent körülbelül 14—15,000 lélek (ka- tonasággal együtt) szorult, három havi zárlatot kiállai képe- sek; mindamellet is, midőn 18 és 24 fontos fal törő ütegeink, valamint bomba mozsaraink megérkeztek, s az ostrom meg- kezdődvén, erélyesen kezdtek működni: a várban az élelmi készlettel, különösen a hús adagokkal gazdálkodva kezdtek bánni, nem tudván, vájjon meddig tarthat a körülzárolás. Os- tromágyújukat ugyan olykor-olykor a várőrség megtámadta,

a torlaszokat szétrombolta s a lövegeket beszegezte; ezen érzékeny károkat azonban mindannyiszor másnap helyreállítottunk, s az ütegek rendes működésüket újra folytatták.

A legelső ostromüteget a Gyárváros alatti szőlőben állítottuk fel; mely június 11-én déli 12 órakor vetette be az első bombát Temesvárhoz, mire a vár sánczairól pár száz lövéssel feleltek.

Én épen azon nap voltam ugyanazon ostrom-telep fedezetére lovas szakaszzal kirendelve, s az első ostromnak szemtanúja voltam. — Különösen mulattató látványul szolgált pedig, mint fogdossák össze a még gördülő 18 és 24 fontos golyókat a huszárok és a honvédek déltől kezdve egész napalkonyatig, számra mitegy 280-at, melyeket gúla-ba rakták a telep háta mögött, s melyeket tüzeink ismét visszaküldték a várba, a honnan azokat reánk lődözték.

Hy látványok, mondhatni, mindennapiak voltak, s a temesvári hadtest jó kedélyében páratlan volt; a lelkesedés sem hiányzott ahban, mert a császáriak három hó lefolyása alatt csak nem minden éjjel kitörvén, mindannyiszor meglehetősen veszteséggel tértek vissza. A harc előtt, valamint utána egyre hangzott a honvédek víg danája, ámbár a hadi szolgálat eléggé terhes volt, mert egész éjen át ébren s harckészen kellett állanunk; egy 24 órát a táborban töltünk, a másik 24 órát az ágyútelepek mögött, mindig résen állva, s az alatt aludni, leheveredni sem volt szabad, s az ágyú golyók fejünk fölött zúgtak; s így talán más körülmények között türelmét veszítette volna a sereg, de miként fentebb említém, *gr. Vécsey* anyagi jóllétünkről oly buzgón gondoskodott, hogy egy világváros közepeit sem kívánhattunk volna többet, annál inkább pedig a háború folyama alatt. Voltak tág lombos sátraink, hová, midőn időnként telt, nyugalomra heveredtünk; továbbá, minden táborban vendéglőnk, izletes étkekkel s hűsítő italokkal tele, sőt a középpontban fagyfalda sem hiányzott; s végre a közel- sőt a távol-vidék minden rangú hől-

gyei eláraszták táborunkat, s így a kedélyes táncz vigalmak sem hiányoztak, s napi renden voltak.

S midőn végre május 21-én Budavár a magyarok által rohammal bevétellett, s Pétervárad is a körilzárolás alól felmentetett; mindkét helyről elegendő ostrom- s vetágyúink érkezvén meg, Temesvár telepeink által körülvetetett, ütegeink minden irányban működhettek, s már több Ízben gyujtottak is a várban.

A parlamentirozás szakadatlanul tartott, részünkről a vár feladását, a császáriak részéről pedig a várba szorult polgárok szabad kivonulását követelvén.

Junius 30-án szakaszommal a gyárvárosi ostromtelepek fedezetére voltam vezényelve, a midőn délután 5 órakor egy futár azon üzenettel jött hozzám ; vennék magam mellé egy trombitást, s *Boros Jenő* alezredes dandárparancsnok szállására siessék.

Az alezredes egy nyílt dépéchet azon meghagyással adá kezembe: menjek azzal rögtön a temesvári, úgynevezett erdélyi kapu felé, s azt a legelső előörsi parancsnok eszközlésével *Rukawina* és *gr. Leiningen* császári tábornokoknak szolgáltatassam át, s azon esetben, ha tán elutasitni akarnának, mutassam fel az iratot, hogy nincs lepecsételve; s annak tartalmával azon okból megismertetett, hogy az iratot elfogadni nemakarás esetében, küldetésem okát élőszóval tudassam a császári tisztekkel, annál is inkább, minthogy e mai napig' valamennyi parlamentaire-ünket elutasították, egyiktől sem fogadván el a dépéchet s szóba sem állottak velők, röviden azt mondván: „jobbra át! indulj! különben rá kariácsolunk önre!“ így járt őrnagyom *Niszner Antal*, *Dézi Zsigmond* százados, s mások is, kik a várfeladás ügyében jártak, miről a császáriak hallani sem akartak, „Egyébiránt — hozzá tévé az alezredes — ha rá találnak önre kartácsolni, sebes vágatva térjen vissza.“ Ezt azonban tréfásan ejté, mitől nem is tartottam.

Ezen utasítás vétele után rögtön útnak indultam s a

Gyárváros utcáin összegyűlt néptömeg között, kiket a kíváncsiság a városból a várhoz csak-pár száz lépésre csalt, alig bírtam áthatolni.

A Gyárváros végén trombitásom megfújta az indulót, melynek harsogására egy pár perez múlva megteltek a vár sánczai, s azokra ezrek sokasága tódult, egyszersmind valamennyi ágyú elhallgatott mindkét részről. A Gyárvárosban állomásozó hős *Asztalos Sándor* vezérlete alatt álló 29-ik zászlóaljat a kíváncsiság utánam csalta, s a semmi veszélytől nem rettegő honvédek minden fegyver nélkül bokrok között bujkálva, nyomban követtek.

Megindultunk ugyan, de sem én, sem trombitásom nem tudtuk merre menjünk, minthogy a vár s a külvárosok közötti glacis annyi sokféle tekervényes árkokkal volt felhánnya, hogy ide s oda kerülgetni voltunk kénytelenek, míg végre a legelső őrcsapat közelébe érve, egy ott szolgált magyar őrmester „erre jöjjön az ur“ felszólítással útba igazított, s csakhamar egy levágott nagy tölgyfákkal eltorlaszolt mély sánezen tanyázó Zsivkovich-ezredbeli egy század katonával 5 lépésre szemközt megállapodtam, s „jó napot uraim!“ megszólítással üdvözöltem a jelen volt tiszteket — német nyelven.

E század parancsnoka *Beiner* kapitány volt, s arcán nagy sebhelyt viselt. „Mit kíván ön uram?“ kérdé tőlem hidegen, miután üdvözetemet viszonzotta. „Dépéche-t hozok,“ feleltem „Mi semmiféle dépéche-t el nem fogadunk“ válaszóla, s a midőn megmondám, hogy nincs lepecsételve, még akkor sem vette azt által, s csak a midőn annak kedvező tartalmát megfejtéin, határozta el magát, hogy megérkezésemet egy futár által a vár- és katonai parancsnokságnak jelenteni fogja.

Lovon veszteg ülve várni addig, míg a várba beküldött visszatér, unalmas volt részemről, s minthogy nagyon szomjaztam, innivalót kértem; mire egy fiatal szőke hadnagy tréfásan megjegyzé, hogy vízzel szolgálhatnak, én pedig vála-

szul adám, hogy a magyar huszár borral él; erre Reiner kapitány a hozzá legközelebb álló katonának intett, ki a sáncz-tetön álló fabódéból egy pintes üveggel fehér bort hozott, s abból pohárba töltvén, nekem nyújtotta; de a kapitány a pohár bort kikapta kezemből, s mosolygva mondá: „előbb nekem kell innom, nehogy önben azon kétség támadjon, hogy ez italban méreg van.“ Mely habár nemes gondolkodása a kapitánynak, sértőleg hatott reám, s azt adám válaszul: „kislelkű nem vagyok, s a cs. austriai tisztek iránti véleményemmel össze nem férhet ily gyanúsítás.“ Ezt azonban tréfára fordítottuk, én a pohár bort kiürítém, s csakhamar mintegy 30-ra összesereglett cs. tisztek egyre kínálhattak a felette jó borral, de sokat inni óvakodtam.

Lovamról leszállítottak mind engem, mind trombitáso-mat, s gyöngéd udvariasággal a mély sánczba, melyben ők alulról fölfelé hozzám beszéltek, levezettek, hol egy jó óra hosszáig vártam a válaszra. Azalatt kedélyesen társalogtunk, s a tréfás élczeskedésből ki nem fogytunk. így például a császári tisztek arra kértek fel: küldenék be nekik magyar hírlapokat, minthogy ők jelenleg minden közlekedéstől elzárt helyzetben élnek, hozzá tették azonban: „csakhogy úgy is kevés igazságot fedezhetnénk fel azokban, miután minden magyar lap tele van azon hírekkel, hogy a magyarok itt és ott megverték a császári hadserget.“ Továbbá, arra kértek: küldenék be nekik gyümölcsöt, majd ők azért sóval szolgálnak nekünk cserébe. „Hogyan, nekünk sót?“ kérdém „szállitnak hozzánk bőséggel sót Erdélyből.“ „Igen —válaszodnak— ha Erdély a tiétek volna.“ Pedig már akkor régen egész Erdélyország a magyarok hatalmában volt, s ők csakugyan mit sem tudtak arról. Azt is kérdezték tőlem: mennyire hatoltak be az oroszok Magyarországba? Erről azonban jól voltak értesülve, mert már akkor a mieénk csatáztak is az oroszokkal, Paniutin hadtestével a Csalóközben. „Az oroszok-ról mit sem hallottunk“—mondám; pedig hallottunk bizony, s nem örömet vártuk őket. „Majd meg fogjátok őket rövid

időn látni Temesvár falai alatt,“ feleliének, s szavuk beteljesedett.

A többi közt szememre lobbantották, hogy bombáink kórházokat sem kimélik meg, s épen előtte való nap egy pár bombánk szétpattanása nagy rombolást tett a betegek között, a hol a mi (fogoly) honvédeink is feküsznek. Mire én tüzeinket azzal mentém, hogy bombáink korántsem a betegek menhelyét, a kórházat, hanem ahoz néhány lépésre, a sánctetőn elrejtett lőporkamrát (mely tényről nekünk biztos tudomásunk volt) keresik, a melybe mintegy 10—15 lövés után egy bombánk zuhant, s az abban pár száz mázsára menő löport, földetrázó robajjal a légbe röpitette, következésképen a mellette fekvő kórház legtöbbit szenvedett ezáltal, melyet az arról lelógó fekete zászló sem menthette meg a veszélytől.

Kedélyes társalgásunkat a sánctetőn álló őr „fegyverrel“ (Gewehr aus) rivalgása félbeszakítja; a tiszték azonnal helyükre siettek, a katonaságot a Gyárváros felé levő sánckokra vezényelték. Az őr jelenté, hogy a honvédek nagy számmal bokorról bokorra bujkálva a vár felé közelednek, s ide alig 50 lépésre vannak már. — A körültem álló tiszték, s az eddig oly jól hangolt *Einer* kapitány meglepetve, kérdőleg néztek reám, egyszerre nagy zavar támadt, mondván: „mi ez? hadi csel! a parlamentaire itt van, s minket megtámadnak?“ „Uram — folytatá Reiner — megengedjen ön, szemeit bekötjük, s a várba vezetjük.“ S ezzel élvévé parlamentaire-i fehér kendőmet, melyet béke jeléül egy nádpálcza végére kötve magammal hoztam, s melyet egy gyárvárosi hölgytől, ki azt idejövetelem alatt az ablakról lenyujtá, vettem át, szemeimet gyöngéden s minden Hiedelemmel lekötötték.

Valóban nem tudtam mit véлjek, szólni annál kevésbbé voltam képes, mert az egészből mit sem értettem, de abban bizonyos, s így egészen nyugodt voltam, hogy a magyarok részéről ily ocsmány árulás nem történhet; arról pedig, hogy a 29-ik zászlóalj rettentetlen orozlánai mindenütt nyomban

követtek, a tisztekkel eredt mély beszélgetés alatt végképen megfeledeztem.

Reiner kapitány és *Markovich* főhadnagy a legudvariasabban két karomon fogtak, s most mint vakot vezetve, minden kiálló fagyökrére, kőre s legkisebb gödröcskére figyelmeztettek, nehogy abban megbotoljak, s ily szemmelbekötött helyzetben a várban leendő szállásomra, illetőleg fogságomba vezettek.

A kapuhoz azonban még nem értünk; a midőn *Sztankovich* 1) és *b. Blomberg* ezredesek mintegy 50—60 tiszt kíséretében a várból kijöttek, s alig hogy engem bekötött szemmel vezetve megpillantottak, *Sztankovich* ezredes jó messziről erős parancshangon kiáltá: „mi ez uraim?! a parlamentaire ur szeméről azonnal vegyék le a köteléket!“ Rögtön visszanyertem szemem világát s megállottam; azonban *Reiner* kapitány óhajtása folytán, a várbeli küldöttségnek néhány lépést előre mentem, s miután kölcsönösen üdvözöltük volna egymást, *Sztankovich* ezredes küldetésem okát tudakolá tőlem; melyet én szóval előadám, s ő átvette tőlem a nyílt dépeche-t, s egy órai türelmet s várakozást kérve, a várba visszatért

Most ismét elég időm volt a beszélgetésre, s nekem legelső gondom oda irányult, hogy a „fegyverrel!“ kiáltás okát kipuhatóljam, melyről azonnal meggyőződtem, a midőn a sánctetőre felmentem s láttam, hogy a 29-ik zászlóalj majd nem egészen a vár sáncaihoz jött, a hol t. i. én a császári, tisztekkel beszélgettem, s őket csupán a kíváncsiság csalta oda, miről a várbeliek igen könnyen meggyőződtek, látván, hogy honvédeink fegyvertelenül vannak, s most ismét nyugodt helyzetbe tették magokat.

Majd besötétedett már, s mondhatom, az éj is beállott, a midőn *Sztankovich* és *Blomberg* ezredesek újra kijöttek

*) *Sztankovich*. ezredes tehát nem esett el az 1849. évi febr. 8-ki aradi csatában, miként azt egy legújabbban megjelent kiadásban olvastam.

előbbeni kíséretökkel, s ismét Sztankovich szólott ekként hozzám: „Parlementaireur! örömmel üdvözlöm önt, nem csupán részemről hanem gr. *Leiningen s Rukawina* altábornagy urak nevében is, kik ön tábornoka iránti szives köszöneteket nyilvánítják, valamint elismerésüket azon szép és nemes tettért, melynek örömhimökéül ön jelöltetett ki. Valóban nem csak méltányos, de nagylelkű tett is egyszermind, a midőn ennyi sok ártatlan polgár ily kínos helyzet alól, a milyenben jelenleg tengeti életét, ezen súlyos s valódi várfogságból kibocsátatik. Ezáltal újra van alkalmunk a magyar nemzet nagylelkűségéről meggyőződni. Holnap részünkről parlementaire fog önök táborába küldetni, a kibocsátandó polgárok kivonulási idejének kitűzése felől értekezendő. Kérem mindnyájunk forró üdvözlését s köszönetünket átadni gr. *Vécsey* tábornok urnák. Most isten önnel! Különben, a midőn ön a Gyár városba lép, attól a percztől fogva ismét ellenségek vagyunk.“ S ezzel egy udvarias meghajtás után visszatért a várba.

Míg én a császári tisztekkel társalogtam s Sztankovich ezredessel beszéltem, azalatt egypár magyar sorkatona trombitásomat egyre kínálhatta borral, kin, kun fiú létére nem egykönnyen fogott ki egypár pintes palaczk bor, s híjába intéztek *Tóth Jancsihoz* furfangos kérdéseket, mert ő mindenre talpra esetten válaszolt, s valahányszor azt kérdezték tőle: „bajtárs! hát sokan vagytok-e oda kint?“ mindannyiszor azt felelte: „mindössze hárman, a tábornok ur, a hadnagyom kivel ide jöttem, és én; én mást nem ismerek, és így meg nem mondhatom, kik és hányán vannak még.“ Trombitásom közetszésre talált a várbelieknél, egyre nevettek huszárélczeknek, s midőn tréfából arra szólították fel, hogy maradjon náluk, azt adá válaszul: „jobb oda kint, mert ott a tág síkon kedvére lovagolhat a huszár, ő pedig gyalogkatona nem akar lenni, ha lovas lehet.“

A jelen volt császári tisztek mindnyájan kézszorítás mellett érzékeny búcsút vettek tőlem, különösen *Reiner*,

Markovich és *Makray* gyalog, s gr. *Kocsubriczky* dzsidás főtiszt, ki másnap mint parlamentaire ki is jött hozzánk. Többek neveire már nem igen emlékszem, pedig soknak megkérdeztem a nevét, minthogy ők is vágytak az enyémet tudni, ámbár nagyobb részt azt hitték, hogy álnévvel ámitám el őket, s kételkedtek orosz nevem hitelességében.

Visszatértemkor nagy örömmel fogadott az ezrekre menő, s nem csupán honvédek, hanem még sokkal nagyobb számú polgárok sokasága, s a Gyárváros egyik végétől a másik végéig, t. i. *Boros Jenő* alezredes lakáig valódi diadalmenetben részesültem; valamint menet- úgy jövetközben is örömkifejezéssel üdvözölt a nép tömeg.

Ez éltemnek legszebb s eddig a legboldogabb napja volt.

Az alezredesnél jelentéstételelem s az események elbeszélése után százfelé ragadtak mind bajtársaim, mind a polgárság; mindenki égett a vágytól hallani az általam hallottakat, s megtudni hosszas ottmulatásom okát, minthogy én voltam az egyetlen szerencsés parlamentaire, kivel a temesvári őrsereg ily hosszas beszélgetésbe ereszkedett. Minek ugyan igen természetes s egyszerű oka az, hogy az előttem beküldött parlamentairek mindegyike a vár feladását sürgette s követelte, én pedig a várőrség nagy örömére, azon óhajtván várt boldog hirt vittem be, hogy a várnak terhére szolgáló polgárságnak szabad kivonulást enged vezérünk. Szives fogadtatásom s hosszas ott mulatásom tehát korántsem érdememnek róható fel.

A polgárok kivonulása július 2-kán déli 12 órára határozott, mely napra mindkét részről fegyverszünet kötött. A kitűzött órában megnyíltak Temesvár kapui. A magyar tisztek, kivéve, a szolgálatban levőket, mind a vár sánczai alá lovagoltunk, a hosszú, kínos zárt helyzetből kiszabadultak elébe, kik számra mintegy 4—5000-en lehetnek, az úri s polgári osztályhoz tartozó magyar s német ajkú lakosok közül, s kik, a midőn hozzájuk lovagoltunk, örömtől könybe lábbadt sze-

mekkel üdvözöltek s szívélyes készorításukat alig győztük viszonozni.

Örömmel, de egyszersmind fájdalommal is szemléltük a kibocsátottakat, s valóban szivreható látvány volt e kivonulási menet; soknak kocsija s abba befogott lovai is, s a kocsik annyira zsúfolva voltak házi ingóságokkal, hogy a benlevők mint a sajtóba szorítva, úgy ültek. De ez még hagyján volt; a gyalog kijötteken sajnálkozni, de molyogni is kellett, a midőn urak, sőt még urhölgyek is, hátukra kötött nehéz batyukkal, melyek leginkább ágybelivel voltak megpakva, a várból egész táborunkig, tehát jó 5000 lépésre gyalogoltak, s még is mindegyike örömmel s boldogsággal volt telve, mert egyszer valahára megláthatta a kék eget s beszívhatta a tiszta éltető leget.

Sokkal fájóbb volt azonban a több sebesülteket látni, kik magyarok voltak, s a magyar bombák s gránátok által sérültek meg. A sebesültek között egy úri hintón egy 6—7 éves fiúcskát is láttam bekötött fejjel, kinek miveit urhölgy anyja azt vallá, hogy bár az egyik templom sírboltjában volt bezállásolva családjával, minthogy házában, mely bombáink által tetemesen megrongáltatott, biztos mendéket nem talált többé, — de a gyilkoló bomba a sírboltba is behatolt, s kedves fiacskája egy 60 fontos szépattanása alkalmával megsebesített. Mindezen kiállott veszélyeket s a halálremegést azonban teljesen feledni látszék ez urhölgy, s szemei folyvást örömkönnyel telvék, sebesült gyermekét lelkesedéssel szoritá keblére s égre emelt tekintettel hálát rebegtek ajkai, hogy végre kimenekült a rettenetes helyzetből, melyről úgy mond, fogalma sem lehet annak, kit a végzet hasonlóval nem sújtott. A szabad légtől elzárt sötét helyen, s a holtak társágában lakni azért, hogy a bizonyos halált kikerülje a nyugalomhoz s békés élethez szokott család.

Éhez hasonló eset több is fordult elé, s mi, kik a kimenekültek elébe lovagoltunk, nem győztük kiállott szenvedéseik hosszú elbeszélését végig hallgatni, s ki kétkednék ab-

bán, hogy szívünk vérzett saját vérrokonink eme sanyarú sorsa felett? kikre, habár akaratunk ellen, éj s naponta ezernyi halált kellett szórunk. De a háború ilyen véráldozattal szokott járni.

A kimenekültek közül, kik a várban vagy pinczékben vagy pedig sírboltokban laktak, — minthogy a tömör föld-sánczok alatti kazamáták leginkább csak a katonaság, a szerb ajkú lakosság biztos tartózkodása s az élelmi-, valamint más fontos hadieszközök rakhelyéül hagyatott fen, — nem gondolva bizonytalan jövővel, igen sok cél nélkül továbbmenetelre vette útját, de azért boldognak érezte magát mindegyik, mert szabaddá lett.

Voltak azonban ezen kiköltözöttek között magyar ellenes érzelműek is, de mintsem tovább is folytonos remegésnek legyenek kitéve, s éjjelnappal élet s halál közt lebegjenek, készebbek voltak a magyarok üldözésének kitenni magukat.

A Temesvárból kijöttek elébe *gr. Vécsey* is kilovagolt, s szívélyesen tidvözlé a sokat szenvedteket, kik szünni nem akaró éljenzésben törtek ki, életükkel megajándékozott fél-istenként tekintvén a magyar vezért, s miként a hosszas távoliet után hazaérkezett atyát örömtől szökdécselő gyermekek, ekként fogták körül a bár halvány komoly, de sok szívj óságot tolmácsoló arczu grófot, számos keserű panaszszal, de egyszersmind vádoskodással töltvén be füleit.

Az eddig bent a várban oly sok szenvedésnek kitett, s most egyszerre ily hirtelen a szenvedésen túl, szabaddá lett német polgárok némelyike ujjal mutatott több gyanúsra, de különösen egy, hátán batyut vivő magas tetejű kalapos egyénre, állítván, hogy ez Temesvárbán császári hadbíró lévén, sok magyar érzelmű polgárt elítéltetett.

Gr. Vécsey az őt számosan ostromló, elfogult vádolók kívánalmainak eleget tenni ígért, s nehogy ő maga is gyanúra szolgáltatson alkalmat, néhány egyént, különösen pedig a volt csász. hadbíró őrizet alá helyezni rendelé; törvényes

vizsgálat s kihallgatás után azonban kitűnt, hogy e vádoskodás egyáltalában semmi politikai okokon nem alapult, egyedül személyes gyűlölségből eredt, s a vádlottakat pámapúlva szabadon bocsátatá.

Mindezeket, ha tán kissé hosszasan is, de czélszertinek véltem ezen történelmi adatokhoz szöni, minthogy e jegyzetek a szöveggel szoros összeköttetésben vannak, s közbevetőleg röviden annyit kell még fölemlítnem, hogy az ostrom ideje alatt ártatlanul szenvedő 4—5000 polgárnak Temesvárból szabadon kibocsátásával a nemzeti kormány nagy-lelkű nemes tettet tanúsított ugyan; s ha ezt nem teszi: a világ s a szigorú bíró a történelem előtt örök vád alá helyezettett volna; de ezzel egyszersmind nagyban megkönnyítő a temesvári őrség helyzetét; mert a mit 4—5000 ember naponként elfogyasztott volna, azon élelmi szerek most a katonaság számára maradtak fen, s így a kiszámított ostrom idején túl, egy hónapnál tovább tarthatá magát, minthogy Temesvár csupán éhséggel, de rohammal egyáltalában be nem vehető erődvény. Ezen nagylelkű eljárás következtében a várat a kiszámított időnél még egy hónappal tovább kellett őriznünk, mindaddig t. i. míg az osztrák főhadserg egy orosz hadtesttől támogatva nyakunkon nem termett, akkor, midőn már a várbeliek a végsőn voltak, élelmök végfogyatékán állott, különösen a zsiradék és a hús, a dzsidások lovaira került már a sor, ahoz járult még a ragály, mely a népet tizedelte. Ha ejen 4—5000 ember ki nem jön, a vár régen hatalmunkba esett volna.

Hogy mily nagy örömmel fogadták Temesvárbán a nagyszámú polgárság kiköltözködése engedélyének hírért, melyet június 30-án volt szerencsém bevinni, annak szemmellátott tanúja voltam, és soha nem feledem, mily öröm sugárzott minden császári tiszt arczárói, s mily szívélyesen fogadott Sztankovich ezredes, s még érzékenyebben búcsút vett tőlem, s a magyarok nagylelkűségét nem győzte magasztalni, ígérvén, hogy ez mélyen leend szívökbe vésve, s adandó alka-

lommal hasonlóval fogják viszonzni nemes gondolkodásukat. Kivéve b. Blomberg ezredet, ki mind odaérkeztemkor, mind távozásomkor szótlánul nézett reám.

Ezek után az ostrom rendszeresen folyt, a várórség mint azelőtt, úgy azután is csaknem minden éjjel hol egyik, hol másik ponton kitört, nem annyira csapatainkra, mint ágyútelepeinkre, s ütegeinket olykor be is szegezték. így különösen julius utólja felé egy éjjel egy erős császári csapat tört ki a várból, s a gyárvárosi szőlő alatti faltörő titegeinket nagy csendben, az éj sötétének fedezete alatt, észrevetlenül megtámadta, alvó tüzeinket lekaszabolták, hat ágyúnkat beszegezték, s a torlaszokat széthányták, de midőn egy pár tüzér véres fővel a telep mögött tartalékban levő 2 század honvéd parancsnokához, *Moncskó Ferencz* századoshoz a hirt megvitte, ez csapatjával rögtön a helyszínére érkezvén, heves harc fejlődött ki, s ember ember ellen szuronyt szegezve rohant. A császáriak közül különösen kitüntette magát t *Schwarzmann* kapitány, ki midőn *Moncskó* századosunkkal szálkard vívásra kelt, egy honvéd által jobb karsontján át lövést kapott, mire baljába ragadván kardját, tovább védte magát, de a bár még igen ifjú, azonban rendkívüli erejű s bátorságu *Moncskó*, ellenfele kardját kivágta kezéből s mellén ragadva, kérdéőt: „megadja-e magát?“ „igen, a magyar nagylelkűségre“ válaszolt *Schwarzmann* s megadta magát. *Moncskó* a szerencsétlent a honvédek őrizetére bízván, a középpontba kocsin szállítani rendelé, s egyszersmind vele a legkiméletesben bánni parancsolá, a harcot azonban elkeseredetten tovább folytatá, még egy más fő tisztet, *Kdványa* (erdélyi szász) hadnagyot sajátkezüleg tévé fogolylyá, és súlyos fringijával több tüzérünk életét megmenté, szóval vad arszlánként harczolt s a honvédeket hős példájával lelkesítette.

Schwarzmann kapitányt s *Kdványa* hadnagyot gr. Vécsyhez kísérték. Az elsőnek sebe veszélyes volt, de izzó fájdalmát szelíden tűrte, oly férfias megadással viselte magát, hogy mindnyájunk részvétét megnyerte; csakhamar a Szent-

Andráson felállított kórházba vitték; karját azonban megmenteni nem lehetett, s hogy életben maradjon, azt le kellett vágni (amputálni) mely műtétet tábori főorvosunk Kunevalder Albert (jelenleg pesti gyakorló orvos) hajtotta végre.

Káványa hadnagy, midőn gr. Vécsey táborába hozták, nagyon meg volt döbbenve, s arczárói a legnagyobb bizalmatlanságot olvastunk le, azonfelül igen átallotta, hogy nem feszes tiszti, hanem poros harczy öltözékben volt. Azonban csakhamar bizalmat ébresztettünk fel benne, a mivel csak lehetett mindennel szolgáltunk neki, s minden jóval biztattuk. A fogoly hadnagy végre bevallotta, s bizalmatlanságáért mentegetvén magát, mondá: „előttea magyar hadserget zablátlan, vérengző s fejetlen népnek jellemeztéknek sokára azonban kibékült sorsával, s megelégedve élt köztünk egészen a háború befejeztéig.

Miként föntebb említém, gr. Vécsey atyailag gondoskodott a parancsnoksága alatti seregről, s a jóllét meghonosodott táborunkban; ez azonban sok rosszat szült; mert ámbár a napiparancsban, még pedig többször ismételve meghagyott, hogy egy századnál négy markotányosnénál, kik egyszermind mosónék is legyenek, többnek tartózkodni nem szabad; a nők mégis túlságos számmal hemzsegték táborunkban, s bár több ízben kikisértettük őket, másnap azonban mindnyájan visszatértek. Sőt a tiszteknek majd egy harmada vagy legalább is egy negyede nős életet élt, s valódi háztartást vitt a táborban, mi, a tapasztalás szerint, az ügynek nagy hátrányára szolgált egyrészt, másrészt azonban igen természetesnek mondható, minthogy az ifjúság virága a táborokba vonult, s nem csoda, ha ily varázserővel annyi sok szép nőt vonzott oda.

Egyébiránt e baj orvoslásán, úgylátszott, tábornokunk sem igen akart segíteni, sőt tán némileg elő is mozdítá, mint-hogy gr. *Vécsey* maga is felette lovagias férfi lévén, a szép-

nemnek nagy tisztelője volt, azt nem hogy ellávolította volna táborából, sőt inkább annak ott megjelenését, letelepedését nagyon is szívesen fogadta, s asztalát mindig válogatott szép hölgyek koszorúja díszíté. De nem is igen borzadtak az ur-hölgyek a temesvári tábortól, s távol vidéken is elterjedt volt hirtelenség, mily előzékenyen s udvariasan szokták fogadni a vendégül érkezett szépnemet táborunkban, illetőleg a középpontban, gróf Vécsey székhelyén, hol mindennap este tánczvizalom tartatott.

Én gróf Vécseynél csaknem minden harmadik 24 órában napostiszti szolgálatot tevé, a tábornoktól nem egyszer vettem azon utasítást, hogy a táborba érkező látogató vendégek elébe menjek, a hölgyeket karon fogva vezessem szerteszégyel, s mindent mi csak érdekes, mutassak meg nekik, s ha lehet a bálra tartóztassam le őket. Szóval, Vécsey a szó teljes értelmében, finom, miveit mágnás volt.

E naponkénti tánczvizalmakat azonban rendesen, az ágyú ugyan nem, de a fegyvertűz ropogása szakítá félbe, s én mint gyakori napostiszt nem egyszer odahagyni kénytettem a kedélyes tánczvizalmat, lóra kaptam, s a csata színhelyére kisérttem, az eseményekről jelentést teendő.

Oly szép élete tán egy táborozó hadseregnek sem volt, mióta a világ fennáll, mert bár ágyúdörgésnél ébredtünk s a mellett aludtunk el, mely már oly szokott s nélkülözhetlenné vált, hogy azt harczizeneként hallgattuk, de másként a temesvári tábor egy víg gyűldéhez hasonlított, melyben a jó kedv kifogyhatlan, s a naponkénti csatározáshoz szokott sereg lelkesedésben páratlan volt; s mindez gr. Fecseg tábornok intézkedésének tulajdonítható, ki egyszersmind a hadi fegyelmet s a rendet szigorúan fel tudta tartani, s minden parancsnoksága alatti tisztnek s közlegénynek szeretetét egyiránt teljes mértékben bírta; mi tán szinte az ügy hátrányául szolgált; így a többek között egy esetet hozok fel.

Egy napon *Guyon* tábornok a temesvári táborba a magyar kormány meghagyása folytán érkezett; a parancsnoksá-

got átveendő; jól emlékszem reá, este felé volt, épen akkor napostishti szolgálatot tettem a középpontban; alig hogy érkezése okát gr. Vécseyvel tudatá, a midőn ez az étteremben összegyűlt tiszték közé lépett, könyes szemekkel panaszkodván, mily hálátlanul bánik vele a kormány, őt a temesvári hadtest vezéri méltóságától meg akajja fosztani

Másnap reggel a jelenlevő, s még a szomszéd táborokból is egybehívott törzs-és főtisztkekből álló testület *Guyonhoz* ment, őt ünnepélyesen a visszatérésre felszólítá aepn nyilatkozattal, hogy a temesvári hadtest egyhangú akarata jcsupán *Vécsey* tábornok vezérlete alatt harcolni. Hy határozott nyilatkozat a rettenthetlen *Guyonra* megdöbbsentőleg hatott, s a tisztí kart megnyugtatólag elbocsátva, másnap visszatért, s a diadalt gr. Fécseynek engedte át.

Nem mellőzhetem még *Kossuth Lajosnak* a temesvári táborban július hó végén való személyes megjelenését.

A kormányzó minden egyes tábort megvizsgált, a zászlóaljkat kiállították tiszteletére, a zászlók földig meghajoltak előtte, s „éljen“ rivalgással fogadtattot.

A mehálai táborban, hol jelen voltam, végig tekinte a sorokon, következő beszédet intézett a csapatokhoz: „Miként személyesen megggőződtem, lelkesítő szónoklatom felesleges volna itt, a hol ily rend s hadi fegyelem uralkodik, s a hol minden egyes vitéznek arczárói a megelégedést s szemeből lelkesedést olvasok le. — Legyenek önök türelemmel és kitartással, szenvedésök mindössze egy pár hétig fog tartani, s aztáu hosszas békének s nyugalomnak nézünk elébe.“ — A kormányzó szavai beteljesedtek, egy pár hét alatt mindenek vége lett, — a hadsereg feloszlott s a fegyvert le-tettük.

Ezután a kiállított zászlóaljából több altisztet s közhonvédet megszólított, születésük helyét, valamint szolgálatuk idejét kérdezé, s a tábornok és zászlóalj-parancsnok által

megdicsért hősöket harmadrendű érdemjellel sajátkezűleg földíszíté, a többek között egy román származású közhonvédet is, ki örömeiben magán kivid volt, s e magas kitüntetését elragadtatva beszélé mindenkinek.

S tény, hogy e per őztől fogva a honvédek közé besorozott román származásnak közöl egy sem szökött el, miként ez eddig napi renden volt, sőt a legközelebbi éjjel történt csata alkalmával, ugyanazon század, melyben az említett harmadrendű érdemjellel földíszített romáujku honvéd is szolgált, a várórség által megtámadtatván, mely század csaknem egészen románokból állott, hős rohammal verte vissza a megtámadást.

Ki volt boldogobb és büszkébb, mint azon honvéd, kivel Kossuth beszélt?

A többekkel való beszélgetés után az egész csapathoz fordult s kérdé: „Kikapják-e rendszeren fizetésüket s mindennapi élelmüket?“ s az egész zászlóalj egyszerre s egyhangúlag igennel válaszolt. — Ekkor szélyelnézett, vájjon nem vesz-e észre elégtelenséget valamely arczon, s néhány percnyi szünet után újra szólott: „ha van önök között valaki, kinek nehézsége volna, szóljon nyíltan és bátran, mitől se féljen, én, mint Magyarország kormányzója, mindenki panaszát hallani óhajtom.“

Beszédjét néma csend követte. — Ezek után a csapat háta mögé kerülve, a közhonvédek tölténytáskáiba nyúlt, azokból a töltéseket ki-kiszedegette, s azokban a lőport vizsgálta, és ezen műtétet több honvédnél és sokáig folytatta. Továbbá kérdé, mily távolságra hullanak ide az ellen golyói, s midőn mondtuk, hogy igen gyakran a táborban is elpattannak az ellen gránátjai, a felett csudálkozását fejezé ki.

Ekként járt össze valamennyi pontot a Temesvár alatti táborban, s végre a várat körülövedző futóárok mélyében gr. Vécsey tábornok, s több törzstiszt kíséretében körülkocsikázta az erődvényt. Hogy mily harczedzett és bátor a temesvári hadtest, arról igen könnyen meggyőződhetett a kor-

mányzó, midőn látta, hogy az őt környező tiszték e körutat valódi kéjsétának tekintik, mi őt, úgy látszott, szinte meglepte s Vécseytől, valamint azt környező dandárparanásoktól s főtisztektől kérdé: „hány lépésre van a tranchée a vártól,?“ „Ot-hatszáz lépésre válaszolá a tábornok. „Hiszen akkor a lövonalban esünk,“ jegyzé meg a kormányzó. „Mit sem tesz“ mondá a tábornok „az árok oly mély, hogy abból a legmagasb huszár forgója sem látszik ki.“ E felelet után megnyugodott Kossuth s beleereszkedett a tranchée-ba. Mi felett mi, kik bár az ágyúdörgést napontai zeneként, s a 18—24 fontos golyókat dongó legyekként megszoktuk, épen nem csudálkoztunk, s fel tudtuk fogni, hogy Kossuth élete, kivált c válságos időben sokkal drágább volt mint a miénk, következésképp, azt kiemélnie kellett.

Ezekután Kossuth rögtön visszatért Aradra, a hová már akkor az összes országgyűlési képviselők s a kormány Szegedről lassanként szivárgott.

A lehangoló hírek napról napra mindinkább szállingóztak, kivált az oroszokról; kik előtt Dembinszky, a magyar hadsereg fővezére, Lengyelországtól egész Szegedig folytonosan hátrált. Az oroszokról a legelső körülményes leírást a táborunkba érkezett *Csernovics Péter* temesi gróftól haliám, kivel, mint gr. Vécsey napostisztje, a középpontban találkozni s mintegy óra hosszúig tartó sétát tenni volt szerencsém. Ő tőle hallám először a muszkák, különösen pedig az eddig csak papíron ismert réműletes kozákok ügyességét s hősiségét, de egyszersmind élelmességét is jellemzeni. Nagy figyelemmel hallgattuk a nemes gróftot s még nagyobb eseményeket vártunk.

Azonban nemcsak *Csernovics Péter*, hanem utána *Perczel Mór*, a seregétől s vezérségétől megfosztott tábornok, kinek tétlenségre kárhoztatása az egész temesvári hadtestre nagyon rosszul hatott, miután Perczel az egész hazában a legvitézebb tábornoknak ismertetett; azonfelül még számos or-

szágyülési képviselő keresett táborunkban menedéket, s párnap alatt igen megnépesedtek sátraink.

Mindezek baljóslatú előjelek valának, s mi, kik alárendelt főtisztek voltunk, semmi jót sem gyanítottunk, de bizonyost nem tudtunk, mert minden a legnagyobb titokban tartott, hogy ügyeink hanyatlásnak indulnak, s miként sejtettük: hatalmunk mindinkább szűkebb határok közé szorítottatott.

Voltak ugyan, némely nálunk menedéket kereső országgyülési képviselők közül olyanok is, kik minden tartózkodás nélkül jellemezték szorult helyzetünket, de ezek gr. Vécseytől csakhamar intést kapván, elhallgattak.

A Temesvár alatti tábor tisztikara igen is fel tudta fogni a haza súlyos helyzetét, de azért, miként azt e catastropha végső perczéig tanusítá, nem csüggedt, s a csapatokat kitartásra s a rövid időn bekövetkezendő nagy harcra buzdítá.

Azonban, az egész táborra felette kellemetlenül hatott a népszerű hazafi, Perczel Mórnak közöttünk tétlenül vesztéglése. Általánosan tudva volt, hogy Perczel, habár egy pár csatában szerencsétlen is, mindamelllett a legmerészebb s vállalkozóbb tábornokaink egyike volt, s Szent-Tamásnak általa végrehajtott hősie megrohanása s bevétele óta, az összes nemzet előtt nagy tiszteletben s népszerűségben állott. Ő ugyan nem panaszkodott s nem izgtatott táborunkban, de komoly halvány arcza elárulta lelkének mély sebét, s többé nem maradhatott titokban, hogy őt a kormány a vezérségről elmozdította.

A vész emez előnapjaiban gr. Vécsey, ki Temesvár ostroma egész ideje alatt, mint a magyarügy mellett buzgó feddhetlen, tiszta jellemű vezérnek volt elismerve, látva, hogy az ostromzárlat napjai megszámitvák, valamint igen jól tudta, hogy a magyar kormány eddig tett működéseivel egyáltalában nincs megelégedve, sőt az egész haza zúgolódik lassan haladó várviási működései ellen, szemére hányván különösen az egy millió

pengő forint költséget, a mennyiben t. i. a várat gyűrűként körülövedző futóárok (tranchée) került, s végre tudva volt, hogy Temesvár minden háza összerombolva, egyrésze leégve, lakatlanná vált, s az élelmiszerek végfogyatékán vannak.

Mindezen fentebb elősorolt körülmények közreműködése gr. Vécseyt arra határozta, hogy Temesvárat egy ügyesen tervezett rohammal a magyarok hatalmába kerítse. Be akarván egyszersmind azzal bizonyítani a nemzetnek, hogy e várat bevenni komoly szándéka, bő a nemzet általános óhajtásának kész hódolni.

A megrohanási terv kiszámításában az őt mindig környező lengyel származású *Prziemszky* alezredes és *Végh* Bertalan őrnagy, s talán még a tábornok különös kegyében álló szinte lengyel származású s még csak 26 éves gróf *Dembinszky* tizer őrnagy működtek közre. Azonban ez sem volt silkerdúsabb a Máriássy János-féle Aradvár megrohanásánál, sőt még sokkal nagyobb áldozatba került az igen éber és az aradinál sokkal erősebb várórség ellenében.

Augustus 4-én az éj beálltával a dandárparancsnokok rendeletet vettek, hogy zászlóaljaikkal s ütegeikkel rögtön a Józsefvárosba (Temesvár egyik külvárosába) a legnagyobb csendben vonuljanak.

A helyszínén mindenkinek értésére adták, hogy az egybevont csapatokat a vár megrohanására vezetik; mitől aharcvágó honvédek korántsem rettentek vissza, parancsnokaik eme rendeletét általános lelkesedéssel fogadták, égtek a vágytól mihamarább az oly régóta vívott várat megrohanni s a discsőség babérába egy-egy levelet tűzhetni; mert az ellenük gördülő nehézségeket egyik sem bírta felfogni.

A sereggel közlött várrohanási terv mint könnyen kivihetőnek látszó, méltán vérmes reményre jogosíthatá fel a tüzeteli ifjú harcosokat, — de a ki ezen erőd alkotását s az abban felállított védműveket ismeri, másként gondolkodik.

Általánosan tudva volt, hogy a temesvári józsefvárosi kapun kívül a vársánczoktól alig 50—60 lépés távlatra egy

betorlaszolt mély árokban éjelenként rendszeren egy zászlóalj császári katonaság szokott tanyázni. — Ezeket hirtelen s váratlanul megtámadni, s a várba visszavonulásukat hadicselnek felhasználni, azaz, a bevonulókkal együtt az erődvénybe, illetőleg a városba nyomulni, volt gr. Vécseynek kiszámított terve.

Az éj sötétében csakugyan sikerült az említett torlaszolt árokban elhelyezett császári zászlóaljat váratlanul meglepni, s zavarodott visszavonulásra kényszeríteni.

A támadó 38. (ezelőtt Woroneczky nevet viselő) zászlóalj a várba visszavonuló csász. zászlóaljnak mindenütt sarkában lévén, már-már azt hitte, hogy a császáriakkal együtt a nyitott várkapun benyomulj annál is biztosabban, minthogy a sánctetőről sem fegyver, sem ágyútűzzel nem gátolták előnyomulásukat. Azonban, midőn már az utolsó császári katonára a kapun bevonult, a felvonó hidat hirtelen felhúzták, a sánctetőről vezényszó hangzott, s a tullekesevéstől elragadt 38. zászlóaljat egy perez alatt pokoli tűzzel árasztották el.

E zászlóaljnak előharcosai azonban egészen a falak aláérve, a vár legbelsőbb sánzába ereszkedtek, snéhányanegy fiatal hadnagy, *Sikor József*) vezetése alatt a kapu felvonó hidját szuronyaikkal fessegették, de a nevezett hadnagy vakmerőségéért meglakolt, fejét fegyver golyó súrolta, s eszméletlenül rogyott Össze; az oldalánál levő honvédek fegyvereikre tevén bátor tisztjüket, életveszéllyel bár, de mégis szerencsésen kivitték a csatazajából.

A többi zászlóaljak, melyek az utócsapatokat képezték, szerencsésen vagy csak kevés veszteséggel visszavonulhattak; de a tűz torkába rohant 38. zászlóalj honvédei a dicsőség vágyától elragadtatva, csak akkor vonultak vissza, midőn a rohamterv megghiúsulását s számos bajtársaik vesztét érezték. Egészen a józsefvárosi táborba visszavonulniok azonban már

Sikor József Győr városi származású s későbbb 1862-1867-ben e megye főorvosa lett.

lehetlen volt, miután a sánctetőket elborított sorkatonaság s az azon pontra összevont ágyúk oly hevesen működtek ellenök, hogy a megsemmítéstől kellett tartaniok; minden hátravonuló léptök számos áldozatba került, s a szűktér, melyen mozoghattak, holtakkal s vérrel volt elborítva. E válságos helyzetben, nem volt egyebet mit tenniök, mint ugyanazon sánczba húzódni, melyből csak imént a császáriakat felzavarták, hol másnap sötét éjeiig éhen s szomjan maradni kényszerültek.

E szenvedésekhez hozzájárult még a tétlenség keserű öntudata, mert ha valamelyik honvéd csákójának csúcsát is észrevették a váj sáncairól, azonnal gólyózáppal áraszták el. A lödőzésnek a honvédek részéről azonban úgy is kevés sikere lett volna a tömör sánctól védett császáriak ellen, miért is ártalmatlanná tett helyzetöket csakhamar belátván, a löport nem vesztegették; de ennél még sokkal boszantóbb s az egész zászlóaljat végpusztulással fenyegető állásuk mindinkább aggasztóbbá lett; mert midőn megvirradt s a császáriak meggyőződtek benne, hogy a vársáncaiktól 50 lépsre levő mély árokban tekintélyes csapat vonult, a netaláni komolyabb következményektől tartva, a honvédekre reggeltől sötét éjszakáig szakadatlanul congrev röppentyűket szórtak; melyek épen fejük fölébe eregetve, s egy-egy röppentyű 70 lövést téve, iszonyúan ritkítá soraikat.

Másnap, azaz aug. 5-én az éj beálltával végre elhagyá a végzeteljes sánctot a hős zászlóalj, nem megtizedelve, hanem megharmadolva, miután mintegy 400 honvédet vesztett holtakban és sebesültekben.

Mindezekből kitűnik, hogy gr. Vécsey tábornok minden tehetségében álló eszközhöz nyúlt, hogy Temesvárat bevegye, sőt még a rohamot is megkísérté, habár, miként fentebb láttuk, elég szerencsétlen sikerrel; azonban ez nem róható fel az ő hibájának, mert e vár nagy erősség, továbbá több nem ismert akadályokra találtak még ott a rohanó honvéd csapa-

tok, s a várórség folytonos ébersége s elszánt védelme meg-
hiusítá a terv kivitelét.

Mellőzöm a számtalan, bár nem jelentéktelen minden-
napi eseményeket, melyek, tán nem volnának érdektelenek,
ha nem is történelmi, de tanulság szempontjából véve; czé-
lom csupán az 1848^{8/9}-diki ügy szétromboló okait s okozóit
napfényre deríteni.

1849. évi aug. 7-én napostiszti szolgálatot tettem gr.
Véeseý tábornoknál, a midőn este 7 óraker parancsot vettem
Új-Pécs, Csákóvá s még más 8 községből 400 előfogatot a te-
mesvári táborba rendelni. 8 honvédet magamhoz véve, még
azon éjjel s más nap délig a megbizást végrehajtottam s este-
li 8 óraker visszatértem a táborba, hová a 400 szekér már
jó eleve megérkezett, s azokra táborunk összes podgyásza
fel volt rakva.

Még azon nap Új-Pécsen dél után 4 óraker Kemety tá-
bornok hadtestével találkoztam, ki mintegy 12—14,000 em-
berrel Bácskából átkelvén a Tiszán, Temesvár alá sietett, s
így a jövő napra nagy csatát vártunk, melyre ugyan már pár
hét óta volt kilátásunk, de mindedig titokban tartott.

Haza érkeztemkor a táborban mély csend honolt, vagyis
inkább a közel jövő iránti feszült figyelem, mély lehangolt-
ság s elkeseredés; a honvédek eddigi vig danái elnémulának,
s a még pámap előtt oly derült arcokon kétes aggodalom
ült. A mély csendet a 16—24 ökrös fogatok béreseinek
súlyos ostorpattogásai szakíták félbe, melyek a vést szóró
bombák mozsarait kényelmes telepeikből kiemelve, Aradvár
felé vonszolták, de ezek, az épen azon napokban gyakori
esőzés miatt nehéz felázott útban elkésvén, Vingánál a csá-
szári csapatok hatalmába estek.

A bomba mozsaraknak helyükből kimozdítása volt azon
aggasztó körülmény, mely a temesvári táborat annyira le-
hangolá s jó kedélyétől megfosztá. .

Az ostrom végső éj ele mély csendben folyt le, a várból

ki nem törtek s nyugodtan hagytak bennünket aludni, mint-hogy a pár nap előtt történt sőregi csata ágyúzását tisztán ki lehetett venni. A császáriak nagy feszültséggel várták augusztus 9-két, nem kétkedvén benne, hogy Haynau az egyesült orosz seregekkel Temesvár falai alá siet

Ez volt utolsó nyugodt éjelünk — ha ugyan annak nevezhetni, a nagy catastropha befejezéséig.

IV. AZ AUGUSTUS 9-KI TEMESVÁR ALATTI CSATA.

Augustus 9-kén reggeli 6—7 óra között megszólalt az első ágyú, s a csata megkezdődött.

8 órakor a középponti táborba lovagoltam, megbízásomról jelentést teendő, s épen a midőn a táborba érkeztem, vágatott be egy 4 lovas liiutón gr. *Vécsey* tábornok *Bem* altábornagy oldala mellett ülve.

Bem rögtöni s véletlen megjelenése mindnyájunk előtt talány volt; honnan s miért jött ide, egyikünk sem tudta bizonyosan, kérdezni pedig nem volt szabad; így tehát csak gyanítottuk, hogy Erdélyből jó, s minthogy minden kíséret nélkül érkezett, azon következtetést vontuk ki az ügy állásából, hogy serege az ellene harczolt túlnyomó orosz erő által vagy szétszóratott, vagy tán meg is semmisített.

A dolog körülbelül így állott, *Bem* az aug. 6-ki nagycsúri szerencsétlen csatavesztése utána a Bánságba jött, a magyarországi hadsereg feletti fővezerséget átveendő, melyre *Kossuth* által meghivatott.

Alig hogy jelentésemet tettem, parancsot vettem, *Bem* altábornagyot a középpontban levő huszárjainkkal a csata színhelyére kísérni; melyet *Mészáros*, szinte huszár hadnagy bajtársommal azo.inal teljesítém.

Bem mintegy 9—10 óra tájban a csatatéreu termett, a fővezerséget *Dembinszky* altábornagytól átvevé, s reggeli 10 órától délutáni 3-ig egyik pontot a másik után bár nagy erőmegfeszítéssel elfoglolvá, némileg előrenyomult; mert *Bem* nevének hallattára, a Lengyelország határától egészen Temesvár faláig folytonosan hátráló, kiéhezett s kifárasztott magyar zászlóaljok is miként egy varázsütés által felvilla-

nyozva, harczlánggra gyultak, s a merre csak e bátor vezér elhaladt, örömrivalgással fogadtatott, s a csapatok neki lelkesedve rohantak a csata veszélyébe.

Délutáni 4 óráig tehát részünkre látszott hajolni a harcz szerencse, — 3 óra tájban Temesvár sánczairól nagyon jól észre vették, hogy gr. Vécsey hadteste, melynek eddigi feladata a vár ostromzárlata volt, nagyobb részt a sikra, a nagy csataterre húzódott ki, s a vár alatt felette jelentéktelen erő hagyatott; miért is a kedvező alkalmat felhasználni, s azzal egyszersmind a csata sorsán a szövetséges seregnek könnyíteni akarván, egyszerre, a még ép srendelkezések alatt álló összes erővel törtek ki a várból.

Én ekkor a Meliála külvárosban felállított ostromüteg fedezetére voltam buszár szakaszommal vezényelve, a midőn az üteg parancsnoka *Hegyi* tüzér hadnagy futárt küldött hozzám, s a 6 darab 18 és 24 fontos ágyúinak megmentésére szólított fel, minthogy azt a várból ellene nyomuló erő ellen tovább fentartani képtelen, az üteg védelmére hagyott egy század honvéddel. Az ágyúkat tehát telepeikből kivonszoltattuk, s azokat védelmem alá vettem, azaz továbbhúzódtam velők az erdő felé.

Azonban még ezzel készen sem valánk, a Mehála alatti táborban hagyott lovas öröm lóhalálában vágatva azon jelentéssel érkezett, hogy a mehálai románajku összes lakosság, férfi, nő, apraja, nagyja egyiránt, vasvilla,-kasza,- kapa-s dorongokkal fölfegyverkezve, csaknem védtelenül hagyott táborunkat dühösen megtámadta; az ott hátrahagyott podgyászt zsákmányolja, a betegeket és nőket embertelenül bántalmazza, iszonyú dúlást visz véghez. — E nem várt méltatlanságon felingerülve, szakaszom vezényletét Nagy Antal (egy tapasztalt vén huszár) tizedes vezényletére bízam, magam pedig 6 huszár kíséretében a tett helyszínére siettem, hol, az eddig oly szelíd népnek ismert mehálai oláhság ugyan csak rakoncátlanul gazdálkodott, s a pár százra menő tömeg zsákmánnyal rakododtan hazaindulóra készült. Felszólításomra,

hogy a rablott holmit tegyék le, kihívólag válaszolt a tömeg, s midőn 6 huszárommal rohamra indultam, védelmi állapotba helyezte magát s fenyegetődzött; melyek után, minden habozás nélkül, heted magammal megrohantam a tömeget, azonban mészárlásra nem került a dolog, mert a zsákmánylók annyira megrémültek, hogy azonnal térdre hullottak, fegyvereiket letették, s mindenben engedelmeskedni ajánlkoztak. Egyik része azonban még a roham kezdetén futásnak eredt. Az el nem futottakat az elrablóit holmival együtt magam előtt hajtottam s a Mehálában felállított szakaszomhoz vittem.

A mehálai oláhságnakez ocsmány tettén huszárjaim annyira felbőszültek, hogy Mehálát lángba borítani akarták, mit én azonban szigorún megtiltottam; de a község papjának meghagytam, hogy a népet szelíd magatartásra intse, a legszigorúbb felelőség terhe alatt.

A zsákmánylók főczinkosait, azonban számra mintegy ötöt megfenyítettem, s az elrablóit holmit kutakba hányattam.

Mehálát többé nem tarthattuk meg hatalmunkban, onnan ki kellett vonulnunk a síkra, mert a várbeli dzsidások összes ereje, a kiknek még t. i. lovuk volt, kinyomult, s ugyancsak komoly szándékkal az e pontokon felállított maroknyi erőnknek rugaszkodott.

Midőn Mehálából kivonultam, *Goth Vilmos* huszár hadnagy is szakaszával hozzám csatlakozott, s most már félszázadot vezényeltem. De a zavar minden lépten mindinkább fejlődött. Ekkor *Eib Károly* alszázados hirtelen előjött, s nagy szájaskodva félszázadom élére akart állani, s engem a sorban helyt foglalni parancsolt; azonban huszárjaim igen jól ismervén *Kibot*, egyhangúlag azt kívánták, hogy én vezényeljem őket a kitűnő bátorságu *Goth Vilmos* hadnagygyal együtt, s *Eib* alszázadost a ki különben alattvalóihoz szívtelen s kegyetlen volt, az egész félszázad fenhangon a sorok háta mögé vonulni kényszerűé.

Ezredünkben, melynek legénysége, annak daczára, hogy nagyobb részt a legszilajabb jász-kún síkföldi csikósok s

pusztán szabadon nevelt elvadult ifjából állott, mindeddig hű odaengedéssel ragaszkodott tisztjeihez, — ez volt a legelső demonstratio, mely ezután mindinkább nyilvánult, míg nem végre veszélyessé fajult át. Miért is e tényt előlegesen fölemlíteni szükségesnek véltem.

Hosszas vitatkozásra nem igen volt időnk, s mind ez a leggyorsabb ügetés között történt; *Eib Károly* századosomat hátravonulásra igazítottam s előre rohantunk, mert a várból kitört dzsidások egyszerre több ponton mutatkoztak, a szét-szórt egyes csapatainkat tüzesen megtámadták, s midőn mi az aradi országúira kiértünk, már akkor a *Vezényi János* parancsnoksága alatti 2-ik Leel huszárszázadot készületlenül meglepték, néhány közvitézt, valamint *Andrásji Károly* századost és *Dallos (Voloscsek) János* főhadnagyot ledöfték lovaikról, mire azonban a huszárok elkeseredetten a dzsidások közé vágván, futásra kényszeríték őket:

Alig hogy az országútra kiértünk, s az ostromüteget felállítottuk, a császáriak azonnal észrevették, hogy ágyúink nem sikra alkotvák, azokkal nekik mitsem árthatunk, egy század dzsidás rögtön rohamra indult ellenünk. *Tóth Endre* alzeredes látván ezen pont veszélyeztetését, hozzám lovagolt, s meghagyó, hogy *Bem* altábornagyhoz siessek és legalább egy honvéd zászlóalj s egy gyalog üteg segélyt kérjek tőle; mialatt társam *Goth Vilmos* hadnagy huszárjainkkal az előrenyomuló dzsidások ellen rohamra indulván, á varig visszanyomta őket, s csapatunk sokkal előbbre foglalt helyet.

Tóth Endre alezredes rendeletét teljesítendő, egy huszárt vettem magam mellé, s Ó-Besenyő (Besenova) a csataláncz középpontja felé, hol a fővezért fellelni reméltem, sebes vágatva siettem, s mintegy 4 órakor délután végig lovagoltam a csatatéren; több ágyú üteggel találkoztam, melyeknek parancsnokai személyes barátim voltak, s kik, midőn hátravonulásuk okát kérdezöm, egyhangúlag azt felelték, hogy minden tőlényeik elfogytak, s az ily hanyag intézkedés ellen elkeseredetten kifakadtak.

A hátráló tüzeink közül különösen *Jubál* főhadnaggyal, ki jó barátom volt, a csatatéren találkoztam, ő tetőtől talpig véres volt; minthogy az ellen golyói ütegében nagy pusztítást okoztak, 26 embert és 24 lovat veszített; ő annak daczára is, ily megtört erővel maga, saját tevékenységével igyekeztván pótolni a veszteséget, délutáni 4 óráig hősileg védte a számára kijelölt pontot, hol egyik, hol másik ágyúnak segítvén, de végre töltényei elfogytak, kénytelen volt hátravonulni, s már akkor oly nagyon meggyengítve, hogy ő maga egy szekereszt pótolva, hajtotta a lovat. Felette elbámultam ezen, s akkor hallám a fennevezett tnzértisztől, hogy egyetlen töltésök sincs, holott ő, mint ki a bomba-gyár s löporraktámál nem egyszer tett naposztizti szolgálatot, bizony állíthatja, hogy a temesvári táborban ezer meg ezernyi késsen fölszerelt töltények hevernek, s ő küldött is a közép-pontba *gr. Fécsey*hez futárt, de egyetlen-egy töltést sem kapott, mely vallomást több tőzértisztől is hallottam.

Minden elfogultságtól, de leginkább a rágalmazástól óvakodom, s jelen leírásomban nem követem saját nézeteimet, azoknak nem hódolok, s az imitt- amott hallottakat felhasználni egyáltalában mellőzöm; csupán az általam szemmel látottakat vagy pedig legfelebb hiteles tanúk által, kik a helyszínén voltak, előadottakat óhajtóm közzé tenni, s mindazt, mi e nagyszerű bonyodalomra lényeges befolyással van, a nemzettel megismertetni; ezen czélt szemem előtt tartva, kényszerülve érzem magam a tiszta valót részrehajlatlanul előadni.

Egyik ágyúütegünk a másik után a töltények hiánya miatt hátrálni kényszerült, nem csupán *gr. Vécsey*, hanem más tábornokok hadtestéből is, holott, miként a csatatéren saját szemeimmel meggyőződtem, e csatában épen a szövetségesek ágyúinak túlnyomó sokasága dönté el a csatasorsát, mert a midőn részünkről egy, addig az ellenfél részéről 12 ágyúlövés is történt.

Minél belebb haladtam a csata zajába, annál rémítőbb

zavaroknak voltara szemtanúja. Láttam egész zászlóaljkat szétszórta vezénylő nélkül hátrálni, sőt egynémelyiknél alig volt egyetlen-egy hadnagy. A szétszórta vagyis a szélyel hulladozott zászlóaljok lassú léptekkel, tikkadtan ballagtak hátrafelé, senkire nem hallgatva és semmivel nem gondolva, s midőn a magánosán kullogó tiszteiket felszólítám, miért nem tartják fen a rendet? azt adák válaszul: „az éhség bontá azt fel.“ S vérző szívvel kellett szemlélnem, miként söpri el s szaggatja szét a hátrálókat a nélkül, hogy saját védelmökre egy lövést tennének, az ágyúgolyó és a gránát.

Egyik volt az ilyen szétbomlott zászlóaljoknak, a zempléni is, melynek midőn egyik magánosán ballagó tisztét korholám, azt kérdé tőlem, melyik hadtestben szolgálok, s midőn mondám, hogy Vécsey hadtestében, elkeseredetten azt veté szememre: könnyű neked, mert jól vagy lakva, de mi Lengyelország hatráratól idáig mindig koplaltunk. S valóban ez tény, hogy *Dembinszky* hadteste nagyon ki volt éhezve. Hogy hol rejlett a hiba, kutatni, fürkészni nem akarom— de úgy volt; — szegény honvéd, ki vérével áztatta hazája földjét, annak terményeivel éhségét sem csillapithatá.

Bem altábornagyot nem egykönnyen lehetett föllelni, de jól tudtam, hogy ő szenvedélyes tüzér, minden csatában az ütegek körül szerezet forgolódni, miért is egyik ágyúteleptől a másikhöz lovagoltam, s ekként, a legkedvezőbb alkalmam nyílt e nevezetes csata nagyszerű mozgalmait több ponton szemlélni.

Olykor a csatatér egy-egy magasabb pontján meg-megállapodtam egykissé, s végig hordoztam szemeimet a két mér föld hosszára terjedő csatalánczon, hogy ha Isten e borzasztó golyózáporból szerencsésen megmenekülni enged, elmondhassam, miként néz ki egy nagy csatatér, s fogalmam legyen annak borzasztó képéről.

A látvány valóban borzasztó és nagyszerű volt; a mindkét részről füstölgő és bömbölő ágyúk halált szóró golyói nagy pusztítást tettek, s a forró nap hevétől nyommasztó lé-

get a sűrű lőporfüst fojtóvá tévé; a gyalog, de leginkább a lovas csapatok rohamai porfellegeket vertek, s a folytonos ágyúdörgéseken s fegyverek ropogásain áthatott az ezrek rivalgása, a sebesültek jajgatása, s a haldoklók végső hörgése. Borzasztó volt szemlélni a csatátért sűrűen elborított csonka hullákat, a rongált ágyúkat, s a sok elesett szép lovat; de még szivrepesztőbb volt a segélyért esdő sebesülteket hallani, s kinos vonaglásaikat látni. A tagcsonkitott lovak, e hű bajtársai a harczosnak, mint többé haszonvehetetlenek, a csataterén elhagyattak, s hörögve vonszolák vérző festőket az őket hűtlenül elhagyott gazdáik után, s a hátrálok után kullogtak. A dúsgazdag bántási mezőkön magasra rakott búzakazlakat lángba borították s elhamvasztották a két ellenfél tüzet szóró golyói, s az annyi ezer éhezőnek éltet nyújtó táplálék a harcz vad dühének áldozata lőn.

Délután 4—5 óra között a szövetségesek egy új hadtesttel herczeg Lichtenstein vezérlete alatt megerősödtek, mely váratlan eset s a töltények fogyta végképen lehangoló a magyar hadsereget; a győzelemről többé nem, csupán csak menekülésről lehetett szó. A lovasság, mely eddig példásan jól harczolt, szintén megnyomatott, a honvédet új harczra buzdítani már lehetlen volt, mivel az teljesen elveszté kedvét s bizalmát. Végre maga Bem is belátta az ügy szerencsétlen kimenételét— a győzelemről végképen lemondott.

Esteli 6 és 7 óra között a középpont s a jobb szárny minden pontjain hátrálásnak indult a magyar hadsereg. Honvédeink többé nem győzhettek szuronyt szegezve, mert az éhség elcsigázta s a folytonos hátrálás demoralisálta őket; tüzeink kifogytak a töltényekből, s lovasságunk a két előbbi támogatása nélkül képtelen volt a csatátért megtartani, s mindannyia egyszerre rendetlen futásnak eredt. *Kmety* hadteste azonban, mely a sereg balszámját képezte, sötétéjeiig mindig előre nyomult, s ágyúi egyre dörögtek, még akkor is, midőn hadsergünk többi része az ellenfélnek teljesen átengedő a csatátért; s már-már veszélyben, sőt veszve hittük

Kmety hadtestét, midőn az éj sötéte beálltával ágyúí egy-szerre elnémulának; de bizonynyal körülvétetett s egész had-testével elfogatott volna, ha egy ügyes kanyarulatot nem tesz s a temesvári erődvényt, az úgynevezett majorok felé meg nem kerüli; s hogy veszteségünk e csatában nem kétannyi volt, csupán *Kmety* vitézségének s hadvezéri eszélyességé-nek köszönhető. Ezen nagyszerű s egyszersmind emlékeze-tes 1849-ik évi augustus 9-ki temesvári csatát 18 év múlva részletesen leírnom lehetetlen, mindamellet annak jelenté-kenyebb eseményeit híven előadhatni reményiem.

Bem reggeli 9 órakor *Dembinszkytől* átvette a fővezér-séget, villámgyorsan lovagolta át a csata vonalát, s bár a ter-mészet e bátor vezérnek túlkomoly arczot adott, s az ékes-szólás legkevésbbé volt sajátja, s épen azért lelkésítő szó-noklattal a harczy szellemet felbuzdítani nem volt szokása, de a magyar hadsereg *Bem* iránt oly nagy bizalommal viselte-tett, hogy annak pusztá megjelenése is elegendő volt a le-hangolt sereg szellemére felvillanyzólag hatni, s így reggeli 6-tól 9 óráig a már Lengyelország határaitól folyvást s most újólag hátráló sereg, egyszerre feszült erővel az ellentől egyik pontot a másik után elfoglalta, s délutáni 3 óráig több pon-ton előre nyomult.

A csataláncz a kies temesvári síkon Csemegyházától Új-Pécs felé terjedt mintegy két mértfőid koszában. A köz-épponton reggeli 9 óráig *Guyon* tábornok a jobbszár-nyon *Desseivyfi Aristid* számos gyakorlott lovasságával, bal-szárnyon pedig *Kmety* vezényelt, ki, miként a következés tanusitá, előre intézkedett s gondoskodott a töltényekről ép úgy, mint az eleségről, a háború e két főtényezőjéről, mely nélkül győzni nem lehet; s ha a középpont s a jobbszárny is *Kmetyvol* egyaránt működik, az augustus 9-ki temesvári csa-ta egészen más fordulatot veendett, s a háború aligha még jó ideig nem húzódott s mást eredményezett volna.

A mint *Bem* a fővezérséget átvette, első parancsa volt, hogy gróf *Vécsey* mintegy 12000 emberből álló hadteste, te-

hát az eddig Temesvár körülrólására rendelt összes erő a középpont erősítésére siessen; ezen hadtest 9 hó óta Arad s Temesvár alatt táborozván, hol folytonos élelmi bőségben élt, így a szó szoros értelmében pihent s az összes temesvári hadseregben legharczképesebb erőnek mondható volt; *Dembinszky* hadteste anélkül is türelmet és bizalmat veszített csapatokból állott, mindamelllett *Vécsey* hadtestével megerősödvén, megújult erővel harczolt.

Rágalom volna azt állítani, hogy e csatában az osztrák hadsereg s az azt támogató orosz hadtest vitézül nem harczolt volna. Különös dicséretet érdemel a szövetségesek tüzerése, melynek csaknem kizárólag tulajdoníthatni a győzelem kivívását; szemmellátott tanúja valék, s mondhatom bámulattal szemléltem a császáriak ágyúinak gyors működését s előnyomulását, különösen délutáni 3 órától fogva; azonban a császári gyalogság is lelkesen harczolt, s láttam két ponton is sorkatonaságot honvédeink ellen szuronyt szegezve rohanni és győzni; a császári lovas-ezredek parancsnokai szinte¹ eszélyesebben intézték a rohamokat mint a mieink s hazánk területét is sokkal jobban ismerték. Mindezekből azon csalhatlan következtetést s tanulságot vonhatni, hogy vezéreink hanyag intézkedése folytán veszett el a temesvári nagy csata; a fő hiba és bűn azonban mindenesetre *Dembinszkyre* hármlik.

S ha azt merem állítani, hogy vezéreink intézkedése hanyag volt, ezzel csupán a tiszta valót s a tények el nem ferdített állását óhajtóm a nemzettel megismertetni; vezéreink nagyobbbrésze már akkor többé nem a győzelemre, hanem saját menekülésére gondolt, azoknak egyike, még pedig feje *Dembinszky* volt, ki a helyett, hogy Aradnál *Görgey*vel egyesült volna, Temesvár alá vitte a hadserget. *Kmety* és *Vécsey* hadtestét kivéve, tehát nem is egészen a felét a Temesvár alatti aug. 9-ki csatában résztvett hadseregnek, annyira ki volt éhezve s elrongyosodva, hogy a pár órai lelkesedést csupán *Bem* nevének varázs hatalma volt képes felköltetni a

lehangolt és elcsüggedt, különösen az éhségtől elgyötrött honvédekben.

Továbbá, mily hanyag volt vezéreink intézkedése, kitűnik abból, hogy midőn, daczára a szövetségesek különösen túlnyomó ágyúüteg erejének, a győzelmet már-már kivivott-nak hittük, épen akkor ágyútöltényeink hiánya miatt legelő-ször is ütegeink kezdték a hátrálást, ezeket pedigafedezetcu levő gyalog és lovas csapatok követték, míg végre az egész sereg hátrálásnak, illetőleg réműlt futásnak eredt, s ekként veszett el a reggeli 9 órától délutáni 3-ig oly szép sikert ígérő augustus 9-ki temesvári nagy csata.

A csatateren *Bem* mint fővezér, *Kmety Guyon* és *Dessewffy Aristid* mint hadosztály parancsnokok lelkesen működtek, a volt hadügyminiszter *Mészáros Lázár* pedig személyesen vezette a lovas-ezredeket rohamra, s ezen csatában mind a négy vezér fényes tanúságát adáinind hő buzgalmának, mind pedig személyes bátorságának, s élte koczkáztatásával lelkesíté a sereg lankadó szellemét. A többi idesorult s egy-némelyike alkalmazás nélküli tábornok is tett, mi csak erejétől telt, csupán gróf *Fécseyről*, habár mint volt s különösen jó parancsnokomról ellenkezőleg kell nyilatkoznom s őszintén bevalanom, hogy ő e nagy napon, c válságos perczekben minél kevesebbet, illetőleg semmit sem tett, mert a legrémítőbb ágyúdörgések között midőn az összes hadsereg vérével áldozni kész volt, s a legutolsó közhonvéd is hűn teljesíté kötelességét, az eddig hadtestétől ünnepelt, imádott *Vécsey* a temesvári erdő lombos hűs árnyaiban a legkényelmesb nyughelyét kiválasztva s a zöld gyepre keveredve, ölnyi hosszú csibukjából meglegegetten bocsátá a füstfelleget, s hogy ágyútöltényeink elfogytak, azzal mit sem törődött, sőt miként tüzértiszteink vallották, a már kész töltényeket a csataterre kiküldeni, szándékosan mulasztá el.

S mily hiányos volt vezéreinknek hazánk területéről való ismerete, szolgáljon bizonyosságul azon tény, melyet itt felhozok.

Ugyanazon nap délutáni 2—3 óra között egyik vezérünk ..... (?) körülbelül egy lovas-ezredet az azzal szemközt előre nyomuló osztrák-orosz nagyszámú lovasai ellen rohamra vezényelt. Huszárajaink égtek a vágytól összeütközni, a tapasztalt lovas vezérben nagy bizalmat helyeztek, s biztos győzelmet reméltek. Ezredünk mind lépést, mind ügetve, sőt -vágatva is a legnagyobb rendben haladt, s végre a *rajtal* rivalgással bősziilten rohant a már alig pár száz lépésnyi távolságban s még mindig csak lassú ügetéssel szemközt nyomuló végtelen hosszú vértés, könnyű lovas (chevaux-légers) és orosz dzsidásokból álló csapatra. De mily nagy bámulás s még nagyobb boszuság lepte meg a harcz-szomjas huszárokat, a midőn az ellen vezére egyszerre álljt (halt) parancsolván, sorai megnyíltak, s a törbe csalt magyar lovasság, a midőn már ellenét kardja hegyével elérni hitte, egyszerre az ellen csapatjától csekély távolságra, végtelen posványba dült, s mindéi; ütegeit elsülyedni látta, maga a csapat is nagyrészt egy feneketlen zátonyba süppedt, s e vesztég s zavart helyzetben az ellen kartácstüzének prédául adatott. 1) Az ágyúk mind oda veszték és sok virágzó élet esett e hibás, s leginkább a terület nem ismeréséből eredt hadművelet alkalmával áldozatul. E tény szolgáljon minden vezérnek intő például, mely arra mutat, hogy a Magyarországon kívül született császári és orosz tisztek jobban ismerték hazánk földjét, mint mi magunk. Igaz, hogy a császári tábornokok közül többen, sőt maga a fővezér *Hajнау*, Temesvár területén nagyon is otthonos volt.

A csata folyamát felette nehezítette, a csatatéren több ezerre menő szekér, mely leginkább a mívelt osztályhoz tartozó menekültekkel rakva volt. Ki jelölte ki azon sok szerencsétlen számára ama veszélyes helyet? holott a csatatér és a

*) Ezen szerencsétlen roham alkalmával őrnagyom Niszner Antal, egy elsülyedt ágyút a posványbái kiemelni segítvén, huszár mentéjét elvesztette.

vár között egy hosszú mérföldnyi szabad tér volt, s azon szekerek akár ott, akár az úgynevezett temesvári erdőben kényelmesen elfértek volna, ezek azonban a csatéreui fel s alájárásra voltak kárhóztatva, még pedig koronként meg-megállva s csak igen lassú léptekkel volt szabad ide-oda mozogniok, s őket a tétlen s védtelen népet, aggokat, nőket s gyermekeket épen úgy sodorta az ágyúgolyó és kartács, mint a harcolókat. Ha a csata vad dühében emberéletet nem kímélni elv is, de a csata mozgalmait minél inkább könnyítikellene. A csatatér kellő közepére szorított, vagyis inkább hajtott szekerek sokasága egy másik sereget képezett, a hadi mozgalmakat hatalmasan akadályozta, s a fegyvertelen nép, mely azokon ült, összetett kezekkel nézte veszedelmét; hát még a szegény földész, ki egy állomásnyira előfogatba menedés ürügye alatt messzeföldre hajtatott, s csak hetek, hónapok múlva került vissza, s azok közül hány lóva, szekere nélkül, vagy egynémelyike soha sem tért vissza többé, mert a golyó őt is épen úgy találta, mint a legelső sorokban küzdő honvédet.

De mindezen előre kiszámítható bajok, károk s vészárasztó intézkedések tekintetbe nem vétettek, hanem minden hadtest-, osztály-, század- és csapat-parancsnok úgy intézkedett miként jónak látta, vagy pedig miként hamarjában eszébe jutott.

S különösen e válság-napján, ezen nagy csatában mi sem vétetett tekintetbe, mert miként a következés tanusítá, a győzelemre legkevésbé, de annál inkább a menekülésre számított Dembinszky; való, hogy midőnmár *Bem* átvette a fővezérséget, lelke összes megfeszített erejével odaműködött, hogy a diadalt a magyarok részére biztosíthatná, de már akkor késő volt.

Az ezen szerencsétlen csata után nemsokára bekövetkezett anarchia első jelei e napon merültek fel.

Napalkonyatkor általános lőn a hátrálási zavar, még pedig olyan, a milyenről fogalmam addig nem volt; az összes sereg hátrálása a középponton kezdődött, a jobbszárnynon folytatott s leginkább a Szent-Andrásra vezető országúton

fejlődött ki, s oly romboló tolongássá fajult, hogy azt többé emberi erő fentartani nem volt képes.

E hátrálás zavarát élethű le nem írhatom, csupán annak fogalmatszerző vázlatát adhatom. A tüzéség „helyet az ágyúknak“ kiáltással s földetrázó robajjal sietett hátrafelé, s a gyalogságot páni borzalommal eltölté. A nagy zavart még rémületesebbé tette a lovasság rendetlen visszavonulása, mely a gyalog hátrálókat agyongázolással fenyegette.

S ezen, az összes hadsereget megsemmisítéssel fenyegető hátrálás fő oka az ágyútöltények hiánya volt, mert a csapatok ágyúütegeiktől elhagyatva, vezényszó nélkül is hátrálásra voltak kényszerülve.

Esteli 8 órakor tömve volt a középpont (gr. Vécsey tábor) sa Gyárváros alatti tér tikkadt, kiéhezett s elkeseredett harcosokkal, a csatatér pedig számos holtakkal, sebesültekkel, elhullott lovakkal s rongált ágyúkkal volt elborítva.

A várostromló 18 és 24 fontos ágyúinkat sikerült ugyan megmentenünk, de a vár alatti tranchéban maradt honvéd század, sokkal nagyobb erő által bekerítetvén, foglyul esett.

Egy 18 fontos üteget lovas szakaszommal én fedeztem, azt szerencsésen a Gyárvárosba szállítottam, s esteli 9 órakor *Rákóczy* (Parcsetics) *Zsigmondi* ezredes urnák jelentéin, egyszersmind az ágyúüteg hova elhelyezésére további rendeletét kikértem.

Rákóczy Zs. ki egyszersmind ezred parancsnokom volt, a csata napjána Gyárvárosban tartalék-dandár vezényletére volt kirendelve, a csatatéren történekről oly kevés tudomása volt, hogy midőn jelentésemet elmondám s a szakaszom általfedezett ostromágyúkkal mi tevő legyek kérdém: „tehát győztünk úgy-e mondá: „fájdalom, a csata részünkről elveszett“ válaszolám.

Ezen őszinte feleletemre, ezredesem haragra lobbant s azzal fenyegeti, hogy a profószhoz küld, ha szavamat vissza nem vonom; mit tennem épen nem lehetett, s miről ő maga csakhamar meggyőződött.

Miből látható, mily hiányosak s összefüggés nélküliek

voltak az aug. 9-ki csatában az intézkedések. A csatatértől alig egy mérföld távolságra, sőt mi több a vár alatt, a lövonalban mit sem tudtak a történekről.

Ezekután ezredesem kérdé, hogyan viselték magokat huszárjai? s midőn elmondám, hogy többszöri rohamban hősiessen helyt álltak s többen megsebesültek selestek, meghagyta: siessek az élelmezési tiszthez, s vitéz huszárjaink számára vigyek enni s inni valót bőséggel. Az élelmezési tisztnek, *NovákÖdön* bajtársunknak azonban hült helyét találtam, s az élés-kamrát tárva-nyitva, melyet a léghuzam kényelmesen szellőztetett, miután abban az egér is alig talált volna rágni-valót, habár előtte való nap még tömve volt élelmiszerekkel.

Kisiettem tehát a Gyárvárosból szakaszommal s 18 fontosaimmal együtt, s a város alatti gyepre letelepedtünk. Mindnyájan az ájulásig ki voltunk éhezve, mert már 24 óra elmúlt utolsó falatozásunk óta, s mindnyájan zúgolódás nélkül tirtük a nélkülözést, de szegény lovainkat-e hú, kedves állatainkat, melyeket hajnaltól késő éjeiig folyvást zaklatva, annyira kifárasztottunk, — nagyon féltettük, nehogy az erőtlenség miatt a szolgálatot megtagadják.

Az éj sötétének beálltával az Új-Pécs felé folyvást előre nyomuló balszámy — *Kmety* tábornok vezérlete alatt — ágyúi is elnémultak, akkor t. i., midőn az áthatlan sötétség minden iránypontot befátyolozott az e csatában leginkább helyt állt *Kmety* seregének szemei előtt. S midőn egyszerre a nagy csatatéren általános csend lőn, keblünk elszorult; „szegény *Kmety*, veszve van, s 14 órai hősiesség kitarása gyászosan végződött“ mondtuk egymásnak, mert azt hittük, s annál is inkább, minthogy a rendetlenül hátráló sereget a szövetségesekek nem üldözték, hogy annak összes ereje *Kmety* hadteste ellen fordult, tőlünk végképen elvágva, bekeríté s elfogta; ez azonban nem történt, mit *Kmety* ügyes hadfordulatainak lehet köszönni. S *Kmety* nagy ámulatunkra, aug. 10-ki hajnalán már Lúgos felé haladt összes hadtestével, a nélkül, hogy csak egy ágyúját vagy társzekerét is elhagyta volna.

A rövid éj néma csendben folyt le, a szövetségesek színtűgy kifáradtak mint mi, csakhogy őket a nagy munka után kész estebéd várta, míg mi az éhség kínaitól gyötörtetve, a maihoz hasonló hónapi napot vártunk, minthogy egyszerre minden éléstár, s azokkal együtt ételmezési tiszteink nagyobb része is eltűnt, kik jónak látták a sereg előcsapataihoz csatlakozni, s a tábor ételmezési gondjaival rögtön felhagyni, a nélkül, hogy őket ez embertelen tettért bárki is kérdőre vonta volna. S ez tett legtöbbet a sereg általános demoralisatiójára.

Hajnali 3 órakor minden riadó nélkül lóra ültünk, s Erdély felé indultunk. A sereg többi része, bármily fáradt volt is, egész éjen át vonult, s fedezetül vagyis utócsapatul *Vécsey* hadtestét rendelte *Bem*. Mi tehát leghátul maradtunk, utánunk csak a gyárvárosi kórházban hátramaradt sebesültek voltak még, kiket elszállítani, a nagy zavarban, senkinek sem jutott eszébe; s alig voltunk még a Gyárvárostól pár száz lépésnyire, midőn a császáriak a várból víg zene mellett ki s a Gyárvárosba vonultak, ott maradt sebesülteinket s az elmaradott honvédeket foglyul ejtették, sőt még azon hírt is vettük, hogy a gyárvárosbóli kivonulásunk után, a szerb lakosság sebesülteinket megrohanta s agyonverte, minek valódiságáról azonban később bővebb tudomást nem vettem, következképen, alaptalan mende mondaként iktatom ide.

Az aug. 9-ki Temesvár alatti csatában a szövetséges sereg veszteségét sebesültekben holtakban 208-ra teszik, mi valóban bámulatosan kevés volna, arra nézve, hogy tüzereink reggeli 7-től délutáni 4-ig, a balszámyon pedig, *Kmety* hadteste, sötét éjeiig hevesen működtek. Hogy részünkről, sokkal nagyobb volt a veszteség, kétségbevonhatlan, erről azonban ki tudna számot adni? s azt följegyezni, bizonynyal senkinek sem jutott eszébe. Az elesettek száma azonban korántsem volt oly nagy mint az elfogottaké. A rendetlen hátrálás zavarában az egyes eltévedt csapatok még aug. 9—10-ki éjen a császáriak kezére kerültek, valamint a kórházakban levő betegek és sebesültek, összes táborhelyeinkkel együtt.

V. TEMESVÁRTÓL BOROS-JENŐIG AUG. 10-től 19-ig.

Augustus 10-én reggel, tehát mindjárt a csata után való napon, Erdély felé való utunkban, az első faluban, Remetén máris veszélyesnek tűnt fel demoralisált honvédeink zablátlansága; azok, kik zászlóaljaiktól a csatatéren elszakadoztak, tiszteik nélkül, egyes csapatokban s egyenként a legnagyobb rendtelenségben bolyongtak, a földnépét pusztítani s rabolni kezdték, a szalma s nádfedeles házakat egy pár helyen felgyújtották, s a különben igen csinos falu csakhamar hamuvá égett. A tettest lehetlen volt felfedezni.

Rékas községet is hasonló sors érte volna, ha *Mészöly Farkas* Leel huszár alezredes emberszeretetéből s nemes gondolkodásából származott elővigyázata meg nem óvja az a nélkül is eleget sanyargatott földnépét; mert a midőn hírül hozák neki az elkeseredett s kiéhezett honvédek vandál viselkedését, azonnal parancsot adott egy csapat huszárnak, a rablót a faluból kardlappal kiverni, s az ellenszegülőket hozzá fogva vinni; melynek végrehajtását reám bízta; de az elkeseredett, illetőleg az éhségtől gyötrött zsákmányló honvédekkel alig bírtam boldogulni, s többen, azon felszólításomra, hogy a faluból kitakarodjanak, nemcsak szóval, sőt szuronyt szegezve is ellenszegültek, s midőn végre ily makacs csoportokat szétugratnom sikerült, a házak udvaraiba s onnan a paron fekvő kertekbe menekülvén, reánk tüzeltek. A falut azonban a pusztítástól s felgyújtástól sikerült megmentenem ámbár odaérkeztemkor, már egypár lakost agyonlöttek honvédeiük.

Délben közel Kiszetóhoz egy magaslaton tábort ütötünk s egy vagy két órai utánjárás után, tudja Isten hanya-

dik faluból előkerített tulkot vágtak le huszárjaink, s annak húsát a víz hiánya miatt, a még kulacsokban megmaradt bormaradékban akartuk megfőzni; de alig hogy a bogrács tartalmának felszínén az első forrás habbukorék mutatkozni kezdett, az üldözésünkre kiküldött császári csapat üteg gránátjai szétszórták tüzeinket, s mi a még jobbadán nyers húst kimarkoltuk, s azt a nyeregben oly mohón s jó étvágygyal ettük, hogy alig emlékszem jobb ízű falatozásra életemben, miután 48 órai böjtölés után kimondhatlan ki voltunk éhezve.

Természetes, hogy a temesvári középpontban (gróf Vécsey táborában) hátrahagyott mintegy 500 pár csirke, s ugyanannyi pulyka, liba, ruczából s a hordó számra álló zsír, liszt, mindennemű főzelék, s roppant mennyiségű különféle borból és főszeréből, (melyeket, ha mind elszállítani s megmenteni nem is, egy részét a táborunkba roppant nagyszámmal rendelt szekerekre rakatni, s most magunkkal hozni lehetett volna; azonban erről ép úgy, miként sok más szükségéről semmi intézkedés sem történt) — sokkal jobb ízűn falatozhattak volna most, ha nem is az egyszerűbb étkekhez szokott honvédek, de az ezrekre menő s a sereg sorsát hűn megosztó nagyszámú hölgyek s nők, kik velünk együtt minden nélkülözésnek ki voltak téve. Azonban ezen fennebb elősorolt Ízletes falatokon, melyeket gr. Vécsey tábornok nagy gonddal s drága pénzen bevásároltatott, a fáradt és szintén sokat szenvedett császári és orosz hadsereg bizonynyal megelégedetten lakmározott, míg mi az éhhalállal küzdöttünk.

A győztes császári hadak, nagy szerencsénkre, nemigen üldöztek, hanem csak inkább figyelemmel kísérték bennünket. Ha előtte való nap este felé, a midőn t. i. a hátrálás zavarai fejlődni kezdtek s csakhamar vádfutássá fajulván, a rémület általánossá lón, az erdélyi országutat elzárják előttünk: minden oldalról bekerítettek, s az oly szűk helyre bekerített magyar sereget igen könnyen lefegyverezhették volna; ezt azonban tenni vagy lemulasztották, hihetőleg azért, mert seregük a folytonos menetek s csatározások által szintén ki volt fáradva, vagy pedig — mi

igeu valószínű — hasztalan több polgár vért ontani nem akarván, a catastropha mielőbbi befejeztét bizton várták, jól tudván, hogy az út mindenfelől el van zárva előttünk; s így az Erdélybe vezető ut nyitva maradt s mi akadálytalanul haladhattunk, de már többé nem győzelemre, legfeljebb fegyverlerakásra.

Bemnek, ki 184^{8/9}-ki számosán vívott csatáiban, mindenkor nagy óvatosságot leginkább abban tanúsított, nehogy serege bekerítessék, az aug. 9-ki temesvári csatában is, úgy látszik, főgondja odairányult, hogy az erdélyi országút nyitva maradjon előtte, mert egész éjen át Erdély felé nemeszté a hadsereget.

Augustus 10-én este Kiszetóra értünk, hol a Ternes folyó partján táborba szálltunk s 5 napon át időztünk.

A sereg fedezetét folyvást *Vécsey* hadteste képezte. Éjjel-nappal csatakészen s rendben állottunk azon hiedelemben, hogy újólág meg fogunk támadtatni, s a napiparancsban minden hátrálóra halálbüntetést mondott ki *Bem*, s megtámadtatás esetében győzni vagy utolsó emberig elveszni volt szándéka.

Ezen rendelet különösen *Vécsey* hadtestére volt irányozva, melynek az egész sereget kellett fedezni; mely intézkedés a két vezér közötti meghasonlás kifolyása volt.

Kiszetó alatti 5 napi táborozásunk felette kellemetlen volt; éjjel-nappal a szabad ég alatt tanyáztunk, nappal az izzó hőségűtől, éjjel a folytonos szolgálattól erőnk nagyon kimerült; az egész táborban egy darab kenyeret nem lehetett találni, s végre a víz is kiapadt a kutakból a folytonos merítés által, s égető szomjusságunkat mivel sem olthattuk. Első pár napon át legalább húsunk és borunk volt, azonban lassanként ezt is minél gyérebben láttuk, s csak némely lelkes élelmezési tiszt buzgóságának lehetett köszönni, ha azt olykor requirálás útján szerezte. Egyike ily lelkiismeretes élelmezési tisztnek *Kárner* honvéd százados volt, ki a végperczig húsán helyén maradt, s fáradozásával sok életet megmentett;

kenyeret azonban ő sem tudott teremteni, s abban nem is volt részünk mindaddig, míg csak az oroszok vendégei nem lettünk. Így a többi között, *Rákóczy Zsigmondi* ezredes bájos, mivel neje keservesen panaszkodott, hogy a kenyér nélkülsége miatt nagyon rosszul érzi magát, mire a panaszkodó hölgynek szavamat adám, hogy bármily áldozatomban s fáradságomba kerüljön is, de okvetlen hozok kenyeret számára. Ez déli 12 órakor történt, s én sötét éjeiig kerestem s keresttem csak egy darab kenyeret is, s mindent ígértem, de hasztalan, szavamat be nem válthattam.

Ezen 5 napi táborozás ideje alatt leginkább a szétszórt zászlóaljok rendezésével voltunk elfoglalva, mely sok teendőt adott.

Az újonnan szervezett zászlóaljakból sok tiszt hiányzott, olyanok t. i., kiket a csatatéren elesni nem látták; így például egy zászlóaljtól egyetlen-egy hadnagy került elő, kit Bem azonnal őrnagynak nevezett ki. (Felette sajnálom, hogy ezen jeles tisztnek nevét elfeledtem). Hová lettek a többi tisztek? meg nem tudhattuk; azok kik a csatatéren el, s foglyul nem estek, vagy szégyeltek vagy féltek előjönni, tartván *Bem*, szigorától, s az elmaradhatlan gyalázat bélyegétől.

Ezen soha elő nem került tisztek védelmére (kiknek száma korántsem volt oly felette nagy) azonban fel kell hoznom, hogya zászlóaljok széyelhulladozásával ők egyáltalában nem vádolhatók, s okai nem valának, hanem a közlegénységnek éhség általi demoralizált kedélye.

Honvédtiszteink, habár nagyobb részt fiatalok s szintén ujonczok voltak, hivatásukat fel tudták fogni. Tehát nem ők voltak okai annak, hogy a zászlóaljok széyelhulladoztak, hanem a Lengyelország határától egész a bányási sikságig való folytonos hátrálás, de leginkább az éhség, mely az annyi csatát veszített s elfáradt sereg emberi erejét, lelki türelmét végkép kimcrité.

Augustus 10-től 15-ig déli 12 óráig Kiszetó alatt táboroztunk, a kormány két mérföldre tőlünk Lúgosan volt, a

szövetséges serég is pihent, minket is pihenni engedett, de ezen nyugalommal teljes 5 nap alatt sem tétettek semmi intézkedések a hadsereg élelmezésére, de talán hasztalan is lett volna az ebbeli fáradozás, mert a körülünk fekvő falvak s városokban élelmiszereket kapni egyáltalában nem lehetett, a Temesvár alatti éléstárakból pedig szekerekre szállítani, s a tábor után vinni, senkinek sem jutott eszébe. Fizetésről senki nem is álmodott, s azt nem is követeltük, mirevaló is lett volna nekünk a pénz, mikor vásárolni illetőleg eladni való napijárom földeken sem találtatott.

Már Kiszető alatti táborozásunk ideje alatt kinyújtá felénk irtó sarlóját a kérlelhetlen halál, s az aug. 9-ki golyók által megritkított sorainkat egész a boros-jenői orosz táborba való vonulásunkig rettenetesen pusztítá.

Borzasztó látványul szolgált, a midőn hátráló honvédek ezrenként ellepték a Krassó megyei dús kukoriczásokat, azoknak nyers gyümölcsét mily mohón ették, s némelyike még ki sem elégité étvágyát, máris a görcsmirigy kínos fájdalomtól megragadva, rövid vonaglás után halva rogyott össze lakomája helyén, a nélkül, hogy rajta segíteni lehetett volna. Még borzasztóbb volt szemlélni, miként hullanak az éhhalál kínaitól gyötörtetve a hon legerőteljeseb sarjadékai saját dús, s a természet minden áldásaival bővölködő hazájuk földjén. Valóban méltatlan jutalom ennyi feláldozás s vérontásért.

Kit és kiket kelljen okozni e véstárasztó hanyag intézkedésért? e felett bíró nem akarok lenni, e kérdés megoldását nálamnál magasabb gondolkozású s mélyebben beható ítésekre, leginkább pedig a nemzet ítéletére bízom, csupán annyit kell megjegyezmem, hogy a rend felbomlásának s a pár nap múlva bekövetkezett fejtelenségnek korántsem az egyes csapatok tisztjei voltak okai, miként az általam idézett események s tényekből világosan kitűnik. A vész magvai el voltak hintve, s a *vesszen* szó kimondatott fejünkre. A fő elszédült s a testnek össze kellett roskadnia.

Aug. 10-től 14-éig töltött ágyúkkal folyton résen állva,

s csatarendben vártuk a támadást védelmi állapotban, s gr. *Vécsey* 12—14,000 emberből álló hadtestében aug. 9-ke sem volt képes a harczágyat s a lelkesedést kiirtani. Mi igen természetesnek tűnhet föl e hadtestnek azon volt kedvező helyzetéből, mivel három hónapon át Temesvár ostrománál mindennek bőségében úszván, nem volt annyira lehangolva mint a többi, éhségtől elgyötrött hadtestek, de lelkesedése leginkább azért nem hanyatlott, mert Temesvár alatt folytonos szerencsés csatározásokhoz szokva, a győzelmet még most is lehetségesnek tartá, míg ellenben a többi hadtestek már hónapok óta a hátráláshoz voltak szoktatva, az egy *Kemetyét* kivéve.

Kiszetó alatt *Vécsey* egybehívatta törzs- s főtiszteit, s szóval adta ki a parancsot, hogy azon esetre, ha megtámadtatunk: győzni vagy halni legyen jelszavunk.

E parancs vétele után ismét bizalmat kezdtünk érezni *Vécsey* iránt, habár általánosan el volt terjedve a táborban, hogy *Vécsey* szándékos hanyag intézkedése dönté meg a Temesvár alatti csatát. Ezen szigorúan kiadott napiparancsa azonban, egyrészt a kérlelhetlen antigonistája, *Bemtől* való félelemnek, másrészt pedig a vele született hiúságnak tulajdonítható, minthogy a hadsereg hátrálását *Vécsey* hadteste fedezé, ezzel tehát saját egyéniségének dicsőséget, leginkább pedig túlsúlyt óhajtott kivívni. E komoly szándoka azonban csakhamar megváltozott, miként majd alább ki fog tűnni.

Kiszetónál csatakészen állottunk 5 napig s megtámadtásunkat bizonyosnak tartottuk; a harczágy s lelkesedés az utócsapatban, t. i. *Vécsey* hadtestében mindaddig nem is hiányzott, mert a Lúgoson aug. 14-én történekről semmi tudósításunk sem volt. Várakozásunk azonban megghiúsult, midőn ötöd napra, azaz aug. 14-én délutáni 2—8 óra között hirtelen parancs érkezett Lúgosról *Bem* altábornagytól, rögtön Erdély felé indulni. A kiszetói temesvázi nagy fahíd *Nagy Jenő* ezredes felügyelete alatt felgyújtatott, mit a folyó túl partján

megjelent császári dzsidasok látván, hirtelen megfordultak s a magyarok visszavonulása hírére Temesvárra vitték.

A hátrálás a legnagyobb rendben megkezdődött, s a seereg általános hangulata némileg vidorabb színt öltött magára. De önámításunk csak pár órai volt, mert alig hogy a lugosi magaslatokra értünk, *Niszner Antal* őrnagyom hozzám lovagolván, kérdé tőlem: tudom-e mi az újság? „Nem tudom“ válaszolóm. „Kossuth s az egész kormány ma délelőtt elhagyta Lúgost s Törökország felé vette útját.“ Ez valóban váratlan s meglepő újság volt. „Azonban mindez a közlegénység előtt titokban maradjon, különben vége volna a fegyelemnek.“

A tiszték egymással közölvén ezen leverő hírt, a lehangoltság általános lett köztünk, a közlegénység azonban még mit sem gyanított.

Éjjeli állomásunk Lúgostól jobbra Facset felé egy kies völgyben fekvő s erdőséggel környezett Selesán nevű falu volt, hol régtől fogva első nyugodt éjjeli álmat élveztünk.

Augustus 16-án reggel puskaropogásra ébredtünk fel. Mi ez? — A falu románajku lakosai naponkénti szokás szerint sertéseiket csordára hajtották, s épen azon a gyepen gyijjté egybe azokat a falu kanásza, a melyen táboroztunk. Egy az éhségtől elkeseredett honvéd agyában azon épen nem loyális eszme villant fel, hogy egy darab süldőt lelőjön, s azt több éhező baj társaival elköltse. Ez a szegény selesáni lakosságra nézve oly vészthozó eszme azonban egyszerre több éhező honvéd lelkében megfogamzott, sőt mondhatni, általános viszhangra s tetszésre talált, a kiéhezett s különben is szilajságra hajlandó legénység a sertés-csordát pár percz alatt futótűzzel árasztó el, s a sertések, a földnépének e becses háziállatja s fő élelmi tápláléka, honvédeink által körbe vétettek s halomra lövtek.

A selesáni lakosság ezen vesztesége azonban korántsem volt oly nagy, mint az, mely azon semmi vést sem sejtő gondatlanságból eredt, hogy sertéseikkel együtt teheneiket is kezdték a szokásos reggeli órában a legelőre kihajtani, s a se-

tésekre tartott csatározás alkalmával egy tehén is összerogyott, mire a futótűz a tehén csordának fordult, s nagy pusztítást okozott abban.

Mi tiszték, kik azon vandalismus személyes tanúi voltunk, az igazat bevallva, nem voltunk többé képesek tekintélyünkkel a rendet s a hadi fegyelmet fentartani, habár a szegény, s a nélkül is eleget zaklatott földnépe jólétéért életünket kockáztattuk; mert a midőn parancs szavunkra nem akartak engedelmeskedni honvédeink, kivont karddal ohantunk hol egyiknek, hol másiknak, s sorra kardlapoztuk őket a füleink mellett süvítő golyók daczára is, de mind hasztalan volt, mert a honvédek zablátansága, illetőleg demoralizálja fokenként hágott, s mindent magával sodró rohanó áradattá növekedett, melyet emberi erő feltartani többé nem volt képes; mert a midőn rablás s pusztítástól vissza akartuk tartani valamelyiket, azt veté mentségül: „adjon az úr enni s nem rabolok.“ Enni azonban magunknak sem volt mit, s élelmezési tisztaink vagy hiányzottak vagy üres szekereken utaztak.

A leölt sertéseket és teheneket pár perez alatt felkonczolták, s a magosán fellobogó lángok felett függő bográcsokban főzték és sütötték meg. Ehez azonban kenyér és szeszes ital is kívántatott, s Selesán falu egy negyedóra alatt minden benne találtató kukoricza-kenyerétől (malaj) és szilvápálinkájától ki volt fosztva.

A szegény megrémült nép házaikba bevonulva, némán nézte kirablását s tönkretetését.

Ezek után a honvédek szilajsága mindinkább fokozódott, a dús lakomával meg nem elégedve, hanem hogy az annál egészségibb legyen, csemegéről is gondoskodtak, s a majd minden háznál levő méheseknek rohanván, a méhkasokat ölbe kihordták, a földhöz csapdosták, s a sejtmézet fölették.

Mindezek a falu kastélyától mintegy 50 lépésre történtek, a hol *gr. Vécsey* tábornok szállva volt, s a hová az imént említett kihágás zaja: a puskaropogás, a tiszték fenyegető kiáltása, s a sanyargatott földnép jajveszéklései nagyon is ért-

hetőn felállítottak, Vécsey azonban mivel sem törődött már többé, sőt miként a következés bebizonyítá, titkos örömmel szemlélte e vad kicsapongást, holott mindezeket egyetlen szavával könnyen megakadályozhatta volna még akkor.

Félóra múlva tisztába jöttünk gr. Vécseynek iménti közönyös maga viseletével, mert végtére ledobta az álcát.

E kihágás közepette parancs érkczetta tábornoktól, hogy minden törzs-és főtiszt rögtön siessen gr. Vécsey szállására.

Készséggel s kíváncsian siettünk ezen általunk remélt s óhajtott hadi tanácsba. Jelen voltak *Mészöly Farkas* huszár alezredes, *Szentiványi Kdzmér*, *Tóih Endre*, *Prziemszky* és *Asztalos Sándor* honvéd alezredesek, gróf *Dembinszky*, *Végh Bertalan* és *Niszner Antal* őrnagyok, valamint számos főtisztek is. Midőn gr. Vécsey látta, hogy szép számmal összegyűltünk, ekként kezdé hozzánk intézett beszédjét (német nyelven.)

„Uraim! a kormányzó és az egész kormány cserben hagyta bennünket, nem hagyván hátra sem pénzt, sem élelmi, sem pedig lőszereket, azon elkerülhetlen kellékeket t. i., melyeknek segítségével a háborút folytatni lehessen. Bem altábornagy ugyan Magyarország főhadiparancsnokának vallja magát lenni, de én őt annak egy fejetlen országban el nem ismerhetem, valamint saját egyéniségemet sem érzem többé feljogosítva tábornoki méltósággal felruházottnak, e czimetre ezenel önök jelenlétében leteszem, s e percztől fogva nem vagyok többé tábornok, csupán gr. *Vécsey Károly*; miért is önök parancsnoka megszűntem lenni, s a nekem tartozó engedelmesség alól mindnyájukat feloldom.“

A könnyű fegyverek ropogása azalatt egyre hallatszott odakint, s a rémült román nép jajveszékélései a kastélyig felhatottak. A honvédek egyre lődözték a sertéseket s a teheneket. Ezzel azonban mit sem törődött a gróf, hanem elkezdett szónoklatát tovább folytatá: „Tervemet nem titkolom Önök előtt, hű baj társak, én egyenesen a legközelebbi orosz-táborba megyek, s foglyul adom magamat. — Bem altábornagyot semmi szín alatt nem követem, mert ő esküdt el-

lenem, Erdélybe akar becsalni, hol a legelső állomáson engem föbe lövetni szándéka. (Vécsey valóban jól értesült vagy helyesen sejté, miként mindjárt alább ki fog tűnni). Önöknek szabadon áll a választás, kövessék Bemet vagy jöjjenek velem az orosz táborba, hol a fegyvert leteszszük s onnan kiki békével mehet családjá tűzhelyéhez s majdan néhány havi bujdosás után előbbeni életpályáját folytathatja. Különben anynyit meg kell jegyezmem, mikép az Erdélybe menőkre elkerülhetlen éhhalál vár, mivel Bem vallomása szerint, ott egész napi járó földekre elhamvasztattak általa a falvak, az egykor gazdagon termő határok parlagon hevernek, s a vidék románajkú lakói a hegyekbe vonultak, eleséget sehol sem találhatni. Én ismerem Bem terveit, neki egyedüli célja magát s az arannyal megrakott hat szekerét a török határig erős fedezet mellett kikísértetni, azután szép szavakkal búcsút veendő önöktől.“

Ezen rövid, de velős, a még fenálló magyar fő haderőt megsemmisítő beszéd után, a jelenvoltak szótlanul néztünk egymásra, sejtettük s egy pillanat alatt könnyen átértéztük, hogy a gróf eme heves szónoklatának véstárasztó kifolyása leend, s az anélkül is zablátlan honvédeinket többé semmiféle eiúberi erő' sem tartja fel a szétoszlástól, leginkább pedig az épen akkor javában folyt legborzasztóbb kihágásokhoz hasonlóktól tartottunk.

Ezen rögtönzött hadi tanácsban a gróf után neje emelt szót, s szintén szónokolt (németül), még pedig szívrehatólag; beszédje szintén nem téveszté el hatását, mert férje indítványának párthíveket szerzett.

Ezek után gróf *Dembinszky* tüzér-örnagy és *Praiemszky* alezredes (mindkettő lengyel) szóltak röviden s velösen, egyzsersmind határozottan nyilváníták, hogy ők sem az oroszoknak, sem az osztráknak le nem teszik a fegyvert. *Gróf Dembinszky* felesleges lovait s értékes arany eszközeit azonnal áruba bocsátá köztünk, s a még csak pár hónapos kitűnő szépségű

nejét *) felszólító, akarja-e őt Törökországba, vagy pedig szüleit követni. Ezen ünnepélyes jelenet az anélkül is komoly kedélyekre érzékenyen hatott. Egy szeretett s a mellett balsorstól sújtott félj, vagy a kétségbeesett apa s anya között az életkorára nézve alig 17—18 éves nőnek választani. Fél óra alatt két ló állott *Dembinszky* hintójába befogva, s a nőnek el kellett magát határozni, mert a félj nem várhatott — s a nő férjét követte. *Gróf Dembinszky* közszeretetlen álló 25—26 éves fiatal ember volt, mindnyájan érzékeny búcsút vetünk tőle, valamint *Prziemskytől* is, ki szinte miveit s jeles tehetségű fiatal ember volt, a temesvári ostromot ő vezette leginkább, s folyton gr. *Vécsey* oldalánál volt a középpontban.

A közlegénység még most nem értesült a selesáni kastélyban tartott értekezletről, s a tiszta valót nem tudta, de mégis gyanított valamit, mert a tiszteket sok féle kérdésekkel ostromolta, s az imént elmondott hadi tanácsnál az előszobában s a folyosón tartózkodó cselédség közöl egynémelyik értett németül, s így, a mit félfüllel felfogott, habár zavarosan is, azt csakhamar kíváncsi pájtósaival közölte, mi azután futótűz gyanánt a táborban közzé lett téve.

Gróf Vécsey csupán azon kérelemmel bocsátott el mindnyájunkat: szíveskednénk az ő volt hadtestét Facseton, Magyarország határán fentartani, s majd ott még egyszer bővebben értekezendünk s valamire elhatározzuk magunkat.

Alább azonnal ki fog tűnni, mily eszélyesen s kiszámításában csalhatlanul szötte romboló terveit a gróf.

A *Vécsey* szállását elhagyván, a tisztek csoportonként gyülekezünk s a jövőről tanácskoztunk, mi a közhonvédek előtt nagyon is feltűnővé lett. Elhatározni mire sem voltunk képesek magunkat. „Majd meglátjuk miként fejlődik ügyünk Facseton.“

*) *Gróf Dembinszky* a temesvári táborban esküdött meg 1849-ik évi május hó elején egy vagonos temesvári kereskedőnek leányával, kinek esküvőjén jelen voltam. Megeskette őket *Gulyás*, akkori tábori pap, különben Nagyvárad papi megyei misés áldozár.

Selesántól Facsetig meglehetősen rendetlenségben haladtak a csapatok, közlegényeink az engedetlenség jeleit ma nagy mérvben adák először, a katonai fensőbbiség tisztelet kötelekei pár óra alatt nagyon meglazultak.

Mintegy délutáni 4—5 óra között Facsetra értünk, ahol nem csupán Vécsey hadteste, hanem más hadtestek, hadosztályok, dandárok és csapatok is táboroztak. 6 óra tájban gr. Vécsey is megérkezett, s tanyáját szemközt egy ezredre menő lovas táborral felüté, s azonnal valamennyi hadtestebeli tiszteit magához liivatá, s midőn már egybegyűltünk s a gróf még nem is szólott, csak a neje tartott bevezető beszédet — sicut Deus ex machina — ott termett az aradmegyei Grlogovác községi mészáros és csaplár *) s egyenesen gróf Vécsey tábornokhoz sietve, nagy páthosszal eléadá, hogy ő jelen volt a *Görgey világosvári fegyverletételénél*, s bizonyossá tévé arról a gróftól s az egybegyűlt tiszteket, hogy valamennyi magyar tiszttel azonnal előbbeni minőségében az orosz hadseregbe felvétetett; hozzá tévé még azt is, hogy az új magyar király herceg *Leuchtenberg* trónra ültetését Aradon s országszerte kiáltványokban hirdetik, s ő maga is olvasta e kiáltványt, s van is nála egy ilyen; zsebeit össze-vissza kereste, de a placátot meg nem találta, bizonyynyal elvesztette.

Ezen álhir — de tán vakmerő koholmányának, ámításnak is mondhatni — villanykényt végigfutotta a táborot, s ezrek terveit, gondolkodását és szándékát egy perez alatt megváltoztatta. Vécsey maga sem kételkedett ebben, sőt biblia szávaiként hitte a fenhangon lármázó mészáros állításait; legalább így látszott érezni a gróf, s már is orosz tábornoknak képzélé magát.

Görgey fegyverletételét tehát augusztus 16-án tudtuk meg esteli 5—6 óra között, — megyednapra e nagy horderejű

*) A nevezett mészároshoz már az előtt is néhány hónappal, midőn t. i. Glogovácson állomásoztunk, igen jól s közelebről ismertem, miután mint csaplároshöz ebédre s vacsorára jártam.

esemény után. De hogy Görgevtől Vécseyhez táborunkba, őt a világosi fegyverletételről tudósítandó vagy pedig hasonló tette felszólítandó futár érkezett volna, arról egyikünknek sem volt tudomása. En e napon csak nem mindig Vécsey körül voltam, s bizton állíthatom, hogy Görgey futárát nem láttam; nem vonom kétségbe azonban, sőt bizton hiszem, hogy a kétes jellemű glogováczi mészáros el volt látva ilyes valamivel. Vécsey azonban már akkor nap, aug. 16-án reggel, ép úgy miként Görgey, az oroszoknak feltétlenül meghódolni hátrázta el magát.

Alig hogy a nagyfontosságú szerepre jutott falusi mészáros szónoklatát befejezé, hozzánk lovagolt *Bem*, lováról hirtelen leszállóit, közibünk lépett s körülbelül ilyen tartalmú beszédet tartott, mely igen mélyen be van vésve emlékembe, mint-hogy 3 lépésre közel állottam hozzá, tehát egy szóragot sem szalasztottam el mondott beszédjéből, mely így hangzott:

„Uraim! a haza jelen körülményei így igényelték, hogy az ország kormányzója s az összes kormány egy időre elhagyják Magyarországot; azonban a kormányzó ur távozása előtt személyemet ruházta fel Magyar- és Erdélyországok feletti fővezérséggel, minek folytán ezennel meghagyom önöknek, hogy hónap reggel 3 órakor innen Erdély felé induljanak; további rendeleteimet az első állomáson veendik.”

Bem szemközt állott Vécseyvel, ki mozdulatlan helyzetben egy szót sem szólt, hanem az oldalánál levő, s miként a következő tanusítá szónoklatát jó eleve begyakorlott *Szentiványi Kázmér* (Liptó megyei) alezredes emelt szót, s igen érthető erős, éles hangon a következő beszédben válszolt Bemnek — szintén német nyelven:

„Altábornagy úr! a kormányzó s a kormány búcsú vétel nélkül elhagyták a nemzetet, sem pénzt, sem ételmi-, sem pedig lőszerkészletet nem, hagyván hátra, melyek nélkül harcolni lehetlen, következősképen mi sem követhetjük őnt, miután vállalatunk sikeretlensége úgy is előre kiszámítható.“

Bem ezen beszédre is higgadt nyugodtsággal azt adá válaszul:

„Uraim! én régi s tapasztalt katona vagyok, s nem ily kanaánban mint önök hazája harczoltam. Saját tapasztalásomból kiindulva, azzal akarom önök aggodalmát elosztatni, a midőn azt állítom: tudok rá esetet, hogy élelem hiányában nem egy hadsereg egy-két hétig nyers kukoriczával sőt gyökerekkel is táplálkozott; miért ne tehetnök mi ezt a haza s mindnyájunk jövő jóléte megállapításáért? — Legfelebb, Erdélyben fogunk nélkülözést túrni, de egy pár hó alatt Pest alá Ígérem önöket vezérelni; s addig csaljpk az ellenséget magunk után, míg azt egy csatában tönkre nemteszszük, s ha önök túrni tudnak s kitartók lesznek, kivívjuk a győzelmet s a haza szabadságát.—Tehát még egyszer felszólítom önöket, hogy kövessenek Erdélybe s engedelmeskedjenek parancsomnak.“ Ezen beszédre általános „éljen“ felkiáltás rivalgott s „követjük mind halálig *Bem* apánkat!“ hangzott az egybegyült tisztek ajkairól. Az éljent a velünk szemközt álló huszár-ezred viszhangoztatá, s a lelkesedés újólag villanyként átfutotta a tábort, de ezen csalóka tünemény csak pár perczig tartó volt.

Vécsey elhalaványodott, de egyet sem szólt, a szószólást azonban a már azt megkezdett s fennebb említett *Szentiványi Kázmér* alezredes folytatta nagy hévvel, harsány hangon s tüdeje összes erejét megfeszítvén, mondá:

„Altábornagy ur! miután se kormányzónk se kormányunk nincs, mi önnek fővezéri kineveztetését el nem ismerhetjük, önnek az engedelmességet ezennel felmondjuk s követni egy tapodtat sem fogjuk.“

Erre mély csend lőn, *Bem* meredt tekintettel mérve bámulta a vakmerő szónokot, tán az -elsőt, ki ez orosz-lánszívű hőssel daczolni s szembe szállni mert. Feszült figyelemmel vártuk mindnyájan e bonyodalom kifejlődését. Pár percnyi szünet után megszólalt a reményében csalódott vezér:

„Uraim! önök tévútra vannak vezetve, elámítva s elcsá-

bítva,“ s ekkor méltósággal felemelvén jobbját, ujjával *gr. Vécseyre* mutatott s mondá: „van önök között egy g— ember (S—tzbube), ki önöket a haza, s a nemzet iránti hűtlenségre s a fegyelmetlenségre csábítja; de én e g— embert a legelső állomáson föbe lövetem.“

Bem ezen szavaira még inkább elhalaványodott *gr. Vécsey* s ajkai, térdei reszketni kezdtek, önvédelmére egy szót sem volt képes elrebegni.

Bem ugyanazon nyugodtság- s méltósággal folytatá beszédjét:

„Még egyszer s utóljára felszólítom Önöket s mint Magyar- s Erdélyország hadi fővezére parancsolom, holnapi nap hajnali 3 órakor Erdély felé induljanak s kövessenek, ellenkező esetben, a más felé iramlók ellen 18 fontos ágyúkat szegeztetek ki.“

A rettenthetlen hadvezér végszavai belső felindulásának csalhatlan jellegét tanúsíták, s a külömben oly eszélyes, élettapasztalt katona rosszul választá szavait, melyekkel a remélttel ellenkező hatást idézett elő, mert ezzel tüzre olajat öntött, s a még pár perczzel ezelőtt habár őt a halál torkába is követni késznek nyilatkozott ifjú tóztól hevült tisztikar, most egyszerre dühösen kifakadt, egyesek épen úgy mint tömegek, s *Bem* jelenlétében s füle hallatára azt kiáltották: „nem félünk mi a 18 fontosoktól, azokat szuronyt szegezve egy rohammal elfoglaljuk.“

Erre mit sem válaszolt *Bem*, hanem kengyelbe tévé lábát, nehézkés lovára ült s tova dőczögött.

A zűrzavar általános lőn, a vélemények megoszlottak, s az egyetértők meghasonlottak.

Alig hogy *Bem* sarkantyúba kapta lovát, *gr. Vécsey* a háta mögött álló hintójának tetejére ugrott, fejről a vörös sapkát lekapta, s azzal a velünk szemközt mintegy 30 lépés távolságra táborozó, körülbelül egy ezredre menő lovas csapatnak intvén, „huszárok! vége van a háborúnak, kiki haza mehet, nincs kormány, nincs vezér!“ szavakat kiáltá.

Végső szavait be sem várták a huszárok, elég volt azt hallaniok, hogy a háborúnak vége van s hogy kiki haza mehet; hiszen úgylis mindegyike lelkéből megunt már a háborút, mert sem magának, sem lovának nem volt mit ennie, s aztán a legutolsó közlegény is belátta már, még pedig igenis kézzel foghatólag, hogy minden cél nélkül bolygunk; a fegyelemről már ekkor mit sem akartak tudni harcosaink.

Vécsey eme szavai tehát nem téveszték el hatásukat, ő jól számított (önvédelmére), s nem csadódott: a lovas-táborral szemközt foglalt helyt, azokat szétoszlásra szólítá fel, tudván azt, hogy ha a gyalogság lovasság nélkül marad, a sereg összetartása lehetlen s a háború be van fejezve. E néhány szó elégséges volt arra, hogy *Bem* messzenyúló terveit teljesen megsemmisítse. „Haza, haza!“ hangzott egyszerre ezrek ajkairól s egy pár perez alatt az egész tábor által viszhangoztatott. A lovasság villámgyorsan lovára kapott s szélyelbomlásnak indult. Mi tiszték, kik *Fecsegnél* egybegyűlve voltunk, kétségbeesetten rohantunk huszárjainkhoz, s azokat részint fenyegetéssel, részint s leginkább pedig szép szavakkal — leikökhöz szólva — maradásra birtuk, míg végre megígérték, hogy a rendet fen tartják s követni fogják bár merre tiszteiket.

Huszárainkat különösen ki kell emelnem, miként majd alább elő fogom adni, hogy a szó szigorú értelmében vett fegyelemről csak a végső pillanatban feledkeztek meg, a midőn egyszersemind a rendet is felbontották, s akkor is bortól felhevült, mámoros állapotban.

Bem távozta után *gr. Vécsey* neje, a jelenlevő tisztékhez sírva fordult s mondá: „íme most már meggyőződtek benne uraim, hogy *Bem* a gróf élete ellen törekedik, miként épen most nyilvánítá. “ A gróf szintén felénk fordult s megdöbbenéséből még magához sem tért, szokottnál halványabb arczároí verejtéket törülve, mondá: „most már nem kétkedhetnek önök ma reggel mondott szavaimban, *Bem* csak Erdélybe

akar engem csalni, hogy ott agyonlövessen, s a hat szekér aranyát a török határokig kikísértesse.“

Azon éjt álmatlan tölténk; jövőnkről, de leginkább a hónapi napról tanácskoztunk. A szándék kétfelé oszlott, egyik rész *Bemet*, a másik *Vécseyt* akarta követni.

Azonban egész éjen át szivárgott a már Erdélybe behatolt Bem táborából a tisztek sokasága, tudomást szerzendő az esteli, *Facseton történekről*; s midőn megvirradt s *gr. Vécsey* tábora felkerekedett volna, Erdély felé menni már teljes lehetlen volt, mert Bemtől a zászlóaljok s a lovas csapatok egyike a másika után elpártoltak, s az őt követő sereg nagyobb része visszatért, *Vécsey* hadtestét magával sodorva, s a menetet megkezdte Soborsin felé. — A közlegénység lelkében fölébredt a hazamenni vágy, s most már mindegyike övéiről beszélt; s midőn aug. 17-kén a hasadó hajnal első sugarait elhinté Erdély bérceinek csúcsaira, a *gr. Vécsey* 14,000 emberből álló hadteste körülbelül 40,000-nyi főre növekedett, s így akarva nem akarva *Vécseyve* 1 kellett mennie.

Augustus 17-kén a nap virr adtával *gr. Vécseyt* győzelmitas érzelem ragadta el, arcza derült volt, s szokása szerént nyájasan osztá ki a meneti,- s napi-parancsot; hiszen egyszerre s tán reményén felül egy tekintéljes sereg vezére és számos üteg, százakra menő ágyú parancsnokává tévé őt kétségbeesett merénylete, illetőleg ugyan *Szentiványi Kázmér* merész-heves szónoklata, leginkább s főképen pedig *gr. Fecsegnek* e pár szava: „huszárok vége a háborúnak, kiki haza mehet!“ melyet hintójáról lekiáltott, s melylyel egyszersemind a vakmerő, lehetlenséget nem ismerő fővezért, Bemet megsemmisité. *Vécsey* tehát egyszerre egy nagy, de korántsem hatalmas sereg élén állott — ezt többé nem hogy győzelemre, de még csatába is nehéz lett volna már vezetni, — az egész sereg néhány percz alatt bátor harczosból anyja után siró kisedé fajult át, s mindenki lelkében a többé el nem oltható honvágy égett, kiki szülőföldje bércei-, völgyeiről s messze nyúló síkjáról álmodozott.

Facsetről Kápolnádon át, Soborsin felé jelölé ki Vécsey térképről az utat. E napi menet minden eddigiek között a leguntatöbb s méltán mondhatni a legkínosabb s a legkellemetlenebb volt; a nap égető heve nyomasztó lón, szomjúságunk tető fokát érte el, melyet eloltani lehetlen volt, mert az utunkban eső falvak kútjait a legelői haladók végképen kimentették, úgy, hogy az utócsapatok előrésze már csak iszapot ivott, utórésze pedig a szomjtól majd elepedt; mintha csak Afrika szaharai, vagy Ázsia turkesztáni, arabiai vagy góbi sivatagjain haladtunk volna. Az éhség gyötrő kínait megemlítésre méltónak alig tartom a szomjúsághoz képest. A zöld vagy félig érett szilva s a nyers kukoricza soványtápot nyújtott; embereink, különösen a gyalogság, úton-útfélen egyre hullott; az éhhalál s a görcsmirigy tizszerte nagyobb pusztítást tett sorainkban, mint az aug. 9-ki véres csata.

Az utunkban eső s egyáltalában románajku népből álló falvak lakosai többé már nem féltek a veres zsinóros honvédektől, s nem is futottak rémulten a házaik előtt elvonuló nagy sereg előtt, hanem nyugodtan nézték az általok is már sejtett gyászmenetet, a különben oly szegény hegyi nép utolsó darab kukoricza kenyérét (malaj) készséggel oda nyujtá az éhségtől gyötrött, ellankadt harczosnak, s így a ki elül ment, az csak részesült valamiben, de a hátul haladóknak mi sem jutott, mert akkor már magának a földnépének sem volt semmie.

Egészen másként állt az élelmezési ügy *Kmety* hadtesténél, mert midőn már *Vécsey* hadteste az aug. 9-ki csata után Kiszetónál 5 napig táborozott s aug. 14-én Lúgoson át Erdély felé vonult, a város szélén *Kmety* hadosztályának ágyú-telepei előtt kenyerekkel s mindennemű élelmi szerekkel megrakott számos szekereit láttam, s a szép alföldi kenyér láttára, minthogy annak színét 6 nap óta nem is láttam, oly nagy étvágyam támadt, hogy egy kenyeres szekérhez odalovagoltam, s azokat őrző honvédektől egy kenyeret kértem, azt kardomra szúrtam s úgy tértem vissza embereimhez;

példámat több tiszt is követte, egy-egy kenyeret hoztak s azt huszárjainkkal azonnal meg is osztottuk. Ha *Kmety* hadteste nem szenvedett szükséget, ép úgy gondoskodhatott volna *Vécsey* is saját embereiről: azonban úgy látszik — a mint nagyon be is bizonyult — hogy hadtestét szándékosan lehangolni akará, mi természetesen koplalás által legkönnyebben elérhető, mert hiszen éhen, lankadtan mihez volna az embernek kedve? harcolni épen a legkevésbé. Mi tehát éhhalálra voltunk kárhozotva *Dembinszky* hadtestével együtt.

Este felé Soborsin alá értünk azon édes hiedelemben, hogy a nagyszerű hídkészletekből, melyeket a sereg mindenütt magával hurczolt, a Maros folyamon átkelésre kényelmes hidat állítottakfel a hátráló sereg nélkülözhetlen használatára, mi annál is inkább óhajtandó volt, minthogy az eddig nyugodtaiK vesztegelni vélt osztrák s orosz szövetséges sereg egyszerre támadólag, illetőleg üdvözőleg lépett fel, s a hol csak szerét tehetette, háborgatott bennünket. *Kmety* már előtte való nap véres csatát vívott Lúgosnál, s a mellékutakon hátráló és elszakadozott csapatokat, valamint podgyász-szekereket, különösen pedig a bankjegy nyomdát a cs. dzsidások s a román földnépe megtámadták. Az egész hátráló sereget minden oldalról veszély fenyegette.

Soborsin alá érve, nagy bámulatunkra, de még nagyobb boszuságunkra, s a gyalogság, leginkább pedig az ezrekre menő kocsik rémületére, a hídnak semmi nyomára sem találunk; az egész sereg egyszerre megállapodott; hosszás fontolgatásra azonban nem volt idő, mert ha késünk, üldözőink itt teremnek s vagy a Marosnak szoritnak bennünket, vagy pedig rögtön minden megfontolás, alkudozás, követelés s kérelem nélkül meg kell adnunk magunkat, mit természetesen, a múlt napi elterjedt álhir következtében, senki sem óhajtott, mint hogy az egész sereg az ország újonnan szervezéséről, s az orosz táborban nyerendő különös kedvezményekről ábrándozott; miről, ugyan természetes, az oroszok semmit sem tudtak.

Legelső volt egy gyalog honvéd, ki egyenruháját fejetejére kötve, s lőfegyverét jobbjában magasra emelve, esetlegesen a legsekélyebb helyre találván, átlábolta a Marost; utána ezrenként dültek neki a folyónak; ezt látván a párezerre menő, s a sereget mindenütt követő szekér, neki hajtattott a folyamnak, s a túlpartot szerencsésen elérni remélte annál is inkább, minthogy a víz hosszas szárazság folytán nagyon le volt apadva. Azonban sokan csalódtak, mert a Maros — mint szokták mondani — igen hamis folyam, egyik helyen oly sekély, hogy a kisebb hajók s olykor a tutajok sem evezhetnek át rajta biztosan, míg ellenben alig pár lépésre ismét igen mély; így különösen a szekerek közül többen eltéveszték az alkalmas átmenetet, de a gyalogok közül is sokaa elsodortattak, s ez átmenet több emberéletbe került. Saját szememmel láttam: némelyek ruhájukat levetvén, azt valamely kocsira fekrakták azon szándékkal, hogy a túlparton ismét felöltözködnek, s ők magok átúszták a folyót, de a kocsi az azon ülő emberekkel s lovakkal együtt a haboktól elsodortatott s a szerencsésen átúszottak ruha nélkül maradtak, a legnagyobb zavarban s mondhatni kétségbeesés között.

Ezt sokan látván, kivált a nők közül, a kocsikról leszálltak s a huszárokhoz esedezve fordultak, vennék fel őket nyergeikbe; minthogy a lovasság szorosan csatlakozva a legmélyebb helyen is minden veszély nélkül átúsztatott, s így a nyeregbe felvettek élete biztosítva volt.

Sajátságos látvány volt a Marost átúsztató lovasságot szemlélni, midőn minden huszár egy-egy nőt vett fel nyeregbe s azt a túlsóparton letette.

Soborsin magas hegység tövében a Maros jobbpartján szűk téren fekszik, s e nagy ember-sokaságot nem volt képes befogadni, még a hegyek oldalai is ember tömegekkel valának telve. A menet, illetőleg az átköltözködés egész éjen át tartott s a csapatok nagyjából meg sem pihent, már is Radna felé folytatta útját. Hajnalban szigorú parancsot adott ki *Vécsey*, osztály- s dandárparancsnokaival egyetértőleg,

hogy a nagyszámú szekerek, melyek menekülőkkel podgyászszal s hadi készlettel rakva voltak, leghátul maradjanak, mivel a Soborsinból Radna felé vezető út igen keskeny, jobbról meredek begy oldalába vágva, balról pedig magas s szinte meredek part aljában a Maros folyam hömpölyög.

A mint e veszélyes úton elhaladtunk s alig hagytuk még el egy negyed órányira Soborsint, épen akkor indultak meg tábori podgyászos szekereink is, midőn egy császári lovasüteg a Maros balpártján megjelent s a veszélyes szoroson való átmenetet sűrű kartácstüzevel lehetlennétevé. A megindított depőt-ok Soborsinba visszatérni kényszerültek, s nekünk is, kik hátra maradtunk, Radna felé útunk folytatását meghiusíták.

Valamennyi podgyász-szekereink, a depőt-ok s az ezekre menő menekültek a császáriak fogságába estek; mert míg a kartács-tűz a megindultakat Soborsinba visszahátrálni kényszerítő, azalatt egy pár könnyülovas (chevau-légers) osztálya Marosonátúsztatotts az odaszorultakat foglyul ejté.

Mi, kik Soborsint hátunk mögött éreztük, a legelső völgybe jobbra kanyarodtunk. Most már a hátráló sereg egyik része a radnai utón haladt, mi pedig, kik az utócsapatot képeztük, aug. 18-án egész napon át vízmóságok, hegyi patakok medreiben s óriási hegyeket mászva mentünk, imitt-amott a nagy rengetegben egy-egy hegyoldalban elszórt s néhány nyomorult viskóból álló hegyi román falvakra; illetőleg telepítvényekre találtunk, melyeknek neveit itt fel nem jegyezhetem, minthogy azoknak lakói közeledőinkkor rémülten a sűrű erdőségbe futottak, miért is a falu neveit nem volt kitől megkérdeni, térkép sem volt kezemnél, az a többi podgyászommal s legényemmel együtt a chevau-légersek birtokába jutott, Legfelebb valamely bérczsúcson, jó távolból pillantottunk meg olykor-olykor egy-egy magas kecskebőr süveges hegyi románt — úgynevezett móczot.

E napon jó hűsítő forrásvízben nagyon is bővelkedtünk, de az éhség annál inkább gyötrött mindnyájunkat.

Huszáraink még folyvást megtartották a rendet, a fe-

gyelemnek is alávetették magokat s az engedelmességet fél-ném mondták; mire ugyan őket kényszeríteni ez időszerint igen bajos volt; — de a szép szóra hallgattak, s lelkükhöz intézett szónoklatunk nem hangzott el a pusztában. Mely állításomra fényes példát hozok fel.

A többi között egyik huszárunk egy hegyi román házából csekély értékű fehérneműt rablott; a honn maradt román-nő, kinek szive helyén volt, s nem futott el oly gyáván mint a falu férfiai, miután a rabló huszárnak kíméletért sikereden esdeklett, nyomban követte őt, s egyenesen az ezred parancsnoka után tudakozódott, s *Mészöly Farkas* alezredes elébe vezettette magát, ki a uő panasza meghallgatása s a bűnös rablási tette bevallása után, a rablót azonnal föbe lövetni parancsolá; azonban találkoztak oly vakmerő ficzkók, kik lázító beszédjeikkel huszárjainkat felbujtogatták, s mindnyájan nyeregbe ülve, tiszteiket el akarták hagyni; de *Mészöly Farkas* alezredes is rögtön lóra ült, kardját kirántotta s nyugodt szónoklatával a lázadást lecsillapította; a bűnöst kivezették s ő a töltött s felvont fegyverekkel már szemközt térdelt, midőn több Ízben alezredesünket kéréseinkkel ostromolván, végre a bűnösnek megkegyelmezett, s nekem csupán gyors sietésemmel sikerült a szerencsétlennek életétmegmenteni, s midőn már messziről a „kegyelem!“ szót kiáltottam, épen akkor rántották fel karabinjaik sárkányait az agyonlő vésre kirendelt huszárok, s ha egy perczczel elkésem, a bűnös golyó-halállal múlt volna ki. — Ez pedig a fegyver-letétel előtt két nappal történt, tehát akkor, midőn már a magyar kormány Törökországba menekülése s *Görgey* fegyver letétele mindenki előtt tudva volt.

Ki kell tehát emelnem huszárjaink példás kitartását, s tiszteikhez való hű ragaszkodását úgy szólván a végső — elváló perczig; mert a midőn már nyíltan tudokra adtuk, hogy többé nem tartoznak irányunkba engedelmisséggel, naég akkor is tiszteltek bennünket, s lovainkról, valamint élelmünkről is híven gondoskodtak.

Másként állt a dolog gyalog honvédeinkkel, kik szétszórva, a tisztek intó szavát s kérését figyelembe nem véve, minden rend s vezénylet nélkül, kiki tetszése szerint, s arra merre kedve vagy ösztöne vezérelte, ballagott. Hasztalan figyelmeztettük őket, hogy ily rendetlenség veszélybe fogja dönteni az engedetleneket, sietettük: ne hagyják el a lovas csapatokat; figyelmeztetésünk épen úgy, mint szép szavaink sikertelenül hangzottak el, mert honvédeink rendetlen hátrálás alatt minden töltenyeiket hasztalanul, csupa zablátlan szilajsági viszketegből, a levegőbe kilődözték, a fegyverek folytonos ropogása meg nem szűnt; vad kedvtöltésüket ezzel sem elégtívén ki, annál is tovább mentek: a töltényes társzekereteket felbontották, az azokban még megmaradt gránátokat meggyújtogatták s szilaj negédességgel a hegytetőről völgybe lefelé gördítették, hol a szétpattanó gránátok az alatt menő honvédeinket gyilkolták; végre, midőn már minden töltéseiket kilődözték, tölténytáskáikat s lőfegyvereiket úton-útfélen elhányták, hogy annál könnyebben gyalogolhassanak. Ez oktalanságért számos honvédeink élőkkel lakottak, mert az erdőben elrejtőzött román lakosság, az úgynevezett móczok, búvhelyeikből nézték a honvédek e meggondolatlan tetteit, az elszórt fegyvereket fölszedték, csoportosultak, s az elmaradozott s most már fegyvertelen védni magát képtelen egyes honvédcsapatokon rajtaütvén, legyilkolták őket. Némelyek, kik gyors futással megmenthették élteiket, véresfővel szaladván el, e gyászeseményeket hírül hozták a lovas csapatokhoz.

A románok ezen embertelen sőt mondhatni vandál tetteit megboszulni többé már nem volt idő, s visszafordulni senki-nek sem jutott eszébe a különben is oly veszélyes, járatlan utakon, csupa hegyszorosokon, s meredeken, — legfőbb gondunk oda volt irányozva, hogy ezen zord vidékből, hol az utakat nem ismertük s éhhalál fenyegetett, mihamarabb nyílt-terre érhessünk.

Az éj sötéte beállott, s mi még ki nem bontakoztunk az

erdők rengetegéből; s midőn már az utat sem láttuk, egy román pór kalauz segítségével jelentékeny magasságú hegyiségnek felfelé indultunk, oly sűrű falombozat között, hogy a holdvilágtalan éjen a szó szoros értelmében sem eget sem földet nem láttunk, — lovaink a kiálló fatörzseken s gyökereken egyre botlottak; ily kínos lovaglásról fogalmam sem volt. Huszárjaink most először kezdék türelmüket veszteni s elkeseredett zúgolódásra fakadtak; s miként minden rétegben s osztályban, úgy itt is volt gonosz akarató, konkolyhintő, búj togató, különösen egy több vétkes tettekkel bélyegzett közember, ki az elégületlenség perceiben arra fakadt, hogy ezen nyomornak és szenvedésnek a tisztak az okozói, s ezekután pisztolyát elsüté, mire a szilaj s anélkül is elkeseredett közlegénység böszült vad kedvtöltésbe merült, egyre tölté pisztolyait s azokat egymás füle mellett sütögetvén; a golyók tovább egy óránál füleink mellett sivitottak, mit hidegvérrel elnéznünk s túrnünk kellett, minthogy tekintélylyel s parancsszóval fellépni annyi lett volna, mint neveltségessé tenni magát bárkinek is ezen legnagyobb részt alföldi csikósokból álló vagy pedig az előtt leginkább meszeszeterjedő sík pusztákon élt jász-kún telivér fiúk előtt; a fegyelemről többé szó sem lehetett; ezen elkeseredésből rögtön szilaj kedvre átfajult vad kitörést akadályozni nem állott hatalmunkban, azt némán hallgatni voltunk kénytelenek; sezen nem épen kellemetes helyzet tovább tartott egy óránál, addig t. i. míg a hegytetőre értünk, s annak gerinczén áthaladva, a lejtőnél román kalauzunk megállásra intett, mert állítása szerint, a hegy oly meredek, hogy lovon ülve maradnunk lehetlen. Az áthathatlan sötétség, a fáradság s a hegy meredése miatt lovaink annyira botlottak, hogy a nyaktöréstől tartva, mindnyájan leszállottunk nyergeinkből s kantárszárnál fogva lefelé vezettük lovainkat, de még úgy is felette veszélyes s kínos volt utunk, mert az előlmenőt a hátul haladók minden lépten agyongázolással, széttiprással fenyegették. Ezen éj örökké emlékezetes lesz előttem.

Végre a hegy aljához érve, hol már több csapat magasan fellobogó tűz mellett, e kinteljes nap fáradalmait táborba letelepedve pihente ki, mintegy negyedóra múlva egy román falu szélén kün a gyepen nyugalomra heveredtünk; itt a császári csapatok üldözésétől biztosan, de nem épen kényelmesen alhattunk, mert lovainkat nem lévén hová bekötni, a kantárszárat kezünkre kellett megerősíteni, s így valahányszor lovaink fejökkel ide s oda mozogtak, mindannyiszor felköltöztek bennünket, azonfelül attól is lehetett tartanunk, hogy ránk is tapodhatnak s agyongázolhatnak fekvő helyzetünkben.

Másnap, azaz aug. 19-én, épen délben Butyén alá érkezünk, oly fáradtan, éhesen és lehangoltan, milyen valóban csak egy vert had lehet.

Ezredesünk *Mészöly Farkas* ennisinni-valóról azonnalin tézkedést tett, s V_a óra alatt huszáraink egy 10 akós hordó bort hoztak a táborba, melyet a butyéni lakosság számunkra ajándékba küldött; ennivalót azonban semmit sem lehetett kapni, mivel a lakosságnak magának sem volt, vagy ha voltis, elrejtette.

A bor kiosztásával én voltam megbízva azon utasítással, hogy minden huszárnak fejenként egy-egy iteze bort adjak; cgy némelyik azonban kétszer, háromszor is jött, mire figyelmem ki nem terjedhetett; s minthogy innivalónk ugyan elég volt, de enni épen semmi sem, az anélkül is farkas módjára kiéhezett huszáraink félóra alatt annyira megittasodtak, hogy pusztá szóváltásból csakhamar komoly czivakodás kerekedvén, egymással nemcsak hajba de kardra is kaptak, egymás lovát szúrni s egymást vagdalni kezdték, s a midőn tiszteik közibük rohantunk, találkozott egypár már több Ízben megbélyegzett közember, ki a csapatot a tisztek ellen fel akará lázítani; erre ismét új versengés támadt, mert a garázdákat a jobb érzelműek kivont fegyverrel megtámadták, mire, a kihágók, mint kisebb rész megfutamodtak, a többiek pedig utánok iramodván üzőbe vették őket, s így néhány percz alatt vége lett az aug. 9-ki csata napjától egész aug. 19-kéig tartó példás rendnek és fegyelemnek, melyet mindaddig vala-

mennyi huszár tiszteletben tartott, míglen a hosszú szenvedés után Butyinnál a jó magyar bor tüzetől felhevülve, hazája végtelen síkját megpillantá, mely szülőföldjéig elnyúlván, oly csábítólag mosolygott reá.

A bortól fellelkesült eme mámoros állapotban a puszták szilaj fiainak borús kedélyéhez kétség kívül a honvágy is járult, s így nem csoda, ha a magyar huszárnak sokkal nagyobb kedve kerekedett hazája felé megeresztett kantárszárral vágatni, mint kimért léptekkel az orosz táborba ballagni, s magát önkéntes fogolyjá tenni.

Egyetlen-egy hang ezernyi viszhangra talált, s három szó elégséges volt a rend felbontása, s az engedelmesség felmondására, mert a midőn egy ajakról „fiúk haza megyünk“ elhangzott, egy egész ezredből 35 ember (azok is nagyrészt altisztek voltak) maradt velünk, a többi sarkantyúba kapván lovát, a nyílt síkság felé vágatott.

Tiszt igen kevés tartott a haza felé iramló csapattal, tartván a gyászos következményektől, minthogy a fegyelem alól magát önhatalmúlag ily rögtön emancipált szilaj nép majdani kihágásaitól méltán lehetett tartani.

A hazafelé iramodott egyik huszár csapat élére tisztársam s igen jó barátom Dallos (valódi nevén Voloscsek János, ezelőtt Munkács papi megyebeli g. e. kispap, különben máramarosi születésű) igen bátor harcos s kitűnő jó lovas állott, kinek az aug. 9-ki csatában a nyakán kapott dzsidaszúrás sebe még be sem gyógyult. — Ezen fiatal tiszt erélye érdeméül róható fel csupán, hogy az általa több ezredéből hirtelen egy teljes ezreddé szervezett lovas csapat a zablátlan kihágásnak át nem engedte magát, miáltal a mindenféle czirkáló orosz dandároktól bizonynyal megsemmisítettetett volna; miként az több ízben nyilvánult; mert ily nagy lovas csapat vonulása észrevétlenül nem maradhatván, azt az orosz haderő bekeríteni akarván, csaknem minden oldalról ellenök nyomultak; *Voloscsek* azonban oly ügyesen értette az ezredet vezetni, hogy nappal alkalmas rejtekhelyeken telepíté le csa-

patát s csak az éj sötétével indítá útnak, még pedig rendszeren járatlan utakon, vagy pedig mezőkön át, míg nem végre az oroszok törét szerencsésen kikerülvén, a Tiszához érkeztek, a tulajdonképi huszárok hazájába, itt azután az ezred minden irányban szétszlott, kiki édes szülőföldre sietvén.

Ez kétségkívül, nagy érdemül róható fel Dallos (Voloscsek) Jánosnak, mert ezáltal a különben magára hagyatott s elkeseredett csapat, mely bizonynyal vad rablásba merült volna, mindenütt szíves vendégszeretetre talált, — a nép önként mindennel ellátta, s mi legfőbb, az oroszok kezébe egyetlen egy sem esett közölök, mindnyájan szerencsésen értek haza.

VI. BOROS-JENŐTŐL ARADIG. AUG. 20-dikától 30-dikig.

Bár az orosz táborban a magyarok aug. 9-ki Temesvár alatti veresége általánosan tudva volt, valamint arról is jól értesültek, hogy a fő hadsereg nagyon lehangolt s a legnagyobb rendetlenségben hátrál, mindamellett a magyar fővezér, Bem szándékáról vagy igen homályos vagy tán semmi tudomásuk sem lehetett; de lett légyen bár milyen, Bem részéről a fegyverletételt bizonynyal nem remélték, minthogy őt a múlt időkből nagyon jól s közelebbről ismerték az oroszok, kik ellen már 1831-ben hazájában, a Nagylengyelországban harczolt s azóta engesztelhetlen ellenségük maradt.

Az oroszok úgy látszik, Görgey fegyverletétele után még korántsem hitték a magyarországi felkelést elnyomottnak, hadtesteiket, dandáraik- s csapat osztályaikat a Maros folyam mentében egészen Boros-Jenőig fölállították, s a magyarokat leginkább a radnai úton várták, arra azonban, hogy azok a rengeteggel borított hegységen Soborsintól Butyin felől is nyomuljanak, legkevésbé sem gondoltak.

A legelső magyar harczos, *Bem*, illetőleg most már *Vécsey* hadseregéből, ki az orosz táborban fegyverét letenni, megjelent, *Rákóczy (Parcsetics) Zsigmondi* huszár ezredes volt, ki segédtszévével, *Dessewffy Lajos**) főhadnagygyal s még néhányad magával aug. 19-ke éjeién a magyar tábort elhagyván, Boros-Jenőre sietett, az ott állomásozó orosz dandár-parancsnok *Ratischielow* ezredes lakához feltartóztatlanul érkezett, annak éjjeli álmát ugyancsak megzavarva, ki összes dandárjával együtt gondtalan édes nyugvásnak adván

*) *Dessewffy Lajos* temesmegyei születésű, az egykori ottani alispán és itélőbíró (protonotarius) fia volt.

magát, az Erdély felé vezető útra még csak előerőkét sem állítottatott ki, meg sem álmodva, hogy a magyar fő hadsereg egy része a bérczfalakon áthatolva, Boros-Jenő felé tartson.

Midőn *Ratischielow* ezredes hadsegéde, a lengyel származású gróf *Makowszky* kapitány — ki, midőn a megérkezett néhány magyar tiszt, számra mintegy 5—6-an, az orosz ezredes ablakán zörgettek volna, kitekintett, az éj sötétében fegyvervillogást pillantott meg, s orosz nyelven intézett kérdésére francia feleletet kapott,—az érkezeteket az ezredesnek, kivel egy szálláson volt, bejelenté; a jó öreg *Ratischielow*, — kétségbe vonhatlan tény, — megrémült, s ben az ezredesi lakban nagy zavar támadt.

Gróf *Makowszky* kapitány, kit személyesen is igen jól ismertem, s kinek habár rövid ideig velem tartó barátságát soha sem fogom feledni, a szó szoros értelmében eredeti lengyel volt, őszinte, bátor és nemesszívű, s miként később tapasztaltam, ezredesének teljes bizalmát bírta, vagyis nyíltabban szólva, az ezredesnek *Makowszky* nélkül nem volt akarata.

Mintegy negyedőrai várakoztatás után az éjjeli vendégeket *Ratischielow* ezredes végre bebocsátatta, s az érkezőket gr. *Makowszky* nyájas, miveit modorával fogadta, huszár ezredesnek hadsége *Dessewffy Lajosban* hasonló miveltségtt egyénre találván, a magyarok társaságában csakhamar jól érezte magát,- 8 fesztelen és őszinte modorával azt tanusítá, hogy az itt megjelent magyar tisztnek állításában nem hogy kétkednék, sőt azoknak teljes hitelt ad.

Egészen másként érzett a különben ritka becsületességű s jó szívű öreg muszka *Ratischielow* ezredes, ki egyáltalában nem akará hinni, hogy a most nála megjelent magyar tisztnek igazat szólnak akkor, a midőn azt vallják, hogy ők azon sereg előhímökei, mely Boros-Jenőhöz már oly közel van, azért, hogy holnapi napon az oroszoknak a fegyvert lerakja. Hasztalan igyekezett őt annak valóságáról gr. *Makowszky* meggyőzni, ki az öreget orosznyelven folyvást bá-

torította, s ámbár az ezredes egyre főzette, sőt maga is főzte az orosz theát, magyar vendégeit jószívűleg kínálgatta, s maga is ivott: szorongattatását azonban eltitkolni képtelen volt; agyában s szívében a hadicselnek ármányos gyanúja mély gyököt vert, s úgy látszott, minden perczen attól félt, hogy önkéntes fegyveres foglyai csak egyszer neki rohannak s tudja isten mi történik vele. Gyanúja a nap viradtával még inkább öregbiilt, midőn a magyarok fegyveres csapatai minden oldalról, habár a legnagyobb rendetlenségben, Boros-Jenőre betódulának.

A magyar hadsereg közeledtére *Ratischiélow* ezredes minden előőrseit bevonatta, s a Boros-Jenőn állomásozó egy pár zászlóalj gyalog- s egy osztály huszárból álló orosz dandár a vár előtti téren gúlába rakott fegyverekkel, s a lovasok lovaikról leszállva, némán bámulták a szétszórt had érkezését; szemökből s arcukról bizalmatlanságot olvastunk ki.

Aug. 20-án reggeli 9—10 óra között egy másik, liflandi származású orosz ezredes érkezett s a magyar tiszteket mind magához hivatta; udvariasan s tisztán érthető német nyelven a lehető rend fentartása mellett fegyverlerakásra szólított fel bennünket.

Kimentünk tehát a szabadban tanyázó kiéhezett s tikkadtt honvédeink- s huszárainkhoz (a huszárok már akkor nagyon megfogytak s nagyobb részök hazafelé iramodott,) s felszólítottuk őket a csapatonként! fegyverlerakásra.

A fegyverlerakásnak szánthely a boros-jenői főutcza közepén volt kijelölve.

A fegyverlerakás elkezdődött; a honvédek, azok t.i. kiknek még birtokukban volt fegyverök, egyenként közeledtek a végzetes helyhez, s mindenike előbb összesúzta a puska agyát, s a csőt töredékeivel együtt a halomra dobta. A huszárok pedig ketté törték kardjaikat. Mind honvéd, mint huszár az akkor divó káromlások között vett búcsút fegyverétől.

Mindezt a jelen volt, azaz a lerakott fegyverek őrizete

s átvételére odarendelt orosz katonák tiszteikkel együtt némán s szótlánul nézték, s egy szó észrevételt sem tettek reá. A közkatona azért nem szólt, mert tiszte jelenlétében nem mert, a tiszt pedig igen is belátta, hogy a fegyveréhez szokott harczos nem örömetst válik meg attól, kivált midőn oly sok aranyhegy ígéreték s vérmes remények után, ily gyászos kimenetele van az üggynek, a melyért vérért ontotta.

Ha azt állítom, hogy több száz ágyú indult a fegyverlerakás színhelyére, — épen nem nagyitok, minthogy csupán Vécsey hadteste Temesvár alatt mintegy 140 ágyúval bírt — azonkívül más hadtestek is csatlakoztak hozzánk, Boros-Jenőre azonban nem érkezett több 10—12 darab 3—6 fontos ágyúnál; hogy hová lettek? isten tudja, ki mondhatná azt meg; azokat bizonynyal imitt-amott elhagyogatták, hogy a menet annál inkább könnyítve legyen; s nagyon bámultam azon, hogy csapataink csaknem minden ágyú nélkül érkeztek Boros-Jenőre.

Naplementig körül-belül 60,000 tört, zúzott s haszonvetlenné vált kard, pisztoly, puska és karabin kazlakban hevert; igen tekintélyes fegyver-mennyiség, mely még ezelőtt néhány nappal aug. 9-én a hatalmas szövetséges főhadseregnek nagy gondot, s fáradságot szerzett, aug. 20-án azonban, tehát 11 nap múlva egészen ártalmatlanná lett.

A fegyverletétel vagy is inkább lehányás, képzelhetni, nem történt közömbösen, a honvédek s huszárok egyike sirt, míg ellenben a másik iszonyú szitkokkal dobta fegyverét a halomra, miután azt eltörte vagy összezúzta. És ha e műtétnél *Görgey Arthur* jelen lett volna, bizonynyal lelke mélyében megrázkódott volna, hallván az ezrek átkait, melyeket fejére szórtak, s melyet villámgyorsan az összes haza viszhangoztatá.

A fegyverlerakás megtörténete után a számukra kijelölt táborba mentek volt honvédeink. Kiéhezett csapataink éllemezéséről gyorsan tétetett intézkedés, s az oroszok

élelemmel gazdagon megrakott társzekereiket éjjel-nappal menesztették Boros-Jenőre, s valóban miben sem szenvedtünk hiányt. S csak akkor láttuk s tapasztaltuk, mennyivel jobban gondoskodtak azok táboruk ellátásáról mint a mi tábournokaink, kik messze idegen földön minden szükségességekkel ellátták seregeiket, míg a szegény magyar, hona áldott kanaánja közepén az éhhalál kínaitól megragadva, halva összerogyott. — S vájjon kit kelljen ezért okolni? a szemrehányás s a súlyos vád kinek szálljon fej éré? Én e nagy kérdés megoldásába nem akarok bocsátkozni; de hogy az általam kimondottak tény, hivatkozom azon sok ezer házámfiára, kik e nyomornak tanúi s résztvevői voltak velem együtt.

Mielőtt közvitézeink a fegyvert letették volna, a fegyvereket átvevő orosz ezredes ünnepélyesen megígérte, még pedig a Paskiewich herczeg nevében, hogy a magyar tisztek megtarthatják kardjaikat, azokat a fogság ideje alatt oldalaiikon viselhetik, s azután haza vihetik magukkal — emlékül.

Mi tehát le nem tettük, s elég gyarlók voltunk kardjainkat, azon édes hiedelemben, hogy azokat legalább örök emlékül haza viszszük, tovább is csörtetve hordozni.

Történt azonban, hogy másnap, azaz aug. 21-ke éjeién, egyik tisztársamnál bent a városban éjfélíg időztem; a mint a szabad ég alatti nyughelyemre menten, a vár előtt tanyázó orosz csapatból egy őijárat szuronyt szegezve rohant nekem s kardomat oldalamról nem épen udvariasan leoldá. Hasztalan hivatkoztam én Paskiewich herczegnek hozzánk küldött ünnepélyes ígéretére; s bár jól megértettek az orosz katonák, mert lengyelek lévén, lengyelül beszéltem velők, azt azonban figyelembe sem vették, s, jehaj psa juga vjengerszka! (előre kutya magyar vér) vezényszóval elutasítva s puskatusával fenyegette útba igazítottak.

E méltatlan bánásmódon felindulva, a legelőbb megpillantott tiszthez fordultam, ki épen őrparancsnok volt, egy fiatal orosz származású ember, mit onnan volt könnyű meg-

tudni, vájjon orosz-e vagy lengyel, mert az oroszok a német-, a lengyelek pedig a francia nyelv gyakorlatában s birtokában voltak. Tehát elpanaszoltam németül a rajtam elkövetett sértést s meggyaláztatást. Az orosz tiszt udvariasan karon fogott, a kardot tőlem elvett őrzárhoz vezetett, azt keményen lekorholta, kardomat azonnal visszaadatta, egy altisztet rendelt mellém, ki a táborba kíséren s nyájasan elbúcsúzott tőlem.

Aug. 22-én virradóra, amidőn szemeinket először fölnyitánk, nagy meglepetésünkre minden oldalról nagyszámú orosz gyalog-, lovas csapatokkal s ágyúütegekkel voltunk körülvéve oly annyira, hogy szökni közölünk a legvakmerőbb ficzkónak is bajos lett volna.

Az orosz csapatok eleinte csak jó távolból kerítettek be bennünket, s csak koronkénti lassú mozgással haladtak mindinkább előbbre s közeledtek felénk, míg végre egészen közelünkbe érve, gyűrűként fogták körül táborunkat; s midőn már szemközt álltak velünk, komor harczias tekintetüket tisztán kivehettük, s úgylátszott, mintha még akkor is cselet gyanítottak s fegyverletételi szándékunknak teljes hitelt nem akartak volna adni. Meg kell jegyezmem azonban, hogy tiszteik egyáltalában gyanúmenteseknek tűntek fel, s legőszintébb bizalmat tanúsítottak irányunkba.

Látván azonban az oroszok, hogy hosszas mozgalmuk alatt a magyar táborban a legnagyobb nyugalom honol, miről még inkább meggyőződtek, midőn már egészen közelünkbe érkeztek, sőt a nagy rendetlenségnek s lehangoltságának is tanúi lettek: a gyalogok lovassággal s tüzérséggel lévén összekeveredve, s nyugvó helyéről senki meg nem mozdult, következőleg harczkészen államok feleslegessé vált; ők is tehát csakhamar kényelmes helyzetbe tették magokat, s tiszteik, különösen a mohamedán cserkeszek azonnal nagy számmal jöttek táborunkba, miként állíták azon vágytól ösztönözve, hogy ősrökonikat, a magyarokat közelebből megismerjék; s minthogy nagyobb része lengyelül is beszélt, résztvevő be-

szélgetésbe ereszkedtek velünk, mondván, hogy ők is azon világrész fiai, honnan a magyarok ősei felkerekedvén, Európából költöztek; szép hazájuk regényes tájait élénk színekkel festették előttünk, s hévvel mondák: mily édes érzet ragadta meg lelköket, a midőn Magyarország földére léptek, hol a Kárpátoktól le az alföld végtelen síkságában egész idáig másik hazájokra ismertek, s minden egyes helyeit honunknak összehasonlítva hazájukkal, úgy találták, hogy hazánk Czirkásziával mindenben testvér, s oly annyira hasonlítanak egymáshoz, mindenek felett azonban a tokaji hegy s tájéka hónuk egyik pontjával mindenben teljesen öszhangzónak mondható.

Aug. 22-én reggeli 10 órára a már említett udvarias orosz ezredes valamennyi magyar tisztet magához hivatott, s a legudvariasb modorban felszólított bennünket: szíveskednénk kardjainkat leoldani, s azokat Paskiewich herczeg további rendeletéig az ő gondviselése alá bízni.

Ellenmondásnak helye itt egyáltalában nem volt; minden magyar törzs- és főtiszt leoldta kardját, mire az ezredes mindnyájunk nevét felírta azon észrevétellel, hogy a visszaadás alkalmával kiki ismerje meg majd kardját, nehogy vitatkozás támadjon köztünk.

Találkoztak olyanok is, kik az orosz ezredes szavait elhitték, nagyobb része azonban nem is álmodott arról, hogy a most átnyújtott kardjával ez életben találkozik, gondolkodásunk eléggé érett volt arra, hogy ez eljárás irányát felfoghassuk, s igenis átláttuk azt, hogy fegyvereink majdan a pétervári (petersburgi) arsenált díszesítendik, mint győzelmi jelvények; ehez hasonlót bármely győzelmes sereg vagy nemzet is tenne. Az oroszok ezen eljárását azonban korántsem tudtuk kárhoytatni, s csakhamar átláttuk, hogy az előbb tett ígélet: kardjainkat megtartani, leginkább irántunki kíméletből történt, nem akarván lehangolni bennünket.

A kard-leoldás után a borosjenői nagy vendéglőben gyűlünk össze, hogy az oly gazdag napi eseményekről beszélges-

sünk, s az oly rögtön tétlenségbe sülyedés miatti unalmunk elűzése végett, a hol meglehetősen számmal megjelent a magyar tábornok mindenrovára oly híven követő hölgyek sokasága is. Megjegyzésre méltó, hogy a nők az 1848—9-ki hadjáratban részt vettek a férfiak jó- és balsorsában egyaránt.

Midőn a fogadó előtt időznénk, közibünk lépett a már akkori boros-jenői hadosztály parancsnoka (lieflandi születésű német) orosz tábornok s nyájas, bizalmas beszélgetésbe ereszkedvén velünk, nem győzte bámulását oly sok bájos és fiatal magyar hölgy láttára kifejezni, s kérdé: hová való s mit keres itt a harczzaj közepett, a táborban ily sok szép, fiatal nő? Rövid felvilágosító feleletül az udvarias tábornoknak azt adánk, hogy ezen hölgyek mindnyájan magyar tisztnek nejei.

Az orosz tábornok nagy szemeket meresztett. „Hogyan“ mondá „ezt a sok szép fiatal nőt magatokkal hurczoltátok táborról-táborra, állomásról-állomásra? Így hát nem csoda ha ügyetek, minden lelkesedétek mellett is megbukott; nézzétek meg a mi táborunkat, abban egyetlen egy nő sincs, s nem is szabad ott lennie, mert elvünk: katonának a harczon, ne a nőn legyen az esze, s a nő sírása meg ne lágýítsa szívét. — Tudjátok mit fiaim! “ folytató „én minden nőnek útlevelet szolgáltatok, küldjétek haza a szegényeket mielőbb, javaslom.“

E tanácsadást azonban minden magyar tiszt visszautasította, különösen pedig a nők hatalmasan ellene szegültek a hazamenetelnek. Azonban *Kaufmannak* eme őszinte szavai, az igazat bevállva, kellemetlen hatást gyakoroltak reánk, minthogy jövőnk áthathatlan homályba volt előttünk burkolva, s hogy a Görgey hadsergebeli tisztekkel mi történt, mindaddig tudomásunkra nem jutott,

Aug. 23-án déli 12 órakor parancsot vettünk az elindulásra, s igen hatalmas fedezet alatt Világos felé indultunk.

Eddig az orosz közlegénység, a hol csak egy magyar tisztet látott, alázatosan üdvözölte azt; s ha reggel, délbe és este valamely házba lakmározni összegyűltünk, a házaló

kéregető orosz közlegénység sűrű látogatásaitól nem bírtunk menekülni, kik nagy alázatossággal s betanult mondókával egymást felváltva asztalainkhoz sompolyogtak, egy pár fillérért, enni- s inni-valóért esedezve, a nyújtott adomány után kezeinket csókolva, azután a szoba falain függő szentek előtt keresztet vetve, s letérdelve távoztak. — Most azonban, miután lefegyverezve s a szó szoros értelmében foglyaikká lettünk, fogaikat csikorgatták reánk, s orosz káromlásokkal, különösen pedig a „psa jugavjengerszka“ szokásos szitkokkal halmoztak el bennünket.

Az oroszok ezen magokviselete azonban csak a közlegénységet illeti, a tisztok ellenkezőt tanúsítottak irányunkba, s a közlegénység is leginkább pajzánságból tévé ezeket, komolyabb kifakadásokba nem ereszkedett, sőt ha valamelyik tiszt észrevette, keményen meg is fenytéa kihágót. Az orosz tisztok igazságosak s méltányosak valának. így például, Boros-Jenőről Világos felé indulva, három lovamat egyik tisztársam kocsijába fogtam, de midőn a városház előtt elhaladtunk volna, egy csapat román földmives s a város előljárói körülvettek bennünket s a kocsiról leszállásra kényszerítettek.

A kocsin három nő is ült, s azoknak sírása, valamint sajtát szorongattatott helyzetünk által ösztönöztetve, a városházán székelő improvizált megyei szolgabíró s esküdt védelmét kerestük, azonban fájdalom, ezen uraknál ugyan kevés részvétre találtunk, s Ítéletük részünkre igen kedvezőtlenül ütött ki; röviden kimondák, hogy „miután a kocsi rablott jószág, azt rögtön adjuk át az azt követelő románoknak.“ Hasztalan állított elő több tanút *Jánosy Emil* tisztársam arra, hogy ő a kocsit, mely különben is ócska, elviselt volt, 10 p'fton vette; minket, számra 7 egyént, szolgabíró uram parancsára, a sok podgyászszal együtt az utca közepére raktak.

A nők kétségbeesett jajgatása s a szolgabíró kérlelhetlensége az első fórumnál elvesztett ügyünket felebbeznünk késztetett; azután, hiszen mi, mint hadi foglyok, nem tartoznak a polgári hatóság, hanem a katonai hatalom alá. Fel

hát, mondánk, honi bíránk szigora ellen az orosz felsőbb-ségnél nyújtsuk be panaszunkat, s egyenesen az orosz hadparancsnokhoz, a német származású, a nyájas *Kaufmann* tábornokhoz siettünk, ki a boros-jenői egyik úri kastélyban volt szállva.

Először azonban a kastély urához kopogtattunk be, megtudandók: ha vájjon honn van-e s beszélhetünk-e a tábornok úrral? — A kastély ura, ki akkor épen lakománál tilt mintegy 16 magyar törzs-s főtiszt társaságában, kíváncsian kérdé tőlünk: miért óhajtunk az orosz tábornokhoz bejutni? Mire mi szorult szívvel előadtuk aggasztó helyzetünket, remélvén ő nagyságának hathatós közbenjárását, mit teljes bizalommal vártunk e régi tős gyökeres nemes saijadéktól, ki habár nem is tartozott a forradalmi párthoz, de a magyar nagyurak sorában állott, miért is csak jót reméltünk s vártunk tőle; azonban itt ép úgy mint a magyar tisztviselőknél, keservesen csalódtunk. A nagyságos magyar úr csúful lehordott bennünket s csak hogy ki nem utasított kastélyából, mondván: „mit gyalázkodnak önök, nem eléggé pusztították-e már Kossuth emberei a hazát? ha rablott jószág a kocsi, jobb ha be nem mennek az orosz tábornokhoz, nagyobb bajt kikerülendők.“

A nagyságos urnák eme váratlan beavatkozására, rövid s velős felelet után, elkeseredetten rohantunk *Kaufmann* tábornokhoz, nyomunkban egy csapat román pór. — A tábornok nyugodtan kihallgatta panaszunkat s-á románokhoz fordulva, e következő beszédjét és határozatát adta tudtukra tolmácsa segítségével: „ti szívtelen nép! ha a kocsi valóban rablott jószág is, el kell-eazt venni ily szerencsétlenségtől, kik a jó reménytől kecsegtetve, hazájukért vérö két ontották, akiknek inkább önként adni, mintsem azoktól elvenni kellene valamit. A kocsi tulajdonosa (ki szinte román, de úriember volt) egy értéktelen, roncsolt eszközt, de ezen vitéz férfiak sokkal többet veszítettek. Kotródjatok szemeim elől! s ha őket ezen-túl háborgatni meritek, jaj nektek.“

Az orosz tábornok ezen nemes eljárása a katonai becsü-

letesség s emberszeretetet kitűnő példányaként méltán feljegyezhető az utókor számára, annál is inkább, hogy ezt azok irányába tanusítá, kik még csak néhány nap előtt fegyveres kézzel harcoltak ellene.

A románok térdreszkette s a földig hajlongva, egész valójukban lesújtva, s alig várva, hogy kiérjenek, elkullogtak, pár perczel azelőtt azt hívén, hogy most minket az orosz vezér rögtön nyakig vasba veret s megkancsukáztat, azonban nagyon csalódtak, mert az orosz tisztek csaknem kivétel nélkül mívelt nagyúri családok gyermekei lévén, a szerencsétlenek irányába nagyon is leereszkedők s részvevők valának, miként majd az alább elsoroltakból ki fog tűnni.

Ezekután a tábornok felénk fordulva s kezével vállamkra veregetve, szokott nyájasságánál folytatá: „menjete vissza fiaim nőitekhez, rakodjatok ismét fel s utazzatok Isten hírével, s míg az orosz tábor közelében lesztek, szorongattásokban forduljatok parancsnokainkhoz, az orosz méltányos leend hozzátok. Isten veletek szegény fiúk.“ E végső szavakat megindulással mondá.

Ezek után békével folytattuk utunkat s a kosci birtokunkban maradt.

Ugyanazon nap délután 5—6 óra tájban Szőlőstre értünk, hol egy cs. kir. ausztriai vadász zászlóalj tanyázott a falu széles utcáján gúlákba rakott fegyverek körül, a tisztek nyugodtan szivaroztak s minket észre sem látszottak venni.

Mindeddig mit sem tudtunk jövőnkről, sőt még azt sem: mi történt Görgey lefegyverzett táborával; most már azonban némileg tisztába jövénk helyzetünkkel s többé nem kétkedtünk abban, hogy az oroszok a császári hadparancsnokságnak általadnak bennünket.

Szőlősön álljt vezényelt *Ratischielow* ezredes, kinek laka körül csakhamar számosan gyülekeztünk, s kihez nagy bizalommal viseltetvén, bementünk s kérdéseinkkel ostromoltuk a jó öreget, hogy hát mi történend velünk? A szelíd aggastyán azonban mindenre válltvonítva azt adá válaszul: Ja nye

znam moj szinkn co bjendzse zwam“, azaz: én nem tudom fiaim mi történend veletek.

Alig hogy a táborba telepedtünk, az oroszok azonnal értesítettek bennünket, hogy kiki élelméért siessen az arra kirendelt helyre, ezt mindegyikünk örömmel tévé, mert az alig múlt napokban — Temesvártól Boros-Jenőig, azaz aug. 9—21-éig kiállott böjtünket még most sem hevertük ki; természetesen, hogy a törzs- meg a főtiszt épen úgy mint a közlegénység maga állott oda az élelmet kiosztó bizottmány elébe, s a számára rendelt adagot sajátkezűleg vette át, s kezyűjét a bemocskolástól nem féltette; mert már akkor a lovásznak s szolgalegényünk ép olyan hadi fogoly volt mint a tisztje, vagy pedig a jó Isten tudja hová lett s merre vette útját.

Vacsoránk még el nem készült, midőn egy négy-lovas h intón egy cs. kir. ausztriai vadász őrnagy vágatott be Szőlősre, az orosz hadparancsnok laka után tudakozódván; *Ratischielow* szállása előtt megállót, a ház felé gyors léptekkel sietett, s az orosz ezredeshez bemenvén, azzal rövid ideig értekezett, azután csakhamar kijöven, közibünk lépett s nyájasan következőleg szólt hozzánk: „Uraim! meg kell magamat önökkel ismertetnem. Én a cs. kir. fővezér, *Haj nau* ő exjától azért vagyok kiküldve, hogy önöket átvegyem. Reményilem alkalmuk lesz önöknek mindnyájuknak közelebbről megismerni egyéniségemet, önök mindnyájan az én gyermekeim lesznek, s hiszem, meglesznek velem elégedve.“

Az őrnagy eme tapintatteljes, s miként a következős tanúsítá, szívből eredt szavai nem tévesztették el hatásukat, s mindnyájunk lelkére enyhítő ir gyanánt hatottak, e percztől bizalmat éreztünk iránta, melyet ő hasonló bizalommal visszonzott. — Bizonyynal nagyon élettapasztalt férfiúnak kellett lennie, ki szerencsétlen helyzetünket felfogni s méltányolni tudta. *Haj nau-nak* eme választása igen szerencsés volt.

Az orosz csakugyan azonnal tettleg átadatott bennünket, s a falun kívül nagyszámú ausztriai fedezet várt reánk; a ne-

vezett őrnagy rögtön összeírta a jelen volt magyar tiszteket, s jegyzékbe vett bennünket, s míg parancsa alatt állottunk, csakugyan gyermekeiként szelíden bánt velünk.

Azon nap Szőlösön maradtunk s a búcsúestét *Raticshielow* ezzedesnél a derék *gr. Mokowszky* társaságában orosz theáda mellett tartottuk

Aug. 25-én Világos felé indultunk, hová napalkanyatkor érkeztünk. Itt felette kellemetes meglepetés várt reánk: *Bohus Jánosné* született *Szőgyény Antónia*, 184^{8/9}-ki Arad megyei főispánná ő mlga, a magyar foglyok közeledtének hírére összes cselédségét az udvari tiszttel együtt előnkbe küldé, kik kegyes asszonyuk nevében valamennyi magyar tisztet, kik számra nézve 500-on felül voltunk, az úri kastélyba hálásra és vacsorára meghívták. Erre nézve azonban a parancsnok őrnagy engedélye is kivántatott; ki szives készséggel megengedtea táborból távozásunkat, egyedül adott becsület-szavunkra emlékeztetett bennünket, hogy t. i. egyikünk sem teend szökési kísérletet s elindulás idejekor mindnyájan a táborba megjelenünk.

A vacsora előtt szabadon jártunk s keltünk a községben, a többi között Bohus János ur akkori tiszttartója, *Zórád* lakába is benéztem, kinek 15 éves fia Arad és Temesvár ostroma alatt mint önkéntes, (saját költségén) őrmester volt szakaszomban s ki igen ifjú korára nézve a hadi pályához hajlamot, ügyességet s nagy bátorságot tanúsított a csatákban.

Zórád, mint fia volt szakasz parancsnokát nagyon melegen fogadott, hol egyszersmind néhány császári tisztet is találtam, magyar tisztek is többen voltunk ott. — Itt kínálkozott a legelső alkalom, a hosszas feszült viszony után, először őszintén s már többé nem ellenségként mélyebb beszélgetésbe ereszkedni az ausztriai tisztekkal, kik egyről egyig miveit férfiak lévén, — a mennyire akkori különböző helyzetünk engedé — kedélyesen töltöttük az estélyt. Vacsorára

azonban, mely csak késő este vette kezdetét Bohus úr kastélyába siettünk.

A világosi nagy kastély félóra alatt megtelt nagyszámú vendégekkel, mert nem csupán magyar tiszttek, hanem soknak neje s gyermekei is voltak ott.

A mivelts úrhölgy, lelkes háziasszonyunk még azzal is tanusítá irántunk nemes részvétét, hogy udvari tisztje által értésünkre adá ágyban fekvő beteges állapotát, különben körünkben okvetlen megjelent volna az estebédnél. S mi felette fájlaltuk, hogy e nemeskeblű honleányt személyesen nem tisztelhattuk, s hogy társaságunkat jelenlétével nem díszítette.

Kik a kastély termeibe beszállásoltuk magunkat, az éjjeli kényelmes alvást különösen nagy jótéteménynek tekintettük, minthogy april havától ágyban nem feküdtünk, s aug. 9-ke óta rendszeren a porba heveredve, karjainkra lovaink kantárszárát főzve, egy-két órát szunnyadtunk, s most ennyi szenvedések után részesültünk először azon szerencsében, hogy finom, puha selyemágyban nyughattunk.

Aug. 26-án reggel az udvari tisztnek átadva *Bohus Jánosuk* ő msága iránti mély hálakifejezésünket, Arad felé indultunk.

Épen dél volt, midőn Arad alá értünk; őrnagy parancsnokunk azonnal kiadá rendeletét, hogy lovaink a kocsinkról leszállván, gyalog tagokba sorakozzunk, miként ez Hajnau táborszernagytól meg vala hagyva. Ekkor azon jegyzéket elé vevén, melybe még Szőlösön a magyar tiszttek neveit feljegyző, azt végig olvasta, egyetlen-egy sem hiányzott közölünk, mi felette nagy örömére vált, meggyőződván abban, hogy mindegyikünk megtartó adott szavát, s egyik sem szökött meg.

A nevezett császári őrnagy rövid parancsnoksága ideje alatt a legszelídebb bánásmódban részesített bennünket s egyáltalában nem éreztető velünk súlyos helyzetünket; az oldala mellé rendelt cs. tiszttekről hasonlót mondhatok.

Aradra érvén, a hosszú főutczán, a megyeház előtt elha-

ladva, majd a főtér egy részét érintve, csendesen sőt mondhatni némán vonultunk jobbra az úgynevezett Bánffi-ház elébe, hol ez időben *Haynau* lakása volt.

Ezen bevonulásunk alatt az utcákon alig találkoztunk valakivel, sőt úgy tapasztaltuk, hogy az aradi polgárság közeledtünkör házaiba vonult, még az ablak redőnyök sem voltak nyitva.

Haynau laka elébe épen déltájban érkeztünk, a midőn egyszermind a katona zenekar is odaérkezett a szokásos délebédi táblazenét tartandó, mely alkalommal számos csász. austriai tisztek is odagyültek, s most egyszerre oly közel állottunk velök szemközt, s már többé nem ágyúlövésnyi távolságra.

Fellette szembetűnő ellentét volt a tisztán, legdíszesb egyenruhába öltözködött csász. tiszteket, s a hosszas hátrálásban, mialatt mindig a porban hevertünk, fehérneműt nem igen változtathattunk s a szennyet nem moshattuk le magunkról, csaknem elrongyollott magyar tiszteket szemlélni. Ez valóban sajtáságos ellentét volt.

Körülbelül egy óra múlva a Bánffi-ház udvarában állítottak fel bennünket, hol igen nyájas s túludvarias cs. őrnagy lépett elébünk, s elkezdve a jobbszámyon állón, sorban ily tartalmú kérdéseket intézett egyenként mindnyájunkhoz: „kérem önnek becses nevét? — mi volt előbbeni foglalkozása? — szolgált-e annak előtte a cs. kir. hadseregnél, milyen minőségben? s mily tisztai állást töltött be azelőtt és jelenleg a felkelő seregnél?”

Ha a kikérdett vallomásából az sült ki, hogy a forradalom előtt polgári állású egyén volt, azt minden rangkülönbség nélkül jobbra léptette a vizsgáló őrnagy, a volt cs. kir. altisztek szinte a jobboldaliak kategóriájába estek. A cs.kir. főtisztek számára a baloldalt jelölte ki.

Ezen vizsgálat után mintegy negyedóra múlva *Hajnau* tábornaszernagy imponant alakja a lépcsőzetten megjelent, s annak végső fokán egyszerre megállott tábora karától körülvéve,

s „a volt cs. kir. tiszt urak előre“ hangzott parancsolólag ajkairól.

Egyszerre néma csend, lett, a már mindnyájunkat kikérdezett cs. őrnagy bemutató Hajnaunak a leginkább törzstisztekből álló fogoly csapatot. — A tbsznagy végig jártatta tekintetét az előtte álló csoporton, s egyenként újra kezdé a már említett őrnagy által intézett kérdéseket, s mi tűrés-tagadás, minden kérdezett aggalm teljes hangon felelt a hatalmas úrnak, kivéve gr. *Wartensleben Gmztáv* magyar huszár alezredest, ki itt épen úgy mint a csatatéren, bátran s lelkesen viselé magát, s feltett főveggel beszélt élete urával.

Minket, kik a jobboldalon álltunk, csakhamar kivezettek Hajnau lakának udvarából, s a nagytéren álló „Fehérkereszt“-hez címzett tágas vendéglőbe szállásoltak be, hova számra 479-en egyszerre jutottunk. A volt cs. kir. tiszteteket a várba szállították.

Megérkezésünkkor a „Fehér kereszt“ vendéglőnek második emelete tömve volt Görgey-féle tisztekkel, kiket még azon nap este felé rendeltetésük helyére szállítottak vagy haza bocsátottak, tehát még egy pár óráig beszélgethettünk velők.

Másnap szerencsénk volt lakunk ablakairól a péterváradi várparancsnok *Kis Pálnak*, Hajnauhoz küldött biztosát látni, ki a Görgey s Vécsey fegyverletételéről körülményes tudomást szerzendő, kiküldetésben járt el.

A „Fehér keresztben vadász csapatbeli őreink voltak, kik a legnagyobb készséggel kiszolgáltak bennünket.

Öt napi hadi fogságunk után a fogolytisztek egyik (ép s alkalmas) része besorozás alá került, a nem alkalmasak pedig haza bocsátattak útlevelekkel ellátva. Előbb azonban az összes fogolytisztek Arad főterén kiállított austriai zászló alá vezettetvén, hol az illető hadi törvényczikk felolvasása után, mindnyájan, cs. kir. valóságos közlegényeknek avattattak fel, a hűség-eskületétele után.

A besorozott magyar tiszték között igen sok nős is volt.

Képzeltetni, mily sírás, jajgatásra fakadtak az egyszerre férj nélkül maradt nők. Eddig, a természet rendszerénél fogva, a féljek gondoskodtak nejeik jólétéről s biztonságáról, most azonban megfordítva állottak az ügyek, ezen feladatot a nők vállalták magokra, s férjeikről gondoskodni elhatázzák. Felkerekedett tehát a nőseleg, s minden vezényszó nélkül rohamra indult *Hajnau* tbsznagy laka ellen, hová a kettőzött őrség daczára, szerencsésen be is jutott, s oly sok kérelemmel s folyamodvánnyal halmozá el a cs. fővezért, hogy az kibúvó rést keresvén, a kérelmezőket *Susan* tábornokhoz utasítá. A nők szívhez szóló siralmas panasza nem maradt hatás nélkül, mert a nős tiszték mondhatni, mind haza bocsáttattak.

A kiszabadultaknak tudokra adatott, hogy csak polgári öltözetben hagyhatják el a „Fehér kereszt“ vendéglőt. Részemre, az aradi sóházutezai lakatosmester, volt házigazdám, kinél az ostrom ideje alatt néhány hónapig laktam, küldött egy hosszú, sarkig érő öltönyt smagostetejükalapot, sekként hirtelen átalakulva hagytam el baj társaimat.

Hogy mily érzékeny búcsút vettünk a besorozott baj tár sinktól, képzeltetni; minden arezon a mély fájdalom s szemünkben könyözön, a legszentebb emlék s barátság könye ragyogott. Nagyon éreztük, hogy vagy soha, vagy csak hosszú évek sora után találkozunk. Ez ünnepélyes pillanatban éreztük csak először valóban, hogy mit veszítettünk. Mi sem maradt fel egyéb számunkra, mint a legmagasztosb érzelem, a remény pislogó szikrája, mely keblünk izzó kinyját enyhíté.

Most már tetszésünk szerint mehettünk vagy maradhatunk; a kimozdulás meglehetősen nehézséggel járt, minthogy a veresbankó (a magyar pénznem) egyszerre semmi lett, de az is elfogyott már, császári pénzünk pedig épen semmi sem volt, három ló birtokában voltam ugyan, de annak sem volt ára, lovat itt ez időben 10—5 fton lehetett vásárolni; azonban mégis sikerült a legjobb lovamat 6 aranyon eladni, mi egy pár napi útiköltségül szolgálhatott.

VII. A R A D T Ó L H A Z Á I G .

Nekem két lovam és hat aranyom, egyik baj társamnak vászonfedeles kocsija volt, melybe lovaimat befogva, arra heten felültünk, s Nagyvárad felé vettük utunkat; azonban haladnunk gyorsan lehetlen volt, mivel a felfelé vonuló orosz katonaság s azoknak podgyász- s társzekereik igen sűrűn ellepték az országutat, s így az első faluban, Gyapjún meg kellett hálnunk egy sorházban, a hol szerencsénkre a velünk utazó három nő számára szobát is kaptunk, s lovaim számára zabot, mindnyájunknak pedig enni- s innivalót — méreg drágán.

En s egyik társam legénye a kocsin maradtunk éjszakára, s igen mélyen elaludtunk, mert csak reggeli ébredésünkkor vettük észre, hogy a kocsi saraglyához kötött bőrös-láda kötelékei el vannak vagdosva, s a benne egyik bajtársamnak s nejének volt Összes fehérműjével együtt elsikkadt.

A földnépe aligha mert volna ily merényletre vetemedni, minthogy házaik orosz katonasággal telve valának, s a lakosság udvarából ki sem mert mozdulni; gyanúnk tehát az oroszokra esett.

Első szerencsés gondolatunk volt, azon orosz parancsnokhoz menni, ki a sörház körül beszállásolt csapatot vezényelte. Ez egy fiatal őrnagy és született orosz volt, ki midőn panaszunkat kihallgatta, parancsot adott, hogy zászlóalja a falun kívül megállapodjék, s nekünk meghagyta, hogy addig, míg csapattja el nem indul, a faluban maradjunk. Először azonban magához hívatta azon kapitányt, kinek százada a sörház közelében szállásolt, s a büntett nyomozását rögtön, elrendelé.

A kapitány az egész századot kiállította s minden közembert megmotoztatott, de sikertelen. A falun kívül kiállított összes zászlóaljjal hasonló történt, mindamellet a rablott jószág egyetlen-egy darabjának nyomába sem lehetett jönni.

Ekkor az orosz őrnagy felszólította a károsultat, hogy az ellopott tárgyakat egyenként s azoknak pénzbeli értékét írja fel, melynek megtörténte után a jegyzéket tárczájába tévé, s azon ígérettel bocsátott el bennünket, hogy a legelső állomáson új motozást fog rendelni, s ha az elorzott tárgyak elő nem kerülnek, a kárt az egész zászlóaljnak meg kell téríteni; a 260 pftra menő kár a legelső állomáson ki leend fizetve.

A legelső állomás Simánd volt, ahol nekünk is meg kellett államink. — Az orosz zászlóaljat mielőtt szállásra telepedett volna, a falu közepén az őrnagy felállította, s a motozást szemünk láttára megkezdette, de ismét egyetlen-egy közlegénynél sem találtak semmit. Az őrnagy boszankodott. Ekkor a podgyász-szekerekre került a sor, s midőn a már említett kapitány kocsija is vizsgálat alá jött, a lopott holmi egy nagy zsákba becsomoszolva, annak aljából kikerült, melyet a kapitány legénye orzott el, a azt ügyesen oda dugta.

Az őrnagy a kapitánynyal, mivel ez a büntettet kinyomozni képtelen volt, a kardot azonnal letétette, s őt magát a profószhoz küldte. Hasztalan jártak-keltek a velünk utazó szép fiatal nők s hiába könyörögtek, esedeztek az őrnagynak, különben oly szelíd, művelt s csinos külsejű fiatal gróf kapitány mellett; őt, kivel folyvást együtt utaztunk, Nagy-Váradig kocsin ülve mint foglyot láttuk utazni. — A büntettes pedig mily szigorú megfenyítésben részesült, mindenki képzelheti, kinek az orosz katonai fegyelemről fogalma van.

Az előkerült lopott tárgyakat az őrnagy egyenesen a nagy vendéglőbe, szállására vitette, hová nekünk is azonnal menni kellett; a tárczájába rejtett jegyzéket, melynek a károsult bajtársam neve alá volt írva, elővette s rögtön hozzáfogott a corpus delicti szigorú vizsgálatához, s tartalmát a

legnagyobb hidegvérűséggel megszámláltatta, minden egyes darabját a kezében tartott jegyzékkel öszve hasonlította, s midőn meggyőződött, hogy egy darabbal sem volt több felírva s értéke is lelkiismeretesen feltéve, megelégedéssel mosolygott, s mondá „örülök ezen esetnek, mert újólag volt alkalmam a magyar őszintesség- s becsületességről meggyőződni.“

Simádon, hol az elorzott holmi előkerült, mi is a nagy vendéglőbe szállottunk, s a hőségtől eltikkadva, bort kértünk a korcsmárostól, ki eleintén többszöri kérésünkre feleletet sem adott, végre megunván a neki alkalmatlanná vált kéréseinket s megboszankodva azon, hogy bár az ezüst húsaszt, melylyel fizetni akarunk, előmutattuk, oly durva nyerseséggel utasított el bennünket, mely felette érzékenyen hatott reánk; különösen azt veté szemünkre, hogy ő borát nem ily elcsapott tisztak, hanem nálunknál sokkal különb emberek számára tartja, s a bort makacsul megtagadta.

A durva korcsmáros e méltatlan bánásmódja kétszeresen érzékenyen hatott reánk, először, mert felette-szomjajztunk, s a nap forró hevétől eltikkadva, egy ital borra vágytunk, másodsor pedig, mert minden ok nélkül bántalmazva, a méltatlan sérgetést zsebre kellett dugnunk.

Miután tehát a szívtelen korcsmáros az enyhítő ital élvezetét megtagadta tőlünk, elkeseredetten kifelé indultunk, azon szándékkal, hogy a vendéglőnek többé feléje sem megyünk; de a végzet másként intézé, s nekünk akaratunk ellen vissza kellett térnünk. Az ajtóban egy jó ismerősöm, orosz főhadnaggyal találkoztam, ki a felfedezett lopásról beszélgetvén, barátságosan visszahívott bennünket a vendéglőbe, hová mi menni vonakodtunk. Az orosz tisztnek e vonakodásunk, de még inkább lehangoltságunk feltűnővé vált, s okát kérdé, melyet ily elkeseredett s felizgatott helyzetben eltitkotni s elsimitni lehetlen volt; a dolog mibenlétét őszintén elmondtuk neki.

Hallván e méltatlanságot a nemes érzelmű orosz tiszt, arcza egyszerre lángba borult, szép nagy fekete szemei vil-

lámot szórtak, szóltanul magával sodort bennünket a vendéglő nagy termébe, hol a hegyke korcsmáros piros sapkájában a háziúr szerepét vitte. Az orosz főtiszt már az ajtó küszöbről dörgő hangon maga elébe szólítá az embertelen csaplárt, ki nek ereiben megfagyott a vér, s meghalt a lélek benne. Ekkor a következő beszédet kellett neki tolmácsolnunk lengyelből magyarra: „Te akasztófára való gazvér! azt mered mondani, hogy borodat becsületesebb emberek számára tartod mint ezen sokat szenvedett honfiaidnak, kik, míg te itthon henyélve húztad nyúztad a népet, törték, gyötörték testüket s lelküket, s vérüket a csatatéren ontották? Hát szolgálhatsz-e becsületeseb embereknek valaha? Vétked százszorta nagyobb, miután te is magyar vagy, s szerencsétlen földiedhez mégis oly szívtelen. — S hogy az orosz oktatást egy könnyen ne feledd“, ekkor fölemelé izmos jobbját, lelkesen neki fohász-kodott, s az embertelen csaplárt, ki már akkor hozzánk, az általa sértettekhez fordult pártfogásért, irgalmatlanul arczul csapá, úgy, hogy ez jól termett ember létére is rögtön össze-roygott.

Az ifjú muszkát az ütés mütéte dühbe hozta, kardjához kapott, s csak nagy könyörgésünkre sikerült a csaplárt sokkal nagyobb veszélytől megmenteni.

Miután emberünk nagy nehezen talpra állhatott, az orosz főtiszt folytatá beszédjét: „Te szívtelen eb! ezen urakat s a hozzájok tartozókat el fogod látni szobával, étellel s itallal, s jaj neked, ha minden kívánságukat nem teljesíted, s hamég egyszer panasz lesz ellened.“ Ezzel felénk fordult, nyájasan üdvözölt bennünket, s eltávozott. „Látja kegyelmed, miért kereste a bajt?“ mondánk a kormárosnak.

Emberünk ezután szelíd, lágy hangon beszélt velünk, a legszebb szobáját kinyitotta számunkra, s úgy kiszolgált másnap reggelig, mintha élte jövőjének megalapítását remélte volna tőlünk.

Vacsora ideje alatt látogatást nyertünk lelkes védőnk-től, az orosz leventétől, ki egyedül azért jött, hogy meggyő-

zódjék benne, vájjon a korcsmárosnak kézzelfogható oktatása használt-e, s mennyiben teljesítették adott parancsa; mire mi meglepedésünket nyilvánítottuk. Reggel újólaj eljött hogy-létünkről tudomást veendő.

Ambár nem örömet teszem, a midőn e helyen magyar létemre egy földimet, minthogy a csaplár is magyar ember volt, ily színekkel kell festenem és jellemeznem; ezt azonban ki nem kerülhetém, s elhallgatni egyáltalában nem akartam azért, hogy ehez hasonló nemtelen eljárástól az utónemzedék is visszaborzadjon.

Tagadhatlan, hogy ily kézzelfogható orosz demonstratio olykor-olykor nagyon is szükségessé sőt elkerülhetlenné vált, s ások hazafelé vonuló magyar tisztre nézve jótéteménynek tekintetett, miként ezen itt felhozott tényből világosan kitűnik, s miként e hadjáratban, különösen pedig a fegyverletétel után saját csekély tapasztalásomból mentettem.

Simándról Hlye felé indultunk, a midőn egyik úti s bajtársam az eddig általam teljesített lóhajtást átvette, kinek csinos fiatal neje a kocsi hátsó ülésében egypár fiatal ember között ülve, élénk társalgása félje figyelmét annyira magára vont, hogy ez a kíváncsiságnak ellent nem állhatván, minduntalan hátrafelé tekintgetett nejeére épen akkor, a midőn az országutról letérve, egy ide-oda kanyarodó erdei úton haladtunk; egyszer csak neki hajatott egy tölgyfának, a kocsi hátsó tengelye ketté törött, s mi egy nagy sárpocsolyába sülyedtünk.

Egy pillanat alatt kellemetlen helyzetbe jutottunk, s tudja Isten meddig maradtunk volna ott, ha a nem csak az ország-, hanem a mellékutakat is sűrűn ellepő orosz katonaság, de különösen annak tisztjei észre nem vesznek bennünket; sitt nemtönkül ismét az oroszokat rendelé végzetünk, mert balesetünk láttára egy percz alatt legalább 30 muszka tiszt és hadapród termett kocsink körül, azt a sárból azonnal kihúzáván, kardjaikkal ahoz alkalmas fát vágtak, s egy félnegyed óra alatt improvisált tengelyt nyertünk. A podgyászt a kocsiról az or-

szágút mellé rakták, ahoz fegyveres őrköt, a velünk levő hölgyek alá kényelmes tisztit kocsit, a férfiak alá szinte egy másikat rendeltek, azonfelül egy katonát is küldtek Illyére, ki az út mellett őrzött podgyászunkért egy előfogattal visszaterendő volt.

Az orosz táborban s az orosz tisztekkel egyhónapi érintkezésem s ismeretségem ideje alatt több adatot tudnék felhozni; azonban hosszadalmas nem akarók lenni, s csupán, mivel ezen történelmi elbeszélésemben oly mellékes s egy tőlünk távol eső nemzetnek, különösen pedig katonatiszteinek becsületességét jellemző adatok felhozásába fogtam, ezeket, melyek különben is az általam átélt eseményekhez tartoznak, örök emlékül feljegyezni óhajtottam.

A mellém rendelt s velem Hlyére előfogatért menendő jámbor közlegény származására nézve lengyel volt, s míg Hlyére ai élk, folyvást mulattatott muszkaországi szokások s katonai élet elbeszélésével, azonban mindig hozzátevém, hogy ő nem muszka, hanem lengyel, s a francziákat nagyon szereti, mert az ő apja is a nagy Napóleon alatt harczolt, még pedig a muszka ellen.

Illyére érve, az orosz katonának fáradságáért borralót adtunk, ki az előtte oly szokatlan adományból jó napot csapván, a korcsmában tovább mulatott, mintsem szabad lett volna neki, s addig késett a faluban, míg végre muszka származású kapitánya s ura, kinek parancsa folytán mellénk rendeltetett, a fogadóba érkezett, s megpillantva legényét, ki éppen a legjobb kedvében volt, magához inté.

A szegény lengyelben meghült a vér s egyszerre vége lett jó kedvének, bizonyosan jól ismerte már ura szigorúságát. Meredten imegállott a közlegény a kapitány előtt, ki, mielőtt kérdést ntézett volna emberéhez, oldalán függő kancsukáját leoldá, s előbb egy súlyos ütést adott a kérdett arcának, azután szólva hozzá: „dzse si ti bil? (hol voltál?) A szerencsétlen sírni nem mert, hanem felelni akart, s „przosim pjenknye panye kapitana“ (kérem szépen a kapitány urat), mire

a kapitány „szlisaj!“ (hallgass) szóval ismét arczul üté a jámbor lengyelt úgy, hogy a vér azonnal elborította, s azon kérdést „dzse si ti bil?“ legalább tíz-tizenkétszer intézte emberéhez, s mindannyiszor görcsös kancsukájával arczul csapá őt, s ha legénye sírni vagy jajgatni akart, az ütést fejelágyának irányozta, mire a szerencsétlen elfojtá fel-feltoluló zokogását, s a fuldokláshoz közel állt; a vér csörgött arczáról, de azért katonai állásban meredten állott s meg sem mozdult.

Régen hallottam s már eddig is tapasztaltam, hogy a subordinatio az orosz hadseregben nagyon szigorú, ezt azonban még is túlszigorúnak találtam, különösen oly esetben, midőn tulajdonképen nem annyira a közlegény, mint az előfogatba kirendelt földműves volt a hibás, ki szokott paraszt lassúsággal állott ki kocsijával.

A jelen voltak ezen kemény bánásmód által mélyen meghatva éreztük magunkat, s a szegény lengyel fájdmán s kínzásán könybe lábbadtak szemeink; ilyen katonai fegyelemről fogalmam sem volt. A mi honvédeink s huszáraink szilajok s nem egyszer zablátlanok voltak, azonban legvadabb dühünk kifakadását egypár hátukra irányzott kardlappal öntötték ki, de össze nem kínoztuk s meg nem véreztük őket.

Hasztalan volt nem csupán a férfiak, hanem a nők könyörgése is, míg a kapitány dühe nem csillapodott, addig reánk sem hallgatott.

E szigorú fenyíték után hozzánk fordult a muszka kapitány s mosolygva mondá: „tanuljátok tőlünk a katonai fegyelmet fentartani. Ha az orosz tiszt közvitézeinek azt mondja: fiúk e helyen kell maradnotok, ha mindnyájan meghaltok is. Ott maradnak ők, ha zápor módra hull is a golyó. Ha nálatok ily katonai fegyelem lett volna, ily vitéz néppel barczolva, nem vesztettetek, hanem győztetek volna.

Ezen állítására a különben irányunkban nagyon udvarias s ily szíves készséget tanúsító muszka kapitánynak egy szó ellenvést sem tettünk, ki ismét az el érzékenyedéit hölgyekhez fordulva, beszédjét folytatá: „ez nem megy másként ná-

lunk, különben szép szóval és simogatva nem hoztuk volna embereinket távol hazánkból csaknem a török határig.“

Az összekancsukázott lengyel csakhamar visszatért podgyászainkkal, s egy óra múlva ismét rózsaszínű kedve keredett, mert szenvedéseit méltányolva, mindegyikünk egy-egy ezüst húszast nyomott markába s ő egyszerre 6 húszással dúsgazdag lett, s míg kapitánya a déli álmod szunnyadta, ő addig a korcsmában „Jescse vudka nye szkvasznula poklya mi zsiyeme“ (meg nem savanyodik addig a pálinka míg mi élünk) kedvencz nemzeti dalát énekelte, s szünetek között, a midőn sajnálatunkat iránta kifejeztük, többször elmondá: „jó ember az ő kapitánya, csakhogy megtestesült muszka, s ez neki megrögzött szokása, ha megharagszik, akkor aztán üt, s mi leggonoszabb, nem nézi hova.“ —

September elején Nagy-Váradra érkeztünk, hol nagyszámú hazamenekült bajtársainkkal találkoztunk. A város s a környék tömve volt császári és czári szövetséges sereggel.

Néhány napi itt mulatásom alatt felkeresett szállásomon gr. *Makowszky* orosz kapitány, kivel naponként hosszabb ideig mulattam, kitől végre érzékenyen elbúcsúztam s kinek édes emléke örökké élni fog lelkemben. Ő volt az első, ki a Boros-Jenő alatt fegyvert lerakott magyarok elsejével beszélt — ő volt az, ki orosz fogságunk ideje alatt mindenben részvétet tanúsított irántunk nemeslelkű *Ratischielow* ezredesével együtt, minden szükségesekről gondoskodott, s a fogság súlyos érzetét szelíd, sőt vendégszerető modorával nemeslelktin enyhíteni igyekezett. Ő tántoríthatlan hive volt ezárj ának, a katonai fegyelmet biblia szavaiként tisztelte; de valódi jószívű lengyel s a szó szoros értelmében mágnás, miveit szellemű egyén volt. Reményiem, hogy a fegyverlerakásnál s később az aradi hadi fogságban volt 500 magyar tiszt közül kevés fog találkozni, ki gr. *Makowszky* muszka kapitány s *Ratischielow* ezredes nevére ne emlékeznék, még pedig há-lásan ne emlékeznék vissza. S bizonyos vagyok benne, hogy ő is gyakran visszaemlékezik ránk.

De bár mily emberileg s vendégszerető módon bántak is velünk az orosz tisztek, s bár mily fiatalok valánk is még akkor, e szép modoruk által elámitni s áltatni nem engedték magunkat, a szerencsétlen Losoncz vérbe s lángba borult képe szüntelen szemünk előtt lebegett, s minden lépten nyomon szemtanúi valánk az oroszok ragadozó vágyának s pusztításainak, különösen a közlegénység bárdolatlan magaviseletének, kik még a mezőn talált növényeknek sem kegyelmeztek, s a merre csak elvonultak, az alföld szépen diszló kukoriczásait szántszándékosan letiporták, kiirtották. Mely undok tettel a császári katonaságot egyáltalában nem vádolhatni, hol fegyelem s rend uralgott. Az orosz tiszteknek velünk való bánásmódjának oka az orosz és osztrák hadsereg közötti feszes viszonyából eredt.

S bár mily szépen bántak légyen is velünk a fegyverlerakás után a oroszok, vendégszeretüket többé igénybe venni nem óhajtjuk. Szépen bántak velünk, mert örültek, hogy ily hamar vége lett a magyar háborúnak, s hazájokba visszatérhetnek.

Arad s N.-Várad középpontjai voltak a hazafelé vonuló magyar tiszteknek. Aradtól Nagy-Várad volt az első pihenési pont, hová oly sokan összegyűltünk, s hol oly sok ló és kocsi volt, hogy eleinte egy szép nyerges lovat 10, sőt 5 forinton is lehetett vásárolni, de utoljára vevő sem találkozott reá, minthogy a nagyszámú szövetséges katonaság miatt egy véka zab ára 6 ezüst huszas volt, mely akkorában Magyarországon hallatlan ár volt, s szénát nem is lehetett kapni.

Épen Nagy-Váradon létem alatt Ítéltetett el azon lengyel tiszt is az orosz haditörvényszék által, ki Görgeyhez átszökött, s kit ő a fegyverletétel után az oroszoknak kiszolgáltató; a szerencsétlen golyó-halállal múlt ki; a vesztőhelyhez azonban közeledni sem lehetett, mert azt egyezred lovas vette körül. Midőn több lengyel származású tisztek előtt e feletti sajnálkozásunkat kifejeztük, azt adák válaszul; úgy kellett neki: miért volt hűtlen a cásárhoz, méltán lakolt.

Nagy-Váródról kiki haza sietett, a kinek t. i. volt hazája, azaz hova mennie. Szétoszlottunk s szétszórattunk a világ négy tájai felé, s így a hogy akkor, soha többé össze nem jövünk.

Végre én is útnak indultam *Kökényesi* kapitánynyal együtt Szabolcs és Szatmár megye felé Tokajon át Miskolcra s onnan haza Jász-Berény mellett fekvő Pusztá-Kerekudvarra Heves megyébe vettem utamat, s így tovább egy hónapnál hol lóháton, hol pedig kocsin folyvást utaztam.

Szabolcs megyében, a hol szinte egész Tokajig a hazafelé vonuló orosz sereggel s azoknak csapatai között kellett haladni, nemhogy legkisebb kellemetlenségem lett volna, sőt inkább mindenütt szíves készsége találtam; a szabolcsme gyei közbirtokosságnál pedig kitűnő vendégszeretetre, kik a hazafelé vonuló magyar tiszteket rendesen a falu végén várták, s bajos volt magunkat elhatározni, melyik helyre szálljunk; így különösen *Tahy*, penészleki *Ujlaky* és *Répásy* (volt magyar tábornok testvére) nemes családok szíveségére édesen emlékezem vissza.

Szatmár megyében s másutt is hasonló vendégszeretetre találtunk.

»Több érdekest is hozhatnék fel ez eseménydús múltból, azon történetekből t. i., melyeknek szemmelátott tanúja voltam vagy a melyek közelemben történtek, s melyeknek vázlatát a tett után azonnal hitelt érdemlő tanuktól elbeszélni hal lottam; a mire visszaemlékezni képes nagyok, azt ide az utókor számára följegyzém.

Reményiem, hogy az itt általam előadottakat senki meg nem czáfolja, minthogy minden drámai bonyodalmat óvatosan kikerülve, s a költészet hevétől el nem ragadtatva, csupán a tiszta valóhoz hűn ragaszkodva adom elő a törtéirteket, mely elvtől el nem térve, állításaim valóságáról nyílt homlokkal merek hivatkozni mindazokra, kik velem e hadjáratban s ezen eseményekben részt vettek.

Míg Nagy-Váradom létem alatt Kazinczy hadtest pa-

rancsnok aug. 25-én Zsibónál 4000 emberrel létévé a fegyvert; Péterváradot Kis Pál magyar tábornok még azon évi sept. 7-én feltétlenül 8000 emberrel, Komáromot pedig Klapka György tb. feltételek mellett adta fel oct. 2, 3 és 4-én 35,000 emberrel a császári seregeknek, s ezzel az 184%-ki magyarországi hadjárat be lőn fejezve.

Habár általánosan tudva van mi történt az általam előadott események vezetőivel, mindamellert végül fölemlitui el nem mulaszthatom. Az 1849-ki magyar hadsereg fővezére *JBem*, ki a harczot tovább folytatni akará, Törökországbanekült, hol a padisah által tüzérségi tábornokká neveztetett, de e szenvedélyes harczosnak az elviselhetlen béke, következőleg az egyhangú élet halálát idézte elé, a számos csatákban kapott sebei kiújultak, s néhány hó múlva meghalt, de dicső emléke századokon át élni fog e hazában, s azt tisztelni, áldani fogja a magyar, mert fegyverét fénynyel árasztá el. —

Gróf Vécsey Károly, ki a hadsereg feloszlásának fő tényezője volt — az aradi 13 vértanúk egyike s e gyászos tragédia befejezése neki jutott osztály részül, szerencsétlen hős baj társainak kivégeztetését végig kellett néznie, ő volt a legutolsó, s kötéllel végezték ki; mondják, hogy igen bátran, de türelmetlenül várta a halált s folyvást szitkolódzott; sőt azt is állítják, hogy kegyelmet nyert volna, de az kivégeztetése után egy órával érkezett meg.

Szentiványi Kázmér, ki midőn Bem a hadserget együttmaradásra, engedelmességre, a harcz folytatására s a haza iránt tartozó hűségre szólítá fel s lelkesíté, — fenhangon s vakmerőn azembe szállott a hadvezérrel, mi által a jelen volt tiszteket engedetlenségre sérkenté s a további harcz folytatására nézve lehangoló: miként többen, úgy ő is az aradi cs. kir. haditörvényszék által 16 évi vasban ülő várfogságra ítéltetett.

Azok, kik a fegyverletételről vagy pedig önmegadásról mit sem akartak tudni s hallani, u. m. Kmety, Vetter, Gnyon, Perczel, Mészáros Dembinszky tábornokok, továbbá Przi-

emsky, gr. Dembinszky, Asztalos Sándor, Mészöly Farkas törzstisztek stb. vagy ki- vagy megmenekültek, sértetlenül maradtak s némelyik még ma is él köztük, sőt vissza is téri hazájába.

A fentebb előadottakból kitűnik, hogy az 1849-ki magyar hadsereg, habár Görgey 30,000 harcosával le tétette is a fegyvert, de azért, még fel nem oszlott, minthogy a 60,000 főből álló fő haderő Bem vezérlete alatt még fegyverben állott s újra csatára készült, továbbá Klapka 35,000, Kis Pál 8000 és Kazinczy összes hada szintén 8000 emberből állott, azonkívül Noszlopi s többek guerilla csapatai s végre még az erdélyi csaknem 20,000-re menő csapatok fegyverben állottak még, tehát még jóval 100,000-en felül való honvéd seregünk volt. Igaz hogy a hadsereget s a nemzetet egyiránt varázshatásn szónoklata- s proclamatiójaival lelkésítő s kitartásra buzdító Kossuth Lajos túl volt már a hon határain, de ott volt Bem, a harc megtestesült szelleme, kihez a sereg nagy tisztelettel s rendíthetetlen bizalommal viseltetett, a végpercekben ép úgy mint ezelőtt, s midőn csak pusztá szóval adá elő, hogy Őt a kormányzó nevezte ki fő hadvezérnek, a sereg teljesen megnyugodott bepne, oly nagy tiszteletben állott Kossuth neve még honától távolléte alatt is.

Bem tehát, ha Vécsey fel nem lázad ellene, s Szentiványi Kázmértől nem támogatatik, a sereg nagyobb részét tovább is vezérelhette volna. Tagadhatkn ugyan, hogy az augusztus 9-ki Temesvárnál vívott szerencsétlen csata után az ujoncz honvéd zászlóaljok annyira szélyel voltak hulladozva, hogy azokat egész öt napon át folyvást újonnan rendezték, szervezték, mi valóban nagy fáradságba került, de Bem erélyes intézkedése folytán ez is sikerült, s az elszéledt csapatok ismét ki lönek egészítve, habár tiszteik nagyobb része többé elő nem került.

Ezen új honvéd zászlóaljok tehát, melyeket csak nem

rég *Perczel Mór* alakított, s melyek, fájdalom, még egyetlen egy győzelmes csatában sem vettek részt, mert *Dembinszky* vezérlete alatt csak a hátráláshoz voltak szokva, valamint a kaszás (lőfegyvernélküli) csapatok is nem igen kecsegtethették *Bemet* fényes győelmek kivívásával; de annál inkább bízott *Vécsey* s *Rmety* jól szervezett s harcedzett hadtesteiben s remélte, hogy a többi gyöngyébb csapatok az előbbieket példáját követni fogják.

Es ha csakugyan sikerült volna is *Bem*nek a főhadse-
reget együtt maradásra s fővezéri parancsainak teljesítésére bírni is, de vájjon milyen kimenetele lett volna ujonnon elkezdett hadjáratának? Ki tudná e kérdést megoldalni. Ismerve azonban *Bem*nek katonai becsületességét, valamint a magyar ügy, különösen pedig a szabadság iránti tántoríthatlan vonzalmát és szerejét: nem kétkedhetünk benne, hogy a világosi s borosjenői fegyverletételnél bizonynyal többet eredményezett volna.

De a romboló villám lesújtott s a nagy fegyveres tömeget szélyelhányta, melynek egyik része külföldön keresett menedéket, míg a másik, a nagyobb rész imádott hónától megvál-
ni nem tudván: a vihar lecsendesültét itt bevárni tökélel el magát.

Mindezekből kiindulva: az 1849-ki magyar hadsereg feloszlásának okait az általam előadottakban rejteni vélem.

Névjegyzéke

azon vezérek, törzs- és főtiszteknek, kik az 1848/9-iki Arad és Temesvár táborozásában vezényeltek és részt vettek.

Hadvezérek.

1. Gaál Miklós, Aradon ezredes, később tábornok, + 20 évi vasban töltendő várfogságra Ítéltetett.
2. Kiss Pál, Aradon alezredes, később tábornok, Heves megyéből Tisza-Füredről. + mint Péterváradot feladott parancsnok sértetlenül maradt. 1867-ben meghalt.
3. Márióssy János, Aradon alezredes, később ezredes, Szepesmegyéből Márkusfalvárói. 18 évi vasra Ítéltetett. 1867-ben Szepesmegye házi pénztárnoka.
4. Gróf Vécsey Károly, tábornok, Pestvárosából. + az 1849. évi october 6-án Aradon kivégzett 13 vértanuk egyike.
5. Vetter Antal, altábornagy Pozsonyból. 1849-ben külföldre menekült, 1867-ben visszatért; jelenleg Pozsonyban.

Dandárparancsnokok és törzstisztek.

1. Ábrahám Ádám, a debreczeni veresszalagos zászlóalj őmanagya, Biharmegyéből Debreczenből.
2. Aradi (Arader) V., tábornoki törzsorvos őrnagy, Ó-Arad városából. A forradalom után Ó-Aradon osztozkodó.
3. Asbóth Sándor, ezredes, Zalamegyéből Keszthelyről. A forradalom után kimenekült; jelenleg Északamerikában tábornok.
4. Asztalos Sándor, a 29. zászlóalj alezredese, Máramaros-Szigetről. f 1849-ben a külföldre menekülve, pár évvel azután Párisban egy végzeteljes párviadalban elesett.
5. Baudisz József, tábornoki alezredes. 1867-ben Budán.
6. Berguianu Antal, a 29. zászlóalj jőrnagya. f a forradalom után Szegeden.

7. Báró Bornemisza Jánosa 30. honvéd zászlóalj őrnagya. Erdélyországi. 1867. Erdélyben.
8. Boros Jenő dandárparancsnok, alezredes. Erdélyországból. 1867-ben a magyar közlekedési minisztériumnál Budán.
9. Czecz János, őrnagy később tábornok.
10. Gróf Dembinszky, tüzérkari őrnagy. Nagy Lengyelországból. f 1849-ben Törökországba menekült, honnan 1851-ben New Yorkba költözködött, s ugyan ott elhalt.
11. Dobay Ágoston, alezredes és dandárparancsnok, Sárosmegyéből. 6 évi várfogságban töltendő vasra ítéltetett. 1867 -ben sárosmegyi földbirtokos.
12. Erdődy N., a 38. hon. zászlóalj őrnagya.
13. Gaál László, Aradon őrnagy, később ezredes. + Az 1849-ik évi august. 15 én Kmety vezérlete alatt Lúgosnál vívott csatában megsebesült, 1852-ben Szegeden elhalt.
14. Kéry László, debreczeni önkéntes lovascsapat őrnagya.
15. KOIgen József, a 30. honv. zászlóaljnál 1849. évi april 25-ig őrnagy. 1867-hen Török-Becsén Torontálmegyében.
16. Kovács Ernő, a 30. honv. zászlóaljnál 1849. évijulius 14-ig őrnagy. Zalamegyéből Túrje vagy Türgyéből. 1867-ben püspök-uradalmi főmérnök Vácson Pestmegyében.
17. Kriváczy N., tüzérkari alezredes, Szepesmegyéből.
18. Martini Frigyes, őrnagy. 12 évi vasra ítéltetett.
19. Mészöly Farkas, a 14. számú Leel huszár ezred alezredese, Fehérmegyéből Sárbogárdról 1867-ben Sárbogárdon földbirtokos.
20. Nagy Jenő, a 30. honv. zászlóalj ezredese a háború végéig Bihar megyéből Debreczenből. 18 évi vasra ítéltetett. 1867-ben a budai közúti vasútnál pénztámok.
21. N ismer Antal, a 14. számú Leel huszár ezred őrnagya. Baranya megyéből Pécsről. + 16 évi vasra ítéltetett. 1850-ben munkácsvári fogságban elhalt.
22. Okolicsni N. a csongrádi önkéntes zászlóalj őrnagya.
23. Prziemszky László, tábornoki alezredes, Nagy-Lengyelor-

- szágból. 1849-ben még a fegyverletétel előtt Törökországba menekült.
24. Rákóczy-Parcsetics Zsiguiond, a 14. sz. Leel huszár ezred ezredese. Torontálmegyéből Nagy-Kikindáról. 18 évi vasra ítéltetett. 1867-ben nagykikindai honvéd-egylet elnöke
  25. Szentiváuyi Kázmer, az 59. honvéd zászlóalj alezredese, Liptómeagyéből. 16 évi vasra ítéltetett. 1867-ben liptómeagyei földbirtokos.
  26. Tóth Endre, az 58., honv. zászlóalj alezredese, Bácsmeagyéből. f 16 évre vasra ítéltetett.
  27. Végh Bertalan, táborkari őrnagy. 10 évi vasra Ítéltetett.
  28. Willáin (Biitzner) N. a 38. honvéd zászlóalj ezredese, f az 1849. évi májushó elején a Temesvár alatti Gyárváros ostrománál ágyúgolyó halállal kimait; örök álmát Szakállházán nyngoszsza.
  29. Zikó János, 1848. dee. 20-ig a 30. honvéd zászlóalj őrnagy, később alezredes. Szerbországból, Belgrád városából, t 16 évi vasra Ítéltetett. 1867-ben Pesten mostoha körülmények között elhalt.
  30. Znrice IV., a debreczeni veresszalagos zászlóalj őrnagy. + a forradalom után.

F ő t i s z t e k

Század-és szakaszparancsnokok.

1. Andrasffl Károly, a 14. sz. Leel huszárezrednél százados, f 1851-ben politikai vétségért halálra ítéltetett, s kivégeztetek^
2. Altuiann Frigyes, a 30. honv. zászlóaljnál főhadnagy. Győrmeagyéből. 1867-ben Temesmeagyében Német-Ságon népjegyző.
3. Antalffi N. a 30. honvéd zászlóaljnál számvevő tiszt. + 1849 után a fogságban megtébolyodván, elhalt.
4. Argay György, a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy.
6. Asztalos Gábor a 38. honvéd zászlóaljnál hadnagy.
6. Athanáz N.a 30. honv. zászlóaljnál hadnagyi minőségben alorvos.
7. Babos N., a Reiskösztricz huszár ezrednél százados.

8. Bogácsi András, a 14. sz. Leel huszár ezrednél hadnagy.
9. Bak Balázs, a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
10. Baranovics Ferencz. az 59. honv. zászlóaljnál főhadnagy. Békésmegyéből Gyuláról. 1867-ben békésmegyei földbirtokos.
11. Baranovics Gergely, az 59. zászlóaljnál százados. Békésmegyéből Gyuláról. 1867-ben békésmegyei főszolgabíró.
12. Bariba INI., a 30. honv. zászlóaljnál hadnagy.
13. Itibó károly, a 14. sz. Leel huszár ezrednél főhadnagy, Kiskúnságból Törökszentmiklósról. A forradalom után kiskun-sági földbirtokos.
14. Bögözy Miksa, a 38. honv. zászlóaljnál élelmezési százados. Sárosinegyéből Eperjesről. 1867-ben Eperjesen magánzó.
15. Bolnbiák János, a 29. honvéd zászlóaljnál hadnagy, Csanádmegyéből Makóról, f 1849-ben Temesvár alatt egy éjjeli csatározás alkalmával 36 szurony dőfés alatt elesett.
16. Boroukay N., — honvéd zászlóaljnál száz dós. Zemplémmegyéből.
17. liózsó György, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
18. Csatári^.,— honvéd zászlóaljnál hadbíró századosi minőségben.
19. Csomortáuyi Alajos, a 14. sz. Leel huszár ezrednél alszázados. 1849-ben Törökországba menekült, onnan az éjszakai amerikai szabad államokba költözködött.
20. Csoltó János, a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
21. Czorda Bódog, az 58. honvéd zászlóaljnál főhadnagy. Bácsmegyéből Szabadkáról. 1861, 1865-ben s jelenleg Szabadka városa országgyűlési képviselője.
22. Dadányi N., a 14. sz. Leel huszárezrednél százados. 1849 elején más huszár ezredhez tétetett át
23. Dallos (Voloscscck) János, a 14. sz. Leel huszár ezrednél főhadnagy. Máramarosmegyéből. 1867-ben Máramaros megyei szolgabíró.
24. üálnoky Béla, a 14. számú Leel huszár ezrednél hadnagy. Bácsmegyéből. A forradalom után népjegyző a Bácságban.
25. Darui! N., a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
26. Degre N., a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy.

27. Dessewffi Gyula, a 14. sz. Leel huszár ezrednél főhadnagy és hadsegéd. Temesvárról. A forradalom után a cs. hadseregbe besoroztatott, s Olaszországba küldetett.
28. Dézsy Zsigmond, a 14. Leel huszár ezrednél százados. Erdélyországhól.
29. Dobsa IV., — honvéd zászlóaljnál hadbíró századosi minőségben.
30. Dudinszky IV., a 14. sz. Leel huszár ezrednél hadnagy. Ungmegyéből. .
31. Dullesko Halász, — honvéd zászlóaljnál százados.
32. Eib Károly, a 14. sz. Leel huszár ezrednél alszázados. Ungmegyéből. 1849 után a cs. hadseregbe lépett.
33. Endrődy István, a 14. számú Leel huszár ezrednél hadnagy-
34. Erős Ferenc*, a 30. honvéd zászlóaljnál százados. Szabolcsmegyéből Litkéről. + a forradalom után.
35. Fazekas IV., a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy, f 1849. július 14-én Bácsmegyében a Hegyesnél vívott csatában elesett.
36. Fekete Antal, — honvéd zászlóaljnál százados. Pestmegyéből Kecskemétről, t a forradalom után.
37. Ferenczy János, a 38. honvéd zászlóaljnál százados. Zemplénmegyéből Erdőbényéről. A forradalom után a cs. hadseregbe Boroztatott. 1867-ben Erdőbényén gazdatiszt.
38. Ferenczy IV., a 14. sz. Leel huszár ezrednél főhadnagy.
39. Ferenczy N., a 30. honvéd zászlóaljnál számvevő tiszt.
40. Flaschmann N., tüzérkarnál százados.
41. Fogarasy IV., a Reisz-köstricz huszár ezrednél százados.
42. Földváry Ferencz, a 29. honvéd zászlóaljnál százados. Ungvári uradalmi gazdatiszt.
43. Forster Rezső, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
44. Furkós Tamás, a 30. honvéd zászlóaljnál százados, f 1849-ik. april havában.
45. Gaál János, a 38. honvéd zászlóaljnál hadsegéd hadnagy minőségben.

46. Géth Vilmos, a 4. sz. Leel huszár ezrednél hadnagy. Heves megyéből Besenyőről. 1867-ben Heves megyei csendbiztos. Besenyői főbirtokos.
47. Grabovszky N., a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy.
48. Gyertyánffy N., a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy. 1867-ben ügyvéd.
49. Gulyás N., a 14. számú Leel huszár ezrednél tábori pap százados minőségben. 1849 után Nagyvárad papi megyei áldozár.
50. Gyurkovics IV, főorvos százados minőségben az ujpécsi kórházban. Biharmegyéből Nagyváradról. A forradalom után N.-Váradon gyakorló orvos.
51. Gyürky N., a 20. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
52. Harsány! N., a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy.
53. Hegyi IV, a tüzérekarnál hadnagy.
54. Hesz N., a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy. Pozsony városából. Temesvár ostrománál egy 24 fontos ágyú golyó jobb lábát elsodorta.
55. Hortobágyi (Gremesperger) N., az 59. honvéd zászlóaljnál százados minőségben tábori térparancsnok. A forradalom után gazdatiszt.
56. Hubert Dániel, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
57. Horváth Dániel, a 38. honvéd zászlóaljnál hadbíró százados minőségben.
58. Jancsics IV, a 14. sz. Leel huszár ezrednél főhadnagy. Pestmegyéből Hévízről, f Arad ostrománál gránát által megsebesült. A forradalom után elhalt.
59. Jánosy Emil, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy, ZemplénmegyébőlS. A. Ujhelből. 1867-ben Kassán a HuDgaria biztosító társaság ügynöke.
60. Jubál IV, a tüzérekarnál főhadnagy.
61. Kaminszky IV, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy. -
62. Kanka Károly, a szekerészeinél hadnagy, Pozsonymegyéből.
63. Kárner N., — honvéd zászlóaljnál élelmezési százados.
64. Karvázy Ferenci, a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy.

65. Kékesy János, a 14. sz. Leel huszár ezrednél hadnagy, Hevesmegyéből Gyöngyösről. 1867-ben Heves megyei eskltt.
66. Keresztesy Samu, — honvéd zászlóaljnál főhadnagy, Sárosmegyéből Eperjesről. A forradalom után Eperjesen ügyvéd.
67. Kiss Gyula, a 29. honvéd zászlóaljnál százados, Borsodmegyéből Szendrőről. f 1856-ban Miskolczon mint ügyvéd
68. Kiss Lajos, a tüzérekarnál főhadnagy, Borsodmegyéből Szendrőről. A forradalom után szendrői földbirtokos.
69. Korda János, a 14. sz. Leel huszárezrednél orvos hadnagy minőségben, Hevesmegyéből Gyöngyösről + Jász-Jákóhalmán a forradalom után mint kerületi orvos.
70. Komig Rí., táborig pap főhadnagy minőségben.
71. Kovács József, a 14. sz. Leel huszár ezrednél főhadnagy, Jász-Berényből. A forradalom után a cs. hadseregbe besoroztatott. 1867-ben Jász-Fényszaru városi főjegyző.
72. Kövér Lajos, — honvéd zászlóaljnál főhadnagy, Temesmegyéből Angyalkáiról. + 1863-ban Pesten mint a „Jövő” politikai lap szerkesztője.
73. Kövér Károly, a 38. honvéd zászlóaljnál hadnagy, Temesmegyéből Angyalkáiról. 1867-ben temesmegyei földbirtokos.
74. Kramer Rí., a 30. honvéd zászlóaljnál főorvos százados minőségben.
76. Kfikemezey Pál, a 38. honvéd zászlóaljnál hadnagy, Sárosmegyéből Kükemezőről. + 1848. év marczius hó elején egy éjjeli ágyúzás alkalmával ó-Arad főterén, szakasza élén, egy 60 fontos bomba szét pattanván, fején halálosan megsérült.
76. Kun Rí., a tüzérekarnál hadnagy Ó-Aradról.
77. Kunewalder Albert, a táborkarnál főorvos százados minőségben, Pestvárosából. 1867-ben Pesten gyakorló orvostudor.
78. Kfirthy Rí., a táborkamál főhadnagy Csongrádinegyéből Szegedről.
79. Kurucz Rí., — honvéd zászlóaljnál százados. Bácsmegyéből Szabadkáról.
80. Kutasy (Bruner) Ferencz, az 59. honv. zászlóaljnál főhadnagy Biharmegyéből Debreczenből.

81. Lehoczky Ákos, a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
82. Lehoczky Győző, a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
83. Lovnssy N., — honvéd zászlóaljnál százados, Biharmegyéből Szalontáról. A forradalom ntán szalontai földbirtokos.
84. Móriássy Sándor, — honvéd zászlóaljnál főhadnagy. Szepes - megyéből Márkusfalváról. A forradalom 'ntán besoroztatott.
85. Máriássy Tiborc, — honvéd zászlóaljnál százados. Szepes- megyéből Márkusfalváról. A forradalom után besoroztatott 8 mint cs. közkatona Bukovinába rendeltetett, — jelenleg Szepes papi megyei ez. kanonok.
86. Mattn Izidor, az 58. honvéd zászlóaljnál hadnagy, Biharmegyéből N.-Váradról. A forradalom után kereskedő.
87. Matta László, az 58. honvéd zászlóaljnál százados. Biharmegyéből. Nagy-Váradról. + 1860-ban Pesten mint leopoldvárosi gyógyszertár tulajdonos.
88. Mészáros IV., a 14. sz. Leel huszárezrednél hadnagy.
89. Mihó Miklós, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy. Kiskun- ságból Halásról. A forradalom után Szabadkán könyvkeres- kedő, jelenleg mint világtalan Zentán a nélkülözésnek 5 kiskorú gyermekével s beteges nejével kitéve.
90. Mocsy N. az 58. honvéd zászlóaljnál hadnagy. Biharmegyéből Konyárról
91. Mikusiuyi József, a 14. sz. Leel huszárezrednél főorvos szá- zados minőségben, Hevesmegyéből Gyöngyösről. + A for- radalom után Jászberényben, mint gyakorló orvostudor.
92. Molitorisz Samu, a 30. honvéd zászlóaljnál százados.
93. Molitorisz N. a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy.
64. Moncskó Ferenci — honvéd zászlóaljnál százados. Szepes- megyéből Iglórol. A forradalom után a cs. hadseregbe beso- roztatott. 1861, 1867-ben Szepesmegyében tátraaljai járás- ban főszolgabíró.
96. Móró József, a 14. sz. Leel huszár ezrednél hadnagy, Bács- megyéből. A forradalom óta Bácsmege Ada városi szállá- si tanító.

96. Müller Károly, a 38. honvéd zászlóaljnál hadnagy, ó-Aradról.
97. Müller N., a tüzérkarnál főhadnagy.
98. Murányi (Markovich) Dénes, a 38. honvéd zászlóaljnál százados. 1867-ben biharmegyei földbirtokos.
99. Nagy Ferenci, előbb a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy, később huszár százados.
100. Nagy Pál, a 38. honvéd zászlóaljnál százados.
101. Nagy Sándor, a 14. sz. Leel huszárezrednél hadnagy, Kiskunságból. A forradalom után kiskunsági földmives.
102. Nánásy N., a debreczeni veresszalagos önkéntes csapatnál főhadnagy, Biharmegyéből Debreczenből. A forradalom után Debreczenben.
103. Nedenky Tivadar, a 14. sz. Leel huszár ezrednél alszázados, Pozsonymegyéből Nagyszombatból. + 1849-ben Temesvár alatt lóról lezuhanván, lábtörésben elhalt
104. Niszner János, előbb a 29. zászlóaljnál, később a 14. sz. Leel huszár ezrednél százados, Baranyamegyéből Pécsről. A forradalom után 12 évi vasra Ítéltetett.
105. Noszticiua Vilmos, a 38. honvéd zászlóaljnál, később más zászlóaljnál hadnagy, Sárosmegyéből Eperjessről. + A forradalom után Eperjesen.
106. Novák Ödön, a 29. honvéd zászlóaljnál élelmezési főhadnagy.
107. Nyitrai Károly, a 38. honvéd zászlóaljnál hadnagy. A forradalom után 1850—51-ben kelme-kereskedő segéd Pesten.
108. Okolicsányi Pál, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy, Nógrádmegyéből Romhányról. 1867-ben Nógrád megyei altgyész, Balassa-Gyarmaton.
109. Omaszta Szilárd, az 58. honvéd zászlóaljnál százados. Békésmegyéből Gyuláról. A forradalom után Gyulán ügyvéd.
110. Ozeiczky János, a 38. honvéd zászlóaljnál százados s zászlóalj parancsnok. 1867. Pesten.
111. Pacsu N, a 38. hpnvéd zászlóaljnál orvos főhadnagy minőségben.
112. Felesket János, a 38. honvéd zászlóaljnál hadnagy.

113. Perczel Ferencz, a 30. honv. zászlóaljnál főhadnagy Tolna-
megyéből Bonyhádról. f 1848. év december hóban a Don
Miguel zászlóaljhoz tétetett át is 1849 -ben Buda ostrománál
mint százados elesett
114. Petrovay Ákos, a 38. honv. zászlóaljnál százados, Ungme-
gyéből. 1861, 1867-ben Ungmege 2-od alispánja.
115. Pichler Ferenci, a 30. honv. zászlóaljnál hadnagy. A 30-ik
zászlóaljnál csak 1848. évi december hóig volt. 1867-ben
Nagy-Váradon magánzó.
116. Pintér Adolf, a 14 sz. Leel huszár ezrednél alszázados, Pest-
megyéből. 1867-ben Pestmegyében Kartalon b. Sina Simon
nradalmi tisztje.
117. Podhorsiky Károly, — honv. zászlóaljnál főhadnagy, Bor-
sodmegyéből Miskolczról. A forradalom után Ungvár városi,
jelenleg Kassán hivatalnok.
118. Potemkin Ödön, a 14 sz. Leel huozár ezrednél hadnagy, Sá-
rosmegyéből Eperjesről. 1867-ben Pesten a magyar tudo-
mányos akadémiánál javitnok.
119. Révész László, a 30. honv. zászlóaljnál százados, f 1849-ik
évi júniusban Torontálmegyében Melenczénél vívott csatá-
ban elesett.
120. Rinkovits József, a 38. honvéd zászlóaljnál hadnagy, Len-
gyelországból.
121. Rözsényi Samu, a 38. honvéd zászlóaljnál százados, Cson-
grádmegyéből, Holdmező-Vásárhelyről 1867-ben Holdmező -
vásárhelyvárosa tanácsnoka.
122. Salamon N., a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
123. Schramm Vincze, a 30. honvéd zászlóaljnál százados, f
1849. évi april havában, Bácsmegyében Villovánál vívott
csatában elesett.
124. Sikor József, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy. Győrme-
gyéből Győrvárosából. 1867-ben Győrvárosában gyakorló
orvos tudor.
125. Simon IV., a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy.
126. Simonyt Viktor, a 29. honvéd zászlóaljnál százados.

127. Skultéty N., — honvéd zászlóaljnál százados. A forradalom után a csász. osztrák hadseregben főtiszt.
128. Soltész János, a 30. honvéd zászlóaljnál százados, Aradmegyéből. -f- 1849-ik évi május havában őrnagyi előptetéssel a 41. zászlóaljhoz tétetett át. A forradalom után elhalt.
129. Sudár Balázs, a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy
130. Sveiczter Rí., a 14. sz. Leel huszár ezrednél alszázados. Szatmár-Németiből.
131. Szabó Imre, a 29. honvéd zászlóaljnál százados. Hevesmegyéből Besenyőről. 1867 ben besenyői földbirtokos.
132. Szabó Kálmán, — honvéd zászlóaljnál hadnagy, Hevesmegyéből Besenyőről 1867-ben besenyői földbirtokos.
133. Székely N., a 14. sz. Leel huszár ezrednél főhadnagy + az 1849. évi május havában Freidorfnál vivott csatában elesett; egy ágyú golyó derékon szakítá el.
134. Szombathelyi Árpád, a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy. 1849-ben új zászlóaljhoz tétetett át századosi előléptetéssel.
135. Szombatin János, a 14. számn Leel huszárezrednél főhadnagy, Kiskunságból Dorozsmárol. A forradalom után dorozsmai földmives.
136. Szűkül Ferencz, — honvéd zászlóaljnál hadnagy. Csongrád-megyéből Szegedről A forradalom után telekkönyvi hivatalnok.
137. Tájékerti N., a 80. honvéd zászlóaljnál főhadnagy, később egy huszár ezredhez századosi előléptetéssel tétetett át + A forradalom után a magyar földhitelintézetnél alkalmazásban lévén — elhalt.
138. Talabér Móricz, a 14. sz. Leel huszár ezrednél főhadnagy. Hevesmegyéből Egerből. 1867-ben Hevesmegye tiszabeői földbirtokos.
139. Tarnay Antal, a 29. honvéd zászlóaljnál százados, 1867-ben Makón.
140. Tarnay (Taczmán) Flórig, a 14. sz. Leel huszár ezrednél hadnagy, Jász-Berényből. 1849. évi márczius hóban leköszönt, de ismét más huszár ezredbe lépett, s a háború végéig szolgált.

141. Teuchmnan József, a 38. honvéd zászlóaljnál számvevő tisztt.
142. Turkó József, — honvéd zászlóaljnál százados.
143. Ürményi-Nagy, Mihály, a 14. sz. huszár ezrednél főhadnagy, Hevesmegyéből Hevesvárosából. 1867-ben hevesi földbirtokos.
144. Varga János, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy, f A forradalom után pár évvel, mint betűszedő, Budán az egyetemi nyomdánál.
145. B. Vécsey Gyula, a 14. sz. Leel huszár ezrednél hadnagy, Ungmegyéből Szürtéről. 1867-ben Ungmegyei földbirtokos.
146. Vetésy János, a debreczeni veresszalagos csapatnál százados, Biharmegyéből Debreczenből. A forradalom után néptanító.
147. Vezényi János, a 14. sz. Leel huszár ezrednél százados, 1867-ben Pesten.
148. Virág IVa tüzérmál hadnagy, Kiskunságból Szentmiklósról. Temesvár ostromnál balczombján ágyúgolyó által súlyosan megsérült, később kigyógyult.
149. Vojnics Imre, a 30. honvéd zászlóaljnál százados, Bácsmegyéből Szabadkáról. + 1849-ik évjúl 14-én Bácsmegyében a Hegyesnél vívott csatában megsebesült s annak következtében elhalt.
150. Vojnics Nándor, a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy, Bácsmegyéből Szabadkáról. A forradalom után Szabadkán földbirtokos.
151. Vischer IV., a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy.
152. Vörös János, a 38. honvéd zászlóaljnál százados.
Hadtestparancsnok	5
Dandárparancsnok és törzstiszt . .	30
Főtiszt.....	152

IX. AZ ARADI S TEMESVÁRI TÁBOR KITÚNÓBBJEI.

Meg kell jegyeznem, hogy e névjegyzékben csupán azon törzs- és főtisztek nevei foglaltatnak, kiknek neveik 18 év lefolyása után emlékezetemben maradtak, vagy a kikéit szorgos fürkészés után kipuhatholhattam. E névjegyzék tehát hiányos. Mielőtt azonban e munkát közzé tettem volna, oda törekedtem, hogy a mennyire csak lehetséges, a hiányokat kiegészítsem, miért is több még életben levő bajtársimhoz felszólítást intéztem, kérvén őket, hogy a még emlékezetekben élő, velünk együtt Arad és Temesvár alatt táborozott bajtársink neveit küldenek meg; fájdalom, hogy ebbeli felszólításom csekély eredményhez vezetett, kivéve *Kovács Ernő* volt honvéderőnagy, jelenleg püspökuradalmi főmérnök ur becses adatait, ki az itt közlőit névjegyzékemet 42 új névvel gazdagítás Miért is a törzs- és főtiszteket zászlóaljanként! rendben, miként óhajtottam volna, nem közölhetem, ennek kivitele egy ember tehetségét felülmúlja, s többek küzreműködése nélkül kivihetlen.

Mindamellett a hadtest vezéreinek nevei mind, valamint a dandár parancsnokok s törzstisztekéi is, talán egy pár név kivételével benfoglaltatnak, a többi bajtársim neveit pedig, kikkel gyakoribb érintkezésbe jöttem, szintén ide iktattam.

Igyekeztem pedig, a mennyire tehetségemben állott, az illetőknek zászlóalját, a melyben szolgált, továbbá, származási helyét, valamint későbbi sorsát, s jelenlegi hollétét ide iktatni. A betöltetlen hézagok azt tanúsítják, hogy sokakról egyáltalában semmi tudomásom sincs, de a ki tekintetbe veszi, hogy ez idő óta hány felé szélyel szórattunk, ezen hiányodat, remélem meg fogja bocsátni nekem.

E névjegyzék idecsatolását hazafiúi kötelességemnek

ismertem, hogy azok neveit, kik e nagyszerű szabadság-harcunkban éltoket a haza legszentebb ügyéért örömmel fölajánlották, s többen vérökkel a hon földjét áztatták, az utóbornak átadjam, hogy majdan a késő nemzedék, ha egyik vagy másik névben nagy-, ős-, déd- vagy dédük atyjára ismer, hasonló nemes lángra hevüljön, az ideiktatott neveket kegyelettel óvja meg emlékezetében, s ha majdan az 1848-ban megérlelt nagy eszme nyomdokin haladva, annak kedvezőbb körülmények között biztos alapra fektetett, a kor igényeihez alkalmazva, kifejlesztett s tökéletesbitett eredményeit nyugodtan élvezendi: ne feledje, hogy ezen világszabadságra törekvő magasztos eszme Magyarországnak 1848 9-ik évben drága honfi vérrel öntözött égi sarjadéka.

E névjegyzékben foglalt egyének képességét s jellemét bíráló al alá venni nem szándékom, annál is inkább, minthogy jelen munkámat csupán történelmi szempontból írván le, az események és egyének fölött mondott bírálóatától s ítézetétől mindenütt óvakodtam, mindamelltt általánosn annyit föl kell emlitenem, hogy az itt elősoroltak mindegyike hősileg állta helyét. Vezéreink, miként az előadott tényekből kitűnik, bátrak s eléggé buzgók voltak. A mi pedig dandárparancsnokainkat illeti: azoknak kivétel nélkül mindegyike kitűnő volt, s mondhatni, vezéreinket sokkal felülmúlták.

Mindamelltt a történelmi méltányosság azt kívánj a, hogy az általam előadott események kitűnőbbjeit—kiknek hőstetteikre vissza bírok emlékezni — maradandó emlékül ide iktassam.

Az aradi és temesvári tábor dandárparancsnokai s törzstisztei között, kétségbevonhatlan, hogy *Asztalos Sándoi'* tün-tette ki magát, minden adandó alkalommal leginkább, hozzá hasonló rettenthetlen 29-ik zászlóaljával, melyet ő képzett ki. Azonban a többi dandárparancsnoktól s törzstisztektől sem vitázhatni el az önfeláldozást s vitézséget, csakhogy nem mindegyiknek nyílt oly kedvező s oly gyakori alkalom.

Igen jeles dandárparancsnokok és törzstisztek voltak még

Villám (Blitzner), ki a csatatéren maradt, továbbá *Szentiványi Kázmer*, ki az 1849. évi február 8-án Aradon kivivott győzelemnek *Villám* ezredessel s *F'öldváry Ferencz* századossal együtt *Asztalos Sándor* után fő tényezője volt, s a ki minden adandó alkalommal elszánt bátorságot, s parancsnoki eszélyeséget tanúsított, a legkitűnőbb dandárparancsnokaink egyike volt; úgy szintén *Nagy Jenő* és *Mészöly Farkas*, a 14. számú Leel huszár ezred alezredese, ki az ezredet egész háború alatt a végső perczig vezényelte éshosszasideigparancsnokavolt. E jeles férfit, kit közelebről volt szerencsém ismerni, jellemzés nélkül nem hagyhatom. Magasabb stratégiai tudományos kiképzettség mellett, bámulatra ragadó bátorsággal birt, sa legnagyobb veszély közepeit, midőn az ágyúgolyók feje fölött s körülsüvöltöttek, oly nyugodt mosolygva megállt, mintha mi sem történnék körülte; mely hősie példájával nagy erkölcsi hatást gyakorolt ujoncz huszárokból álló ezredére, s azt rövid időn oda képezte, hogy a csak nem rég rettegett császári dzsidásokkal minden alkalommal szembe szállni merészelt s nem egy diadalt vívott ki felettök. *Mészöly Farkas* nem mindennapi sajtáságai közé tartozott, hogy a csata zajában ép úgy, miként nyugodt perceiben egyiránt mosoly ült ajkain, még pedig szelíd, szívet megnyerő mosoly, mely nemes keblének tiszta, önzéstelen tolmácsa volt. Méltán elmondhatom, hogy az egész arad-temesvári táborban egy csapat- vagy dandárparancsnok sem szerettetett jobban alattvalóitól mint *Mészöly Farkas*, habár egyik törzstisztünket sem vádolhatni kegyetlen- vagy szívtelenséggel. *Mészöly* mindamellert fel tudta tartani a fegyelmet és rendet, s az ellen vétőt keményen megfenyítette, szükséges példaadás végett; mi a szilaj jász-kún fiákból álló Leel ezredben nagyon is szükséges volt. *Mészöly Farkas*, midőn Jászberényből Arad alá indultunk első százados volt, de már útban Orosházán őmagygyá kineveztetését vette, 1849. év tavaszán alezredessé emeltetett, az ezredet a végső perczig ő parancsnokolta s vezérelte, mert ezredesünk Rákóczy-Parcsetics Zsigmond, kinek az 1848-ki bács-

kai és bánsági hadjáratban szerzett harczy érdemei elvitázhatlanok valának, s ki alól az ellen golyója pár lovat el is sodrott, csak 1848. év april havában érkezvén Aradra,» hol, valamint Temesvár alatti táborozásban is kellemetlen szem-bajban szenvedvén, az ezred vezérletét, a csatatéren, Mészöly Farkasnak átadni kénytelenítettett, a ki feladatának páratlanul megfelelt, s a hol csak alkalom nyílt, mindig fényesen kitüntette magát, s ha egünk ily hirtelen be nem borul, *Mészöly Farkas* a legkitünőbb tábornokainknak egyike lett 'volna, tanusítá ezt leginkább a végperczekben, midőn már az egész hadseregben a rend s fegyelem teljesen felbomlott, a zászlóaljok, ezredek és csapatok tiszteiknek nem engedelmességedve, szélyel szórtan s hulladozva, kényök-, tetszésük- s ösztönöknek hódolva, megrémült nyájként hazafelé vagy az orosz táborba siettek, kivéve a huszárokat, különösen pedig *Mészöly Farkas* ezredét, miként fentebb is elmondám, ki nek szép magasztos terve volt, huszárjait Jászberényig saját vezérlete alatt vezetni, s ott a város főterén elbúcsúzva tőlük, hazájokba szélyelbocsátni. Fájdalom, e nemes szándékát a butyini lakosok 10 akó ajándék bora megghiúsította. Ő azonban, bár huszárjai elszéledeztek, fegyverét le nem tette az orosz-
nak, ép úgy miként Asztalos Sándor szerencsésen megmenekült s később birtokán Fehérmegy ében Sárbogárdon mezei gazdaszáttal tölté idejét s ma is azzal foglalkozik; mire meg kell jegyezniem, hogy nagy kár ily szép tehetségnek saját szakmáját nem gyakorolnia. Továbbá *Dóbay József, Boros Jenő, Tóth Fmdre, Kölgen József, Bergmann Antal, Zikó János és Zurics*; e legutóbbi, mint á hírneves debreczeni veresszalagos csapat őrnagya Arad hosszas ostrománál több ízben kitüntette magát, smind vezéri eszélyessége, mind pedig hősies elszántságának gyakori jeleit adá. Úgy szintén *Gaal László* őrnagy (később ezredes) is, ki különösen az oláhok elleni hadjáratban gyors menetei, bátor rohamai, s ügyes intézkedései által sikerdús hadműveleteket vitt véghez, s a magyar ügy nagy előnyére tett szolgálatai igen fontosak valának.

A főtisztek csaknem kivétel nélkül lelkes, buzgó ifjú hősök voltak, s a halállal daczolván, élteket minden perczen készek feláldozni, és ha találkozott közöttünk olyan, ki kardjára méltatlanná tévé magát: azt a vezérek kiküszöbölték, s azoknak neveik a fentebbi jegyzékben nem foglaltatnak, ilyet azonban minél kevesbet mutathatni fel.

A századosok kitünőbbjei: *Dézsai Zsigmond* a freidorfi csatagyőző, *Földváry Ferencz*, *Moncskó Ferencz*, *Andrásai Károly*, *Máriássy Tiborc*z (Máriássy János hadvezér bátyja, Szepespapi megyei ez. kanonok, 45 éves); továbbá a fős alhadnagyok között: *Bombiák János*, ki az 1849. febr. 8-ki aradi csatában a híres szerb vezért *Joannovicsot* elejté, kitünő magas, izmos termete s nagy testi ereje, valamint minden vesztélyt megvető vakmerő bátorsága miatt köztiszteletben részesült; — mint egyszerű makói földmives fiú honvéddé lett, s közvitézből egyszerre tisztségre emeltetett, minden csatában ő volt az első, bajtársai vakon rohantak utána, kivált a szuronyt szegzésnél. Bombiák sokáig sértetlen maradimig végre 1849-ki július hóban egy éjjel, midőn épen előörsi tiszti szolgálatot tett, az őrházhoz közel eső szőlők között fegyverropogás, s egyszersmind egyidejűleg saját honvédekének kiáltása hallatszott: „hadnagy uram jöjjön segítségünkre.“ Bombiák, ki csak néhány perczel ezelőtt éjjeli őrjáratra kiküldött néhány embere hangját tisztán fölismerte, minden habozás nélkül kivont karddal a tett helyszínére sietett, s alig haladt párszáz lépésnyire az előörsi állomástól, midőn égy helyt a sűrű bokrok közt mintegy tiz sorkatonára bukkant, kik éjjeli szokás szerint honvédekéhez hasonló szürke köpenyeikbe begombolva lévén, fehér töltényes kardszijaikról rájuk nem ismerhetett, s kik egy helyen csendesen meghúzáván magokat, azt vélte, hogy ezek a császáriak üldözése elől menekült honvédek; elébök lépett e szavakkal: „jérték utánam fiaim, hadd aprítsuk össze az ellenséget!“ Azonban alig mondá ki e szavakat: a tiz sorkatona elül hátul s két oldalt szuronyt szegezve megrohanta, s mielőtt rét-

tentő csalódásából feleszmélt volna, már akkor néhány döfést kapott, de Bombiák nem veszté el lélekjelenlétét s mintegy dühösorozslán küzdött, s leget hasító hatalmas hatígjával honvédeit szólítá védelmére, kiket ő menteni sietett; míg hű vitézei oda érkeztek, már akkor négy ellenét halálosan megsértve, a földhöz terített, a többi sorkatoná a honvédek szuronyai alatt mind elhullott, de már késő, mert Bombiák 36 szurony döfés özszerogy ott. A honvédek fegyvereiken elvitték őt, az orvos is alatt rögtön ott termett, a vérpatakat gyorsan megállítáás sebeit ügyesen betapasztá; 35 sebe könnyű volt, csupán a36-ik, melyet hátulsó oldalbordái közé kapott, volt halálos, a tliedeíg hatott; s az ifjú hős még azon nap alkonyaikor kiadá lelkét — az egész tábor nagy fájdalmára.

De jeles főtisztek voltak még *Szabó Kálmán, Dallos (Voloścsek) János, Rózsa Ede, Szombathi János, Síkor József* és *Góth Vilmos*, különösen megemlitendők, kik Arad és Temesvár ostrománál kitüntették magokat, vagyis, kiknek elszánt hős tetteikre 18 év múlva élénken vissza bírok emlékezni. Ezeken kívül méltó elismerést érdemel még *Kárner*, ki mint élelmezési tiszt a legválságosb perczekben, csaknem a teljes feloszlásig hűn kezelte a rá bízott élelmi szereket, s fáradhatlan volt a requisitióban mindaddig, míg a közlegénység tiszteinek engedelmeskedett, ezeket mentvén meg az éhhaláltól, akkor, midőn a többi élelmezési tiszteinknek már csak hült helye volt, — kik tömött zsebekkel odább állván,— eltűntek.

A tüzér tisztek közöl Aradnál *Kán*, Temesvár alatt *Jubál* és *Virág* leginkább kitüntették magokat.

De voltak azonfelül az altisztek között is többen, kik vagy a tiszti állást méltán betölthették, vagy pedig idővel jeles, kitűnő tisztekké válhattak volna. Egyike azoknak az ezen munka szövegében említett szegedi származású őrmester volt, ki 7—8-ad magával egy csapat sorkatonát lefegyverzett Aradon, s kinek nevét fájdalom, ide nem jegyezhetem,

mert elfeledém. Továbbá sárospataki születésű *Jánosi Péter* a 38-ik zászlóaljnál őrmester, ki minden csatában leglelől ment, nemes példájával baj társait buzdítá, kivált a szurony-rohamoknál, s a döntő percekben mondhatni, nagy fontosságú egyén volt e zászlóaljnál, mely egyike volt a legjobbaknak hadseregünkben. E rettenthetlen bátor ifjúnak megrogzött hite volt, hogy az ő számára nincs megöntve a golyó. Azonban e magasztos hitében csalódott: egy éjjeli kitörés alkalmával, a végzettől neki szánt golyót is kihozták Temesvárból, mely vitéz keblét átfúrván, kioltá ifjú életét. Örök álmát egykori hős ezredesével *Villámmal* egy sírban aluszsza, Szakállházán. Ezen kitűnő fiatal ember azért nem emeltetett tisztségre, mert túlheves véralkatánál fogva gyakorta vétett a hadi fegyelem ellen. Mielőtt lelkét a csatatéren kiadá, az őt részvéttel ápdló s mint legkitűnőbb harcosát szerető századosához *Ferenczy Jánoshoz*, kivel együtt oly sok győzelmes csatákban vívtak, azon végrehajtását intézte: hogy a *veres-sapkáját* koporsójába tegye; azzal kívánt a sírba szállani. Megjegyzendő, hogy *Jánosi Péter* eleinte a halhatatlan hírnevet kivívott veres-sapkás 9-ik zászlóalj vitéze volt — ott kezdé honvéd szolgálatát.

Végül nem hagyhatom még említetlenül a szakaszomban szolgált *Zarád János* őrmestert, ki mint jó módú szülék gyermeke, világosi Bohus János tiszttartójának 15 éves fia, mint önkéntes, saját költségén fölszerelve lépett a hadi szolgálatba, kitűnő jó lovas volt, s oly hidegvérű bátorságot tanúsított minden adandó alkalommal s a legnagyobb veszély közepett, hogy bármely agg harcosnak is dicsőségére vált volna. Különösen kitüntette magát az 1849-ik évi aug. 9-ki Temesvár alatti nagy csatában, midőn a várral szemközt levő aradi országút egyik pontján csapatunk síkagyú híjával lévén, a dandárparancsnok engem küldött *Bem* altábornagy felkeresésére segítséget kérni; ennek végrehajtására *Zarád János* is önként ajánkozott, s a két mérföld hosszú csatavonalt, mindenütt a legveszélyesb helyeken, az ágyúütegek háta mögött, a feje fö-

lőtt süvöltő ezernyi golyó közt végig lovagolván, *Bemet* csakugyan feltalálta és sértetlenül visszatért.

És bizonynyal többen is vannak még, kik az 1848/9-ki Arad és Temesvár ostrománál kitüntetvén magokat, méltán várhatnák, hogy jelen munkámban fölemlítessek; de szolgáljon menségemül a hosszú, csaknem két évtizednyi időköz, mely ezen dicső múltunk s a jelen közé ékelte magát. Ez idő óta sokat szenvedtünk s feledtünk.

És ha az Ítéset az általam előadottakban hézagokat, kívánni valót talál: jelen munkám előszavát ismételve, meg kell jegyezmem, hogy én egyedül az általam látottakat s tapasztaltakat irom le, s csak is történelmi szempontból.

Hogy ezen leírásomban a vezértől kezdve egészen le a közvitézig mindazok neveit fölemlítem, kiknek egyéni hős vagy bármely elismerést vagy kárhozzátást érdemlő tetteikre visszaemlékezem, szándékosan tetvém, s a történelmi igazságtól el nem térni volt legfőbb feladatam. S hogy nem csupán vezéreink s dandárparancsnokaink, hanem alárendelt fő- sőt a kitünőbb altisztek neveit maradandó emlékül iktattam ide, azon meggyőződésemből eredt, hogy mindazok, kik e szent ügy melletti buzgalmukban társaik fölött kitűntek, bár mily alatt fokon állottak is, méltán megérdemlik, hogy neveik a történelemnek adassanak át, hisz másként áldozat-készségükért, úgy sem róhatjuk le irántuk tartozó hálánkat, mint a kegyeletnek e nemével. — S vájjon nem érdemeli-e meg jobban elismerésünket, s nem nagyobb-e azon közvitéz, ki a neki kitűzött helyen megáll s vezére parancsszavára a tűzbe rohan, életét feláldozza, mint az ügyetlen, gyáva vagy áruló vezér? — Hanem is nagy, de hasznos s kitűnő lehet a legalantabb fokon álló honpolgár is, ha feladatának megfelel s hivatását felfogni képes, — kivált oly szent ügy küzdelmei közepeit, a milyen az 1848/9-ki szabadságharcunk volt.

Rövid volt e harc korszaka, alig öt negyed éves, s még is oly sok dicsőt s nagyszerűt képes felmutatni; a vezérek s tisztek egyiránt fiatalok, kezdők voltak, s már is mily

fényes eredményeket vívtak ki; miből azon csalhatlan következtetést vonhatni, hogy ha a végzeteljes catastropha 1848/9-ki alkotmányunkat szélyel nem rombolja: a magyar hadsereg világhírré emelkedhetett volna; hány jeles s kitűnő fő-, törzstiszt s tábornok válhatott volna azokból, kik később a nyomor és szenvedés martalékává lettek.

Az 1848/9-ki magyar kormány minden táborba történészeket rendelt, kiknek feladatul volt kitűzve: minden a csatára vonatkozó érdekes mozzanatot feljegyezni, s a háború befejeztével rendes történetté kiegészíteni. A catastropha befejezésekor nemzeti kormányunk nem volt többé, s ezen történészeket a balsors szélyelszórta, sőt némelyik el is halt, s a ki életben és a hazában megmaradt: a súlyos bilincsbe vert sajtó mostoha viszonyai között, gyűjtött adatait közzé nem tehette. Most már van szabad sajtónk, óhajtandó volna tehát, de tán remélni is lehet, hogy az 1848/9-ki tábori történészeink gyűjtött adataikat napfényre fogják deríteni, s honi történelmünk ezen eseménydús korszakának még számosán fenlevő hézagait betölteni törekednek majd.

Én e korszakban nem működtem mint történész, hanem fegyver alatt szolgáltam a hazát, s ezelőtt 18 évvel a harczi zaj közepeit soha sem villant fel azon eszme agyamban, hogy majdan egykor, a mit láttam s átéltem, sajtó utján közzé téve, a hazával közölni fogom. Jelen vázlatomat tehát azon édes öntudattal nyújtom át nemzetemnek, hogy hazám e dicső múltja történetének egy pár hézagát kitölteni szerencsés lehetek.

TARTALOM.

ELŐSZÓ.

I. Bevezetés.

	Lap.
A 14. számú Leel, vagyis jász-kún huszár ezred alakítása . .	6.
Az ezred első törzs- és főtisztei	6.
A nők csapatos költözködése a táborba	7.
A Leel buszár ezred Arad alá indul	7.
Orosházán való késedelem	9.
Az ezred dec. 14-én Arad alá késő este érkezik, midőn már a csata elveszett	10.
A székely harczosnak a csata folyamáról előadása	11.

II. Arad ostroma.

Az aradi nemzetőrség kiutasittatik a várból.....	14.
Ó-Arad oet. 3-án két oldalról megtámadtalak	14.
A magyar kormánybiztos a várba hadi szereket szállítani enged.	15.
Berger János cs. tábornok Ó-Aradot a császár iránti engedelmességre szólítja fel	15.
A város védelmi állapotba helyezése.....	16.
Ó-Arad első lődöztetése	16.
Siliák és b. Blomborg cs. ezredek harczias szelleme	17.
Török Gábor ó-aradi polgármester, Hadzsics Lázár képviselő és az új-aradi bíró elfogatása	22.
Az Ó-Arad és Zsigmondháza közötti katonai laktanya felgyújtása.	28.
Aradvár rögtönzött élelmezése	23.
Az Ó-Arad s a vár közötti hid fölőgetése	23.
Oláh lázadás Arad könnyékén és <i>Asztalos Sándor</i> első hőstettei	24.
Arad ostromának ártatlan áldozatai	25.
Arad lődöztetésének statistikai kimutatása	26.

1848. octob. 21-ki angyalkúti (Engelsbmn) csata.....	27.
1848. novemb. 12-ki lippai csata	29.
Az első magyar bombának a várba röpítése	29.
1848. dec. 3-án Aradvár megrohanási kísérlete	30.
1848. dec. 14-ki csata Új-Aradnál	33.
<i>Gaál Miklós</i> ezredes átveszi a vezérletet Máriássy Jánostól	37.
Az új-aradi alsóbb osztály lakosságának a magyarok iránti el- lenszenve	38.
1849. jan. 25-én Aradvár általános lödöztetése	39.
1849. febr. 8-ki ó-aradi vérengző csata	41.
<i>Asztalos Sándor</i> mint a nap hőse.....	43.
<i>Boczkó Dániel</i> kormánybiztosnak a csatában közreműködése	46.
<i>Villám, Szentiványi Kázmér és Földváry Ferencz</i> hős el- szántsága	46.
Febr. 9-én a csata az új-aradi oldalon megújul	48.
Febr. 13-kán általános rémület, az öszves lakosság futása Ó- Aradról.....	48.
Ugyanakkor csatározás Új-Aradon.....	50.
A császáriak Arad várába élelmi szállítmányt bevinni megkí- sérlik	50.
<i>Kiss Pál</i> alezredesnek az aradi tábor feletti rövid parancsnoksága.	50.
<i>Gr. Vécsey Károly</i> tábornok az aradi hadtest vezényletét átveszi.....	51.
<i>Bem</i> altábornagy Temesvár felé való nyomulása s Vécseynek adott parancsa	52.
Aradvár feladása.....	53.

III. Temesvár vívása.

Temesvár bezárolásának előkészületei	55.
A freidorfi csata, Józsefváros bevétele	57.
<i>Dézi Zsigmond</i> Leel huszár százados mint csata-győző.	58.
Gyárvárost <i>Asztalos Sándor</i> alezredes 29. számú zászlóaljával rohammal beveszi	61.
A császáriak a Gyárvárost visszafoglalni megkísérlik	62.
Temesvárból mintegy 2000 polgár a várparancsnokságtól kiköl- tözködés! engedélyt nyer, de a magyaroktól visszafizetik.....	63.
Temesvár körüli magyar táborok felállítása s azoknak ellátása	64.
A vár első ágyúztatása	66.

<i>Potemkin Ödön</i> mint parlamentaire a császáriakhoz a várba küldetik.....	67.
Temesvárott a császári tisztekkel különösen <i>Sztankovich</i> ezre- dessel való beszélgetés	69.
4—5000 polgári egyénnek Temesvárból kibocsátása	73.
<i>Moncskó Ferencz</i> százados hős elszántsága, és <i>Schwarzmann</i> cs. kapitány hős védelme	77.
A nőnem elszaporodása a temesvári táborban.....	79.
<i>Guyon</i> tábornoknak a temesvári hadtesthez parancsnokul küldé- tése s rögtöni távozása.....	80.
<i>Kossuth Lajosnak</i> a temesvári táborban megjelenése.....	81.
<i>Perczel Mór</i> tábornok, <i>Csemovics Péter</i> s több országgyűlési képviselőnek a temesvári táborba érkezése	83.
Temesvárnak roham által megkísérlett meghódítása	84.
Az ostrom megszüntetése	87.

IV. Aug. 9-ki Temesvár alatti csata.

<i>Bem</i> altábornagynak Erdélyből Temesvár alá érkezése.....	89.
A mehálai tábor feloldása	90.
A dzsidásoknak a várból kitoréása	92.
A csatatér.....	93.
A csata kimenetele . . . -	95.
A csata általános jellemzése	69.
Az általános hátrálás.....	100.
A magyar hadseregnek Lúgos felé vonulása	102.

V. Temesvártól Boros-Jenőig. Aug. 10—19-ig.

A csapataiktól elmaradozott honvédek kihágásai.....	104.
Kiszető alatti táborozás	106.
A seregnek görccsmirigy s éhhalál általi pusztítása	108.
Kiszetőtől Lúgos felé vonulás	109.
A honvédek nyílt rablásai többé nem fékezhetők.....	111.
<i>Gr. Vécsey Károlynak Bem</i> ellen első nyílt föllépése.....	112.
Első hír a Görgey világosi fegyverletételéről. A glogováczi mé- száros csaplár ámitó hírekkel jő <i>Vécsey</i> táborába.....	115.
<i>Bem</i> végső kísérlete a magyar főhadsereg összetartására. <i>Szent- iványi Kázmér</i> alezredes Bem elleni föllépése	116.

A magyar főhadssereg bomlásnak indul	118.
Gyászmenet az orosz tábor felé	120.
Veszélyes átkelés a Maros folyamon Soborsinnál.....	122.
A hadi depót-oknak s az ezrekre menő szekereknek a csász. chevaux-légers-ek általi megrohanása s elfogatása.....	124.
<i>Mészöly Farkas</i> Leel huszár ezred parancsnokának erélyes föl- lépte a huszárok kihágásai ellen.....	125.
A honvédek engedetlenségéből eredt veszély; a möczok vanda- lismusa.....	126.
Huszárjaink zablátlan szilajsága.....	127.
A huszárok elszéledése, a leittasodás s honvágy következtében.....	128.
<i>Hallos (Voloscsek) János</i> főhadnagy egy ezred huszár vezérévé lesz.....	129.

VI. Boros-Jenőtől Aradig. Aug. 20-tól 30-ig.

<i>RatischMelow</i> ezredes a borosjenői orosz dandár parancsnoka s hadsegédje <i>gr. Makowszky</i> kapitány.....	132.
A borosjenői fegyverlerakás.....	133.
A magyar tisztek kardjait egy orosz ezredes átveszi	137.
<i>Kaufmann</i> (lieflandi születésű német) orosz tábornok.....	138.
Az improvizált megyei tisztviselőknek a lefogy vérzett magyarok iránti viselete.....	139.
Az orosz tábornok demonstrációja.....	140.
Az oroszok a lefegyverzett magyar sereget a császári katonai fe- dezetnek átadják.....	142.
<i>BoTius- Szögyény Antónia</i> urhölgynek a magyar tisztek iránt tanúsított nagylelkűsége.....	143.
A magyar hadi fogolyoknak Arad városába vonulása, s <i>Haynau</i> csász. vezér elébe való vezetése.....	145.
A magyar tisztek hadi fogsága s elszéledése	147.

VII. A r a d t ó l h a z á i g .

Egy orosz dandárparancsnok szigorú Ítélete	149.
Egy orosz főhadnagy a hazafelé utazó magyar tisztteken elköve- tett sértést megboszulja.....	150.
Az orosz tisztek s hadapródok szíves készsége	152.
Az orosz kancsuka mint a hadi fegyelem főtényezője	153.

A szabolcsmegyei földbirtokosoknak a haza felé vonuló volt —
 honvédtisztek iránt tanúsított szives vendégszeretete..... 157.

VIII. Névjegyzéke

azon vezérek, törzs- és főtiszteknek, kik az
 184%-ki aradi és temesvári táborozásban
 résztvettek ..... 160.

IX. Az aradi s temesvári tábor legkitűnőbbjei.

*Kitűnő dandárpaxancsnokaink s törzstiszteink, névszerént: Vil-
 lám (Blitzner), Szentiványi Kázmér, Nagy Jenő, Mészöly
 Farkas, Dobay József, Boros Jenő, Tóth Endre, Kölgen
 József, Bergmann Antal, Zikó János, Zurics és Gaál
 László ..... 174.*

*Kitűnőbb századosok, fő és alhadnagyok: Dézsi Zsigmond, Föld-
 vány Ferencz, Moncsó Ferencz, Andrásffi Károly, Mári-
 ássy Tiborcz, Bombiák János, Szabó Kálmán, Dallos
 (Voloscsek) János, Rózsa Ede, Szombathi János, Síkor
 József és Góth Vilmos ..... 176.*

Tüzér tisztek: Kún, Jubál és Virág ..... 178.

Jánosi Péter, a 38. zászlóalj őrmestere..... 178.

*Zórád János önkéntes, a Leel huszár ezrednél őrmester (15
 éves)..... 179.*